

ΤΟ ΙΣΛΑΜ ΩΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Γρηγόριος Δ. Ζιάκας
Ομότιμος καθηγητής της Θρησκευολογίας
της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Ισλάμ: ορισμένα επίκαιρα ερωτήματα Η εκκλησία ως σώμα Χριστού και θεανθρώπινη κοινωνία (Εφ. 1,23, Κολ. 1,24) δεν έπαυσε ποτέ να εμπνέεται από την αγάπη του Θεού προς τον κόσμο, από το μυστήριο της θείας Οικονομίας που συντελείται στον θεανθρώπινο οργανισμό της, και να εργάζεται για το καλό και την συμφιλίωση των ανθρώπων της οικουμένης. Η ειρήνη του σύμπαντος κόσμου είναι το βασικό αίτημα της χριστιανικής λατρείας. Η παρουσία σας σήμερα στην παρούσα εκδήλωση, Μακαριώτατε, και η εμπεριστατωμένη εισήγησή σας, πιστοποιεί ακριβώς αυτό το ενδιαφέρον της εκκλησίας προς τον άνθρωπο. Σεις πρώτος, με το ειδικό χάρισμα της Αρχιεροσύνης σας προσεύχεσθε προς τον φιλότιμο Θεό υπέρ της ειρήνης του σύμπαντος κόσμου, υπέρ της ατομικής και κοινωνικής ευημερίας, και ακολουθούμε εμείς. Και εδώ βρίσκεται το μεγαλείο της Ορθοδόξου πίστεως, η οποία βλέπει στο πρόσωπο του κάθε ανθρώπου χαραγμένη την ωραιότητα που πλάστηκε κατ' εικόνα Θεού. Επομένως η επιστημονική μελέτη και υπεύθυνη ενημέρωση του πληρώματος της Εκκλησίας για τις βασικές αντιλήψεις των άλλων θρησκειών, απορρέει από την βασική αρχή της χριστιανικής διδασκαλίας και της πατερικής ερμηνείας, ότι η πτώση αποξένωσε βέβαια την ανθρώπινη φύση από την άμεση κοινωνία της με τον Θεό, αλλά το κατ' εικόνα, αν και αμαυρώθηκε, δεν κατεστράφη. Συνεπώς ο Θεός δεν εγκατέλειψε τον άνθρωπο και ο άνθρωπος δεν έχασε τελείως την ικανότητά του να ακούει τον Θεό και να τον δοξολογεί. Η αναζήτηση του Θεού και της έσχατης αλήθειας του κόσμου αποτελεί την βαθύτατη υπαρξιακή ανάγκη του παγκόσμιου θρησκευτικού ανθρώπου.

Αυτό σημαίνει ότι στους ανθρώπους των άλλων θρησκειών οι πατέρες της εκκλησίας βλέπουν ακόμη υπαρκτό ένα τραγικό μεγαλείο της ανθρώπινης φύσης και μια δίψα του ανθρώπου για το είναι, μια ορμή του λογικού πλάσματος προς τον Δημιουργό του. Ο στεναγμός του ανθρώπου προς το άπειρο και αιώνιο εκφράστηκε σε όλες τις εποχές από μεγάλες θρησκευτικές φυσιογνωμίες και από βαθυστόχαστα πνεύματα της ανθρωπότητας. Με το μυστήριο της εν Χριστώ θείας Οικονομίας αποκατεστάθησαν οι σχέσεις του ανθρώπου με τον Θεό. Συνεπώς η εκκλησία ως σώμα Χριστού και ως χώρος, μέσα στον οποίο συντελείται το μυστήριο της θείας Οικονομίας, έχει οικουμενικές διαστάσεις. Περιλαμβάνει τον κόσμο ολόκληρο και δεν μπορεί να αποκλείσει τίποτα από τα όντα και τα κτίσματα του σύμπαντος κόσμου. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο διάλογος και η επικοινωνία της εκκλησίας με τους ανθρώπους όλου του κόσμου αποτελεί αναγκαίο μέρος της ζωής της.

Ό,τι λοιπόν κατά την διδασκαλία της χριστιανικής πίστεως ομορφαίνει και δικαιώνει την ανθρώπινη ύπαρξη, προάγει την κοινωνία και φέρει ειρήνη στις καρδιές των ανθρώπων, είναι η αγάπη. Αγάπη του Θεού προς τον κόσμο και του κόσμου προς τον Θεό και τον συνάνθρωπο. Σε άλλους θρησκευτικούς πολιτισμούς, όπως ο Ινδοϊσμός και ο Βουδισμός, τονίζεται κυρίως η πνευματική διάσταση του κόσμου και ο στεναγμός του ανθρώπου προς το άπειρο και αιώνιο. Αλλά ποια είναι η θέση του Ισλάμ, για το οποίο πολύς λόγος γίνεται σήμερα, προς τα πράγματα του κόσμου, την ειρήνη και την δικαιοσύνη του ανθρώπου και την ευημερία του;

Το Ισλάμ είναι η νεώτερη από όλες τις μεγάλες και ζωντανές σήμερα θρησκείες του κόσμου. Εμφανίστηκε για πρώτη φορά γύρω στα 610 μ.Χ. στη Μέκκα, την πόλη της άγονης κοιλάδας της Κεντρικής Αραβίας, όπου φυλασσόταν το μεγάλο ιερό του αραβικού κόσμου, η Κάαμπα, η οποία έγινε έπειτα το σύμβολο του Ισλάμ, και σταθεροποιήθηκε το 622 στη Μεδίνα, όπου ιδρύθηκε επίσημα και μεγάλωσε η ισλαμική κοινότητα (*Ούμμα*).

Ο κόσμος του Ισλάμ, ο οποίος υπερβαίνει σήμερα το ένα δισεκατομμύριο ανθρώπων, είναι ξαπλωμένος στα κεντρικά διαμερίσματα της γης και αποτελεί την μονοθεϊστική εκείνη θρησκευτική δύναμη, η οποία χωρίζει αλλά και ενώνει την Ανατολή με τη Δύση, τον Βορρά με τον Νότο. Από τότε που εμφανίστηκε ως τις ημέρες μας έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του ιστορικού χάρτη της εγγύς και μέσης Ανατολής, και σήμερα βρίσκεται και πάλι στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος.

Η σημασία του δεν έγκειται μόνο στο ότι οι χώρες του ισλαμικού κόσμου διαθέτουν ένα σχεδόν τεράστιο

απόθεμα πρώτης ύλης και αποτελούν μια ευρεία αγορά για τις βιομηχανικές χώρες. Παίρνοντας υπόψη τον αριθμό των οπαδών του (περίπου 1,2 δισεκατομμύρια σήμερα) το Ισλάμ είναι η δεύτερη μεγαλύτερη θρησκεία μετά τον Χριστιανισμό. Καθώς επίσης όλο και περισσότερο το Ισλάμ δραστηριοποιείται και αυξάνει, κατανοείται ως δύναμη διαφορετική και ανταγωνιστική των δυτικών χωρών σε σχέση με την θρησκεία, τον πολιτισμό, τον τρόπο ζωής και νοοτροπίας και ακόμη τις αντιλήψεις της πολιτικής τάξης. Η σημασία του έγκειται επίσης στο γεγονός ότι σήμερα, λόγω των δυσμενών οικονομικών, εργατικών και πολιτικών συνθηκών διαφόρων χωρών της υφελίου, πολλοί μουσουλμάνοι ζητούν καταφύγιο στις ισχυρότερες τεχνολογικά και οικονομικά χώρες του δυτικού κόσμου. Έτσι ζει μεταξύ μας στην Ευρώπη μεγάλος αριθμός μουσουλμάνων.

Σ' έναν κόσμο, στον οποίο οι λαοί, οι θρησκείες και οι πολιτισμοί πλησιάζουν συνεχώς ο ένας τον άλλον και συνυπάρχουν, χριστιανοί και μουσουλμάνοι τοποθετούνται ο ένας απέναντι στον άλλον με μικτά αισθήματα. Μια αναμφισβήτητη προσοχή δίνεται στις κινήσεις αναζωπύρωσης του Ισλάμ, και ιδιαίτερα βέβαια στις ακραίες εξ αυτών, που ο φανατισμός τους δεν επιτρέπει να τις εξηγήσουμε λογικά. Έτσι για πολλούς στη Δύση το Ισλάμ είναι μια ξένη δύναμη, η οποία σήμερα – όπως σχεδόν πάντοτε στο παρελθόν – απειλεί σαν χιονοστιβάδα τον δυτικό κόσμο. Ένα ασυμβίβαστο Ισλάμ αφήνει βέβαια να δημιουργούνται εύκολα πολλοί τέτοιοι φόβοι στον άνθρωπο.

Το Ισλάμ όμως δεν είναι μόνο μια κοινότητα, της οποίας οι μαχητικές ομάδες ζητούν να επιβάλουν τα σχέδια και τις βλέψεις τους σ' όλο τον κόσμο· δεν είναι επίσης μόνο μια τάξη κρατική, που εγείρει το αίτημα επιβολής μιας ολοκληρωτικής και οικουμενικής τάξης στην ανθρωπότητα. Το Ισλάμ είναι βέβαια από τη φύση του θρησκεία μαζί και πολιτεία. Συγχρόνως όμως είναι και ένας πνευματικός οργανισμός, μια θρησκεία, που σκοπό έχει να σταθεροποιήσει την σχέση του ανθρώπου και της κοινωνίας με τον Θεό, διαμέσου μιας απόλυτης πίστης και υπακοής στο θέλημά του. Αυτό γίνεται όχι μόνο με την θέσπιση κανόνων και νόμων και την τήρησή τους, αλλά και με την καθιέρωση πνευματικών αξιών που απαιτούν και καθιστούν δυνατή μια τέτοια θρησκευτική ζωή.

Το ενδιαφέρον που παρουσιάζει το Ισλάμ για τον χριστιανικό κόσμο βρίσκεται στο γεγονός ότι αυτό συναντήθηκε με τον Χριστιανισμό από τα πρώτα κιόλας βήματά του και είναι μονοθεϊστική θρησκεία, η οποία έχει άμεση σχέση με την διδασκαλία της Αγίας Γραφής αν και με διαφορετικές ερμηνείες σε καίρια σημεία. Οι βασικές αρχές για την μονοθεΐα, την προφητεία, την αποκάλυψη και την διδασκαλία για την μέλλουσα ζωή, που ανέπτυξε ο προφήτης του Ισλάμ στο Κοράνιό του, δεν είναι ξένες προς την βιβλική παράδοση. Το ενδιαφέρον αυτό γίνεται ιδιαίτερα σπουδαίο τόσο για την χριστιανική Ανατολή, της οποίας ένα ζωντανό και δραστήριο κομμάτι του αυτόχθονου πληθυσμού της ζει ανέκαθεν στις χώρες του Ισλάμ, όσο και για την ελληνική παράδοση, την οποία αρχαιότατοι και ποικίλοι ιστορικοί και πολιτιστικοί δεσμοί και εμπειρίες την συνδέουν με τις χώρες της Ανατολής και του Ισλάμ.

Η ιστορία βέβαια παρουσιάζει έναν πολύπλοκο τύπο σχέσεων μεταξύ των δύο θρησκευτικών παραδόσεων και των δύο πολιτισμών. Από τη στιγμή της εμφάνισης του Ισλάμ κατά τον 7^ο μ.Χ. αιώνα και της εξάπλωσής του στις χριστιανικές χώρες της Ανατολής σημειώθηκαν οξυτάτες πολιτικές και θρησκευτικές διαμάχες και πόλεμοι μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών που έβλαψαν τόσο την χριστιανική εκκλησία και τον κόσμο της Ανατολής όσο και τον ελληνισμό. Ωστόσο από την εποχή αυτή έως σήμερα η κοινή ιστορική πορεία και συμβίωση χριστιανών και μουσουλμάνων δημιούργησε δίπλα στις πολλές διαφορές και πολλά κοινά γνωρίσματα μεταξύ χριστιανικού και ισλαμικού πολιτισμού. Τα ορθόδοξα πρεσβυγενή Πατριαρχεία της Ανατολής συνεχίζουν να υπάρχουν και να ορθοτομούν τον λόγο της αληθείας στον χώρο της επικρατείας του Ισλάμ.

Επομένως οι σχέσεις και οι εμπειρίες τόσο της ανατολικής Εκκλησίας και των πιστών της όσο και της ελληνικής ιστορίας και του λαού της είναι πολλές και ποικίλες. Για αιώνες η ελληνική παράδοση έχει συνδεθεί ιστορικά, και για μια μακρά περίοδο της ιστορικής της διαδρομής έχει συμβιώσει αναγκαστικά με την ζωή και την παράδοση του ισλαμικού κόσμου και έχει αποκομίσει ποικίλες εμπειρίες. Αλλά και ο πολιτισμός του αραβοϊσλαμικού κόσμου και η θεολογία του Ισλάμ έχουν βαθιές τις ρίζες τους στην ελληνική σκέψη και φιλοσοφία. Η ακμή του αραβοϊσλαμικού πολιτισμού και των ισλαμικών φυσικών επιστημών σημειώνεται από τον 8ο έως τον 13ο αιώνα με την παραλαβή και οικείωση της ελληνικής πνευματικής κληρονομίας και της γενικότερης κληρονομίας της αρχαιότητας. Στο διάστημα αυτό μεταφράστηκαν στα αραβικά τα περισσότερα έργα των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και πολλών ελληνιστών λογίων, καθώς και έργα περσικά, ινδικά και εβραϊκά. Η μουσουλμανική επίσης θεολογία για να οικοδομήσει το δογματικό της

σύστημα παρέλαβε πολλά από το σύστημα και την μέθοδο της ανατολικής χριστιανικής θεολογίας και της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Τα μεγάλα προβλήματα περί ουσίας και ιδιωμάτων του Θεού, περί λόγου του Θεού ως αιωνίου και ακτίστου ρήματος, περί θείας παγγνωσίας και προγνώσεως, περί ελευθερίας της βουλήσεως κλπ., δεν είναι παρά προβλήματα αντίστοιχα εκείνων της ανατολικής χριστιανικής θεολογίας.

Πέρα από αυτά, ο ρόλος τον οποίο διαδραματίζει σήμερα το Ισλάμ στον χώρο της Ανατολής, η συμμετοχή του στα σύγχρονα ιστορικά γεγονότα της ανθρωπότητας και οι διαμάχες και θλίψεις στον κόσμο, αφήνουν να ανακύψουν τα εύλογα ερωτήματα: Ποιο είναι το αληθινό πρόσωπο του Ισλάμ και ποιο το περιεχόμενο της διδασκαλίας του; Τι υπόσχεται η θρησκεία αυτή στους οπαδούς της και ποιο μήνυμα κομίζει; Μπορεί να ικανοποιήσει τις κοσμικές και πνευματικές ανησυχίες της εποχής και να προσφέρει την πολυπόθητη ειρήνη και σωτηρία στα εκατομμύρια των οπαδών του, ή είναι δύναμη αρνητική για την κοινωνία και τον κόσμο;

Θα προσπαθήσουμε εδώ να αναπτύξουμε τις διάφορες όψεις και τις βασικές αρχές του Ισλάμ σχετικά με την πίστη στον ένα Θεό, τις ηθικές και κοινωνικές αντιλήψεις του, την θέση του στον σύγχρονο κόσμο και τον διάλογο. Συγχρόνως θα επιχειρήσουμε να παρακολουθήσουμε τις βασικές αρχές του Ισλάμ με μια παράλληλη σύγκριση με την διδασκαλία της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας και τις κοινωνικές, πολιτικές και δημοκρατικές αντιλήψεις του χριστιανικού κόσμου. Θέλουμε να πιστεύουμε ότι η προσπάθειά μας αυτή μπορεί να αποτελέσει στους σημερινούς ανήσυχους καιρούς μια μικρή συμβολή στην αλληλογνωριμία, την καλύτερη κατανόηση και άρση των παρανοήσεων και των πικρών εμπειριών του παρελθόντος και στον ειλικρινή διάλογο και την αμοιβαία αναζήτηση της ειρήνης μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων.

Α΄

Ο ΜΩΑΜΕΘ ΚΑΙ Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ

1. Ο όρος Ισλάμ

Η λέξη Ισλάμ είναι απαρέμφατο (*μάσταρ*) του ρήματος *ασλάμα*, το οποίο αποτελεί την τέταρτη ρίζα του ρήματος *σαλίμα*. Η βασική ρίζα σ-λ-μ(=*σαλίμα*, *σαλάμα*, *σαλάμ*) του ρήματος σημαίνει γενικώς «είμαι σώος και ασφαλής, ακέραιος και αβλαβής, έχω ειρήνη, ησυχάζω». Από τις έννοιες αυτές η τέταρτη ρίζα *ασλάμα* του ρήματος πήρε το νόημα του «υποτάσσομαι, αφοσιώνομαι και εγκαταλείπω τον εαυτό μου απολύτως στον Θεό». Άρα, Ισλάμ σημαίνει «απόλυτη υποταγή και αφοσίωση στον Θεό και το θέλημά του», και σύμφωνα με πολλούς μουσουλμάνους θεολόγους, δηλώνει επίσης μια κατάσταση ειρήνης και ασφαλείας (*σίλμ*, *σαλάμ*), στην οποία περιέρχεται ο πιστός(*μούσλιμ*). Η μετοχή του ρήματος είναι *μούσλιμ*, πληθ. *μουσλιμούν*, «απολύτως υποταγμένος στον Θεό και το θέλημά του», και άρα «πιστός» με ευρύτερη έννοια.

Ισλάμ λοιπόν είναι το επίσημο όνομα της θρησκείας αυτής. Οι μουσουλμάνοι όμως απορρίπτουν τους όρους *μωαμεθανισμός* και *μωαμεθανοί*, διότι πιστεύουν ότι η θρησκεία τους δεν είναι δημιούργημα του προφήτη Μωάμεθ, αλλά αποκάλυψη του Θεού, την οποία ο Θεός φανέρωσε στον «απόστολο και δούλο του» όχι αμέσως και αυτοπροσώπως (ο Θεός είναι τελείως απρόσιτος), αλλά διαμέσου του «θείου μηνυτού του», δηλαδή του αγγέλου Γαβριήλ.

2. Ο Μωάμεθ ως «απόστολος του Θεού» (*ρασούλ Αλλάχ*)

Ιδρυτής του Ισλάμ είναι βέβαια ο προφήτης Μωάμεθ, ο οποίος γύρω στα 610 μ.Χ. άρχισε να κηρύττει στη Μέκκα την πίστη στον ένα Θεό. Ο Μωάμεθ, του οποίου το πρόσωπο ως «προφήτου» και «αποστόλου του Θεού» (*αν-Ναμπί ονά ρασούλ Αλλάχ*), κατέχει, όπως είναι φυσικό, κεντρική θέση στη μουσουλμανική κοινωνία, είναι ο μόνος από τους ιδρυτές των μεγάλων θρησκειών, του οποίου την βιογραφία γνωρίζουμε στις γενικές της γραμμές. Πληροφορίες για τη ζωή και την πορεία του κηρύγματος του αντλούμε πρωτίστως από τις δύο ιερές και θεμελιώδεις πηγές του Ισλάμ, το Κοράνιο (*αλ-Κουρ'άν*) και την ισλαμική Παράδοση (*Σούννατ αν-Ναμπί και χαντίθ*, πληθ. *αχάντιθ*), δηλαδή την συνήθεια ενεργείας του προφήτη και τις ρήσεις και αποφάνσεις του για την διευθέτηση των θρησκευτικών, κοινωνικών και πολιτικών πραγμάτων της κοινότητάς του, και δευτερευόντως από τις ευρύτερες ιστορικές μαρτυρίες του καιρού του. Το Κοράνιο μας δίνει αυθεντικές βέβαια πληροφορίες, αλλά λίγες και κυρίως δίχως χρονολογική σειρά. Έτσι για να κατανοήσουμε τις πληροφορίες αυτές αντλούμε από την μουσουλμανική παράδοση, η οποία διασώζει τις προφορικές ρήσεις και αποφάνσεις του προφήτη για το τί πρέπει να πράττει και τί να αποφεύγει η κοινότητά

του και τις αφηγήσεις των στενών του Μωάμεθ συγγενών, φίλων και συντρόφων του, καθώς και αξιόπιστων προσώπων της πρώτης μουσουλμανικής κοινότητας. Αν και οι πληροφορίες αυτές δεν είναι πλήρεις, ωστόσο μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε σε γενικές γραμμές τόσο την ζωή και τις θρησκευτικές εμπειρίες του Μωάμεθ, οι οποίες προετοίμασαν και ισχυροποίησαν την συνείδηση της κλήσεώς του στο προφητικό του αξίωμα, όσο και τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της Μέκκας και της Αραβίας, μέσα στις οποίες έζησε και έδρασε. Μας επιτρέπουν ακόμη να κατανοήσουμε κατά πόσον μια θρησκευτική και πολιτική συγχρόνως φυσιογνωμία, όπως ο Μωάμεθ, μπόρεσε να χρησιμοποιήσει τις ιστορικές συνθήκες του καιρού του και να φέρει εις πέρας το έργο της επαγγελίας του, αλλάζοντας με το κήρυγμά του τον ρου της ιστορίας στη Μέση Ανατολή.

Ο Μωάμεθ (Muhammad ibn ‘Abdallâh ibn ‘Abdumuttalib ibn Hâshim ibn ‘Abd Manaf al-Qurayshî) γεννήθηκε γύρω στα 570 μ.Χ. στη Μέκκα. Ανήκε στην ισχυρή και ηγετίδα τότε στη Μέκκα φυλή των Κουραϊσιτών (Quraysh) και προερχόταν από την μεγάλη και περιφανή οικογένεια των Χασιμιτών (Banû Hâshim). Η φυλή των Κουραϊσιτών (Κουραΐς) έχαιρε μεγάλης τιμής στην Αραβία, διότι χρόνια πολλά πριν από τον Μωάμεθ είχε στα χέρια της το εμπόριο της αραβικής χερσονήσου και τα μέλη της είχαν το προνόμιο να υπηρετούν ως φύλακες του κεντρικού ιερού της Κάαμπα (Ka‘ba) και να εξασφαλίζουν νερό και τροφή στις χιλιάδες των προσκυνητών που συνέρρεαν κάθε χρόνο στη Μέκκα κατά την διάρκεια του μεγάλου προσκυνήματος (*χάτζτζ*) στην Κάαμπα. Το προσκύνημα ήταν το πιο σπουδαίο ετήσιο γεγονός και έπαιρνε μορφή μιας μεγάλης εμποροπανηγύρεως. Επειδή οι μήνες, κατά τους οποίους γινόταν τα προσκυνήματα στη Μέκκα και σε ορισμένους άλλους ιερούς τόπους της αραβικής χερσονήσου, θεωρούνταν ιεροί μήνες ειρήνης («*χαράμ*», πρβλ. Κοράνιο 9, 5), γι’ αυτό στους τόπους αυτούς, κυρίως όμως στη Μέκκα, συνέρρεαν Άραβες πολυθεϊστές από όλες τις φυλές, και ακόμη οπαδοί διαφόρων άλλων θρησκειών που υπήρχαν στην Αραβία (ιουδαίοι, χριστιανοί, ζωροάστρες, μασδακίτες, μανιχαίοι κ.ά.), για να εκτελέσουν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και προπαντός να επωφεληθούν από τις οικονομικές ευκαιρίες που τους δινόταν, να ανταλλάξουν δηλαδή τα εμπορεύματά τους και να συζητήσουν ειδικές των φυλών υποθέσεις. Πέρα από αυτά, σπουδαία ήταν η πνευματική επικοινωνία και η ανταλλαγή των γενικών πολιτιστικών αγαθών. Όλοι αυτοί θεωρούνταν προσκυνητές (*χουτζτζάτζ*) στα αραβικά ιερά, και ιδίως στην Κάαμπα, και ήταν φιλοξενούμενοι του αρχηγού (*σαρίφ ή σάγιντ*) του ιερού τόπου. Στα χρόνια που γεννήθηκε ο Μωάμεθ το αξίωμα αυτό ήταν στα χέρια του πάππου του ‘Abdumuttalib (Αμπντουλμουττάλιμπ, γεν. 497). Αυτό έχει σημασία, γιατί δείχνει μέσα σε ποιο περιβάλλον μεγάλωσε ο Άραβας προφήτης.

Ο Μωάμεθ ήταν ορφανός από πατέρα και μητέρα. Ο πατέρας του ‘Abdallâh, ένας από τους δέκα γιους του Αμπντουλμουττάλιμπ, πέθανε νέος, μερικούς μήνες πριν ακόμη γεννηθεί ο Μωάμεθ, και η μητέρα του Άμινα μπιντ Ουάχαμπ (‘Āmina bint Wahab), όταν ο Μωάμεθ περνούσε το έκτο έτος της ηλικίας του. Την ανατροφή του την ανέλαβε αρχικά ο πάππος του Αμπντουλμουττάλιμπ, ο οποίος τον αγαπούσε πολύ. Μετά όμως από δύο χρόνια ο αγαθός πάππος πέθανε και την ανατροφή του την ανέλαβε πια ο θείος του Abu Talib (Αμπού Τάλιμπ), έμπορος ικανός στη Μέκκα με κύρος και περηφάνεια μεταξύ των ισχυρών της φυλής του, ο οποίος διαδέχθηκε τον πατέρα του Αμπντουλμουττάλιμπ στο αξίωμα του φυλάρχου (*σαρίφ-σάγιντ*). Ο Αμπού Τάλιμπ (θ. 619) μεγάλωσε τον Μωάμεθ με αγάπη, και μολονότι δεν ασπάστηκε το Ισλάμ, ωστόσο με το κύρος και την υπερηφάνεια του φυλάρχου που διέθετε, του συμπαραστάθηκε αργότερα στις δύσκολες στιγμές του, όταν ως κήρυκας της μονοθεΐας στη Μέκκα δοκίμασε την εχθρότητα των συμπολιτών του.

Νωρίς ο Μωάμεθ άσκησε διάφορα επαγγέλματα, και όταν ενηλικιώθηκε προσελήφθη στις εμπορικές υποθέσεις μιας πλούσιας και δραστήριας χήρας από τη φυλή των Κουραϊσιτών, η οποία ονομαζόταν Χαντίτζα. Τελικά 25ετής ο Μωάμεθ πήρε γυναίκα του την σαραντάχρονη ήδη Χαντίτζα και έτσι έγινε έμπορος και οδηγός καραβανίων.

Ο ρόλος της Χαντίτζα στη ζωή του Μωάμεθ δεν μπορεί να παραθεωρηθεί. Από όσα αφήνουν να εννοήσουμε οι πηγές της μουσουλμανικής παραδόσεως, η Χαντίτζα επιβλήθηκε στον Μωάμεθ όχι τόσο με τα πλούτη της, όσο με τα πνευματικά της χαρίσματα και την ισχυρή της προσωπικότητα. Με την εξυπνάδα και τη θρησκευτική ευαισθησία που διέθετε, τον στήριξε και τον ενθάρρυνε στα πρώτα βήματα του κηρύγματός του, όταν ο Μωάμεθ πιεζόταν από αμφιβολίες για την αλήθεια των οραμάτων του, και ήταν αυτή που πρώτη πίστευσε στην αποστολή του. Με την Χαντίτζα ο Μωάμεθ έζησε ευτυχισμένη ζωή και ως τον θάνατό της δεν πήρε άλλη γυναίκα. Απέκτησε μαζί της έξι τέκνα, από τα οποία επέζησε μόνον η Φάτιμα, η μετέπειτα σύζυγος του εξαδέλφου του Άλη, γιου του θείου του Αμπού Τάλιμπ, κατοπινού τέταρτου χαλίφη του Ισλάμ και αρχηγού της παρατάξεως των Σιτών (Shī‘ah). Μετά τον θάνατό της ο Μωάμεθ πήρε κατά καιρούς άλλες οκτώ επίσημες γυναίκες, τις περισσότερες για πολιτικούς λόγους. Η πιο σπουδαία από αυτές, η οποία μετά τον θάνατο του Μωάμεθ έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην ισλαμική πολιτική και στη διαμόρφωση της πρώτης

μουσουλμανικής κοινότητας, ήταν η Άισα, η πιο αγαπημένη γυναίκα του, θυγατέρα του σπουδαιότερου στρατηγού του Αμπού Μπάκρ, κατοπινού πρώτου χαλίφη του Ισλάμ (632-634). Η αγαπημένη θυγατέρα του Φάτιμα, η Χαντίτζα καθώς και όλες οι γυναίκες του προφήτη τιμώνται από την ισλαμική παράδοση ως «μητέρες των πιστών» (σούρα 33, 6, σούρα ονομάζεται το κάθε κεφάλαιο του Κορανίου).

3. Η προφητική κλήση του Μωάμεθ

Ο Μωάμεθ άρχισε να κηρύττει στη Μέκκα γύρω στα 610 μ.Χ., σε ηλικία 40 ετών, την πίστη στον ένα Θεό. Το κήρυγμα του διήρκεσε 22 χρόνια και διαιρείται σε δύο μεγάλες φάσεις: στο κήρυγμά του στη Μέκκα (γύρω στα 610-622) και στο κήρυγμά του στη Μεδίνα (622-632). Μέσα στις δύο αυτές φάσεις του κηρύγματός του αναπτύσσονται και εξελίσσονται η προσωπικότητά του, οι προφητικές του ιδέες και το όλον κήρυγμά του.

Για τη ζωή και την εσωτερική προετοιμασία για το κήρυγμα, η οποία σημειώθηκε στον Μωάμεθ πριν ακόμη αυτός εμφανισθεί στον λαό του ως απόστολος του Θεού και προφήτης, δεν γνωρίζουμε πολλά. Οι μουσουλμάνοι πιστεύουν ότι ο Μωάμεθ δεν υπήρξε ποτέ ειδωλολάτρης. Βέβαιο είναι ότι ο Μωάμεθ πριν από την πρώτη αποκάλυψή του (γύρω στα 610) πέρασε ένα στάδιο εσωτερικής προετοιμασίας και αλλαγής. Κατά το Κοράνιο ο Θεός τον βρήκε κάποτε στην οδό της πλάνης και τον καθοδήγησε (σούρα 93,7). Η «καθοδήγηση» αυτή υποδηλώνει ότι πριν ο Μωάμεθ συνειδητοποιήσει με συνταρακτικά οράματα αποκαλύψεων την προφητική του αποστολή, πέρασε μια περίοδο εσωτερικής προεργασίας και περισυλλογής, στη διάρκεια της οποίας ασχολήθηκε με θρησκευτικά θέματα. Κατά το χρονικό αυτό διάστημα οι διάσπαρτες στο περιβάλλον του διδασκαλίες της Αγίας Γραφής δημιούργησαν μέσα του δυσπιστία προς την πατρική θρησκεία.

Ως την ηλικία των 40 ετών ο Μωάμεθ ήταν έμπορος στη Μέκκα και πήγαινε με τα καραβάνια του προς τα βόρεια σύνορα της Αραβίας, όπου είχε αναπτυχθεί (συνέχεια του όρους Σινά) ο χριστιανικός μοναχισμός και αναχωρητισμός. Του δόθηκε έτσι η ευκαιρία να γνωρίσει κοντά στους καταπληκτικούς αυτούς μοναχούς και ασκητές, τους *ράχιμπ*, όπως τους ονομάζει η προϊσλαμική αραβική ποίηση, βασικές αρχές της χριστιανικής διδασκαλίας και ζωής. Γνωστό προϊσλαμικό τραγούδι υμνεί την λυχνία του *ράχιμπ*, η οποία έφεγγε κατά τις προχωρημένες ώρες της νύχτας και οδηγούσε ορθά την πορεία των καραβανιών στην αραβική έρημο. Του δόθηκε επίσης η ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά με τα καραβάνια του τις πολιτισμένες χώρες της Μεσοποταμίας, Παλαιστίνης και Συρίας, όπου κυριαρχούσε ο Χριστιανισμός. Αλλά και μέσα στην Αραβία υπήρχαν χριστιανικές και ιουδαϊκές κοινότητες. Έτσι γνώρισε ορισμένες βασικές διδασκαλίες της Αγίας Γραφής για την προφητεία, την αποκάλυψη και την μονοθεΐα και εντυπωσιάστηκε ιδιαίτερα από την διδασκαλία για την εσχάτη ημέρα της κρίσεως. Φύση θρησκευτική ο Μωάμεθ πέρασε, όπως δέχεται η μουσουλμανική παράδοση, ορισμένο χρονικό διάστημα αποσυρόμενος συχνά σε διάφορες σπηλιές και άλλους απόμακρους τόπους, όπου συλλογιζόταν τα θρησκευτικά πράγματα, νήστευε και προσευχόταν. Οι συνήθειες αυτές που λέγονται *ταχαννούθ* ήταν ξένες στον αραβικό πολυθεϊσμό. Έτσι είναι πολύ πιθανό να είχαν εντυπωσιάσει τον Μωάμεθ οι προσευχές και αγρυπνίες ορισμένων χριστιανών, μοναχών και αναχωρητών, τους οποίους είχε συναντήσει και ακούσει κατά τα ταξίδια του στις γύρω από την Αραβική χερσόνησο χριστιανικές χώρες. Μεγάλη γενικώς εντύπωση έκαναν στους Αραβες οι χριστιανοί και οι μοναχοί με την λαμπρότητα της λατρείας τους, με τους ύμνους και τις δοξολογίες προς τον Θεό, με τις γονυκλισίες και τις επικλήσεις τους και με την ανάγνωση των ιερών κειμένων. Επίδραση στη ζωή του Μωάμεθ φαίνεται να άσκησαν και ορισμένα άτομα με μονοθεϊστικές αντιλήψεις που κυκλοφορούσαν μέσα στην αραβική χερσόνησο και που ο λαός τους ονόμαζε *χουναφά* (ενικός *χανίφ*), ευσεβείς, και το Κοράνιο τους συνδέει με τον Αβραάμ. Επρόκειτο για μεμονωμένα και ελεύθερα άτομα, κυρίως ποιητές και οραματιστές, άλλοι από τους οποίους ήταν επηρεασμένοι από τον Χριστιανισμό και άλλοι από τον Ιουδαϊσμό, χωρίς όμως να ανήκουν στη μια ή την άλλη θρησκεία. Έτσι για μεγάλο χρονικό διάστημα πριν από την κλήση του ο Μωάμεθ είχε στραφεί προς τον μονοθεϊσμό, όπως είχαν κάνει και οι πριν από αυτόν εκπρόσωποι μονοθεϊστικών αντιλήψεων στην Αραβία, οι *χουναφά*. Αν ήταν και αυτός ένας *χανίφ*, όπως υποστήριζαν μερικοί ερευνητές, είναι άγνωστο.

Βέβαιο είναι, ότι ο Μωάμεθ στους έρημους και ήσυχους τόπους, όπου συχνά αποσυρόταν και προσευχόταν, έβλεπε διάφορα οράματα. Αποφασιστικός όμως σταθμός για όλο το κήρυγμά του ήταν ένα αιφνίδιο και συνταρακτικό όραμα «κλήσεως», το οποίο είδε γύρω στα 610, και το οποίο τον οδήγησε στην πεποίθηση ότι είναι καλεσμένος από τον Θεό απόστολός του, εντεταλμένος να κηρύξει το θέλημά του στους ομοεθνείς του. Το όραμα αυτό σχολιάζεται ιδιαίτερώς από την μουσουλμανική παράδοση και τους υπομνηματιστές του Κορανίου. Περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο (σούρα) 96,1-5 του Κορανίου και κατά την παράδοση του Ισλάμ

αποτελεί την πρώτη αποκάλυψη που πήρε ο Μωάμεθ.

Κατά τις ειδήσεις των κορανικών χωρίων και της μουσουλμανικής παράδοσης, μια νύχτα του μηνός Ραμαντάν, ενώ ο Μωάμεθ καθόταν σε περισυλλογή στο αγαπητό του σπήλαιο Χιρά', περίπου 12 χιλ. βόρεια της Μέκκας, στο οποίο συχνά αποσυρόταν για να αφοσιωθεί σε προσευχή και θεωρίες, άκουσε ξαφνικά από ψηλά φωνή να τον καλεί στο προφητικό του αξίωμα: «Κάποιος ένδοξος μηνυτής» (σούρα 81,19 και 23), το «άγιον πνεύμα» (*ρούχ αλ-κούντς*) ή το «πιστόν πνεύμα» (*αρ-ρούχ*, σούρα 16,104· 26, 193), δηλαδή κάποιον υπερφυσικό ον, το οποίο αργότερα ο Μωάμεθ το ταύτισε με τον αρχάγγελο Γαβριήλ, στάθηκε μετέωρο πάνω από τον προφήτη και τον διέταξε να διαβάσει τους πέντε πρώτους στίχους του 96ου κεφαλαίου του Κορανίου. Έκπληκτος ο Μωάμεθ τρεις φορές αρνήθηκε να διαβάσει, γιατί δεν ήξερε γράμματα, και τρεις φορές ο άγγελος πίεσε το βιβλίο στο πρόσωπό του μέχρι πνιγμονής, ώσπου τελικά ο Μωάμεθ συγκατένευσε και ρώτησε:

«Τι πρέπει να διαβάσω;», και ο άγγελος του είπε:

«ίκρα', διάβασε, στο όνομα του Κυρίου σου, ο οποίος έπλασε τα πάντα·

έπλασε τον άνθρωπο από θρόμβο αίματος.

Διάβασε! Ο Κύριος σου είναι ο γενναιότατος όλων.

Αυτός που δίδαξε την χρήση της γραφίδος.

Δίδαξε τον άνθρωπο ό,τι αγνούσε» (96,1-5).

Με βάση τα κορανικά χωρία 2, 181. 97, 1-5 και 44, 1 κ.εξ. η μουσουλμανική παράδοση υπελόγισε ότι η πρώτη αυτή αποκάλυψη έγινε τη νύχτα της 27ης του σεληνιακού μηνός Ραμαντάν και την ονομάζει *λάϊλατ αλ-κάδρ*, «νύχτα της θείας Αποφάσεως ή του θείου Θεσπίσματος». Γι' αυτό ο μήνας αυτός καθιερώθηκε ως μήνας νηστείας του Ισλάμ και η 27η του μηνός, νύχτα λήξεως της νηστείας, είναι νύχτα γενικής χαράς και ευωχίας. Λέγεται ότι κατά τη νύχτα αυτή κατεπέμφθη ολόκληρο το Κοράνιο μέχρι του χαμηλότερου ουρανού και μετά αποκαλύφθηκε βαθμηδόν και κατά τμήματα στον προφήτη μέσω του αγγέλου Γαβριήλ. Λέγεται ακόμη ότι κατά την νύχτα αυτή είχαν επίσης αποσταλεί άνωθεν και οι Άγιες Γραφές των προηγούμενων λαών, ιδίως μάλιστα η Τορά των Ιουδαίων και το Ευαγγέλιο (*Ιντζίλ*) των Χριστιανών, δεδομένου ότι και αυτές, κατά τη μουσουλμανική παράδοση, δεν είναι παρά τμήματα του Ουρανίου βιβλίου, που φυλάσσεται αιωνίως σε πίνακα (*λάουχ αλ-μαχρούζ*) κοντά στον Θεό και αποτελεί την «Μητέρα της Βίβλου» (*Ούμμ αλ-Κιτάμ*).

4. Το κήρυγμα του Μωάμεθ στη Μέκκα (610-622)

Το παραπάνω αιφνίδιο και συνταρακτικό όραμα που είδε ο Μωάμεθ, του προξένησε τέτοια φρίκη, ώστε για αρκετόν χρόνο μετά από αυτό έπαυσε να δέχεται περαιτέρω αποκαλύψεις. Η μουσουλμανική παράδοση αναφέρει ότι σημειώθηκε για τρία χρόνια διακοπή (*φάτρα*) στο κήρυγμά του. Την φρίκη, η οποία κατέλαβε τον Μωάμεθ μετά την συνταρακτική εμπειρία στο σπήλαιο του όρους Χιρά', περιγράφουν παραστατικότητα οι πρώτοι στίχοι του 73^{ου} και 74^{ου} κορανικού κεφαλαίου. Ο Μωάμεθ επέστρεψε εσπευσμένα από το σπήλαιο στη γυναίκα του Χαντίτζα και φώναξε: «κάλυψέ με με ένα μανδύα (*ντιθάρ*) και ρίξε στο κεφάλι μου ψυχρό ύδωρ» (σούρα 73, 1 και 74, 1). Στην ισλαμική παράδοση σώζεται ο θρύλος, ότι έντρομη η Χαντίτζα έτρεξε στον σπουδαίο χριστιανό συγγενή της Ουάρακα μπεν Ναουφάλ, ο οποίος είχε χάρισμα προφητείας και ο οποίος της επιβεβαίωσε την γνησιότητα του οράματος και αποφάνθηκε ότι το όραμα ήταν πράγματι κλήση του Μωάμεθ στο προφητικό αξίωμα, και μάλιστα μέσω του ίδιου αγγέλου που είχε αποκαλυφθεί και στον Μουσή. Ο θρύλος είναι γνωστός και στην χριστιανική αντιρρητική φιλολογία, όπου όμως ο Ουάρακα φέρεται ως κακόδοξος μοναχός, πρώην Εβραίος, ή ταυτίζεται με τον νεστοριανό μοναχό Μπαχίρα, δάσκαλο δήθεν και εμπνευστή των πλανών του Μωάμεθ. Τα περιστατικά αυτά δηλώνουν ότι αρχικά ο Μωάμεθ άρχισε να συνειδητοποιεί την αποστολή του μόνο διστάζοντας και ψηλαφώντας. Όπως μαρτυρούν ορισμένα κορανικά χωρία, ο Μωάμεθ περιορίστηκε να ανακοινώσει τις εμπειρίες των οραμάτων του μόνο μέσα στο στενό οικογενειακό περιβάλλον του (πρβλ. Κοράνιο, 26, 214). Φοβόταν μάλιστα μήπως είχε καταληφθεί από κάποιο δαιμόνιο (*τζίν*). Στην προϊσλαμική δηλαδή Αραβία επικρατούσε η πίστη ότι οι «μάντις και οραματιστές» (*κάχιν*) και ορισμένοι «ποιητές» (*σά'ιρ*) εμπνέονταν από ένα αγαθό κυρίως, αλλά ενίοτε και

κακό πνεύμα ή δαιμόνιο (τζίν) και προέλεγαν τα μέλλοντα ή στιχουργούσαν για χάρη του λαού. Ο Μωάμεθ όμως ευθύς εξ αρχής δεν ήθελε να έχει καμία σχέση με αυτούς. Η αποκάλυψη του Θεού ήταν εντελώς άλλο πράγμα. Έτσι πέρασε ένα διάστημα αγωνίας και αποθαρρύνσεως. Αίφνης όμως η περίοδος αυτή έληξε και ο προφήτης πήρε μια νέα αποκάλυψη, η οποία τον διαβεβαίωνε ότι «ο Κύριός του δεν τον εγκατέλειψε» (93, 3-5) και τον καλούσε να εγερθεί και να συνεχίσει το κήρυγμά του (74, 1-5):

«Ω συ, ο οποίος κάλυψες τον εαυτό σου με μανδύα (ντιθάρ)

σήκω και προειδοποίησε (τους ανθρώπους της χώρας σου για την τιμωρία του Θεού)

και μεγάλυνε τον Κύριό σου.

Καθάρισε τα μάτιά σου,

και κρατήσου μακριά από το βδέλυγμα (της ειδωλολατρίας)»

Από τη στιγμή αυτή και ύστερα ως το τέλος της ζωής του, ο Μωάμεθ δεν έπαυσε να δέχεται αποκαλύψεις και να τις ανακοινώνει στον λαό του. Οι υπομνηματιστές του Κορανίου δέχονται ότι ο άγγελος ανακοίνωνε κάθε φορά στον προφήτη από πέντε έως δεκαπέντε ή είκοσι το πολύ στίχους, ώστε να μπορεί να τους απομνημονεύσει και να τους κηρύξει στη συνέχεια στον λαό.

5. Το περιεχόμενο του αρχικού κηρύγματος του Μωάμεθ

Όσον αφορά στο αρχικό κήρυγμα του Μωάμεθ στη Μέκκα, πολλοί από τους νεώτερους ερευνητές υποστήριξαν ότι αυτό είχε έντονο ηθικό και κοινωνικό χαρακτήρα. Δέχθηκαν, ότι ο Μωάμεθ εμφανίστηκε αρχικά ως κήρυκας κοινωνικής δικαιοσύνης και κοινωνικός μεταρρυθμιστής μάλλον παρά ως προφήτης. Αναμφίβολα οι δυσμενείς κοινωνικές συνθήκες στη Μέκκα, η καταπίεση των φτωχών και αδυνάτων, αφύπνισαν μέσα του το αίσθημα του δικαίου και τον ανάγκασαν να στραφεί με οξύτητα κατά των αδικιών, εναντίον των οποίων επισείει τις τιμωρίες της εσχάτης ημέρας της κρίσεως (σούρα 89, 17-25. 83, 1εξ. 102, 1-8. 104, 1-9). Ωστόσο βέβαιο είναι, ότι ο Μωάμεθ ευθύς εξ αρχής παρουσιάστηκε ως απόστολος του Θεού και προφήτης, και όχι ως κοινωνικός κήρυκας και αναμορφωτής.

Η κύρια αιτία, η οποία ώθησε τον Μωάμεθ να εγερθεί ως απόστολος του Θεού ανάμεσα στον λαό του, ήταν η πίστη στον ένα παντοδύναμο και αγαθό Θεό και οι ιδέες της εσχάτης ημέρας της κρίσεως, τις οποίες πληροφορήθηκε από την χριστιανική παράδοση του περιβάλλοντός του. Και οι δύο αυτές ιδέες, δηλαδή η περί Θεού ως δημιουργού και ευεργέτη του κόσμου και η περί αυτού ως Κυρίου της εσχάτης ημέρας της κρίσεως, αποτελούν τις κατευθυντήριες γραμμές όλου του κηρύγματός του. Η άμεση αναμονή της εσχάτης ώρας της κρίσεως αποτελεί το κύριο γνώρισμα του αρχικού κορανικού κηρύγματος:

«Και εκείνοι, οι οποίοι είναι άπιστοι, λένε·

ποτέ δεν θα έρθει εναντίον μας η ώρα.

Να πεις· αυτή θα έρθει εναντίον σας,

μα το όνομα του Κυρίου μου,

ο οποίος γνωρίζει τα κρύφια» (34, 3-6).

Με τρομερές, εντυπωσιακές εικόνες και με ασύνδετες μεταξύ τους εκφράσεις μιλά ο Μωάμεθ για την ημέρα, κατά την οποία τα μνημεία θα ανοιγούν και οι άνθρωποι τρέμοντας θα συρθούν μπροστά στον δικαιοκρίτη Θεό για να δώσουν λόγο των πράξεών τους. Με όρκους, νουθεσίες και εκκλήσεις ο προφήτης προσπαθεί να αφυπνίσει τους ακροατές του για την εγγύτητα της ώρας της κρίσεως. Κάτω από αυτόν το ρυθμό της τρομερής ώρας των εσχάτων ρέουν οι περισσότερες από τις αρχικές κορανικές αποκαλύψεις του (πρβλ. π.χ. 77, 1-15. 70, 6-18. 78, 21-26. 101, 1-8).

Πεπεισμένος ο Μωάμεθ ότι είναι καιρός να παύσει η περίοδος της *τζαχλίγια*, δηλαδή «των χρόνων της αγνοίας και ειδωλολατρίας» των συμπολιτών του, κηρύσσει, υπό την έξαψη αυτών των ιδεών, την πίστη

στον ένα Θεό και στρέφεται κατά της ειδωλολατρίας των Μεκκιτών. Η κατά της ειδωλολατρίας όμως πολεμική συναντά την σθεναρή αντίδραση των ισχυρών κατοίκων της Μέκκας, οι οποίοι βλέπουν στο πρόσωπό του όχι μόνο τον εχθρό και καταλυτή της πατρικής τους θρησκείας, αλλά και των συμφερόντων τους.

Φαίνεται ότι ο μεταξύ Μωάμεθ και ειδωλολατρών της Μέκκας πόλεμος ήταν οξύς και μέρα με την ημέρα οξυνόταν όλο και περισσότερο. Παρά τις επίμονες προτροπές του να αρνηθούν τα είδωλά τους και να λατρεύουν τον ένα και μόνο Θεό, αυτοί δεν εννοούσαν να τον ακούσουν. Η ιδιορρυθμία των αποκαλύψεών του, η έμμετρη γλώσσα των οραμάτων του, που εκφραζόταν με σύντομες, ασύνδετες και ρυθμικές εκφράσεις, και η ποικιλία των εικόνων, οδήγησαν τους Μεκκίτες να τον εκλάβουν ως φρενοβλαβή και δαιμονόπληκτο (*ματζνούν*) (81, 22· 68, 2 εξ.), ως μάντη και οραματιστή (*κάχιν*) (23, 72. 7, 183. 34, 45. 52, 29. 69, 42), ως ονειροπόλο γόητα (*σάχιρ*) και ως ποιητή (*σά'ιρ*) (37, 35. 21, 5, 52, 30). Όπως είπαμε, όλα αυτά τα πρόσωπα πιστευόταν, ότι εμπνέονται από ένα καλό ή κακό δαιμόνιο (*τζίνν*). Γι' αυτό στα 616 αναγκάστηκε να στείλει τους περισσότερους από τους οπαδούς του (γύρω στα 100 άτομα) στη χριστιανική Αβησσυνία για προστασία.

Όταν δοκίμασε όλη την εχθρότητα των συμπολιτών του, απεκόμισε την εντύπωση, ότι αυτή είναι η μοίρα όλων των αποστόλων του Θεού· να προσκρούουν στην απιστία του λαού τους και να διώκονται. Από τη στιγμή αυτή το ενδιαφέρον του Μωάμεθ στράφηκε με μεγαλύτερη προσοχή προς τα πρόσωπα και την ιστορία της βιβλικής παραδόσεως και εφάρμοσε μια δική του τυπολογία στα βιβλικά πρόσωπα. Ό,τι συνέβη στους προηγούμενους προφήτες, ήταν τύπος των δικών του παθημάτων. Έτσι μιλά για τον Ιωνά, τον Μωϋσή, τον Αβραάμ, τον Νώε κ.λπ. που παρουσιάζονται ως τύποι του προσώπου του, αλλά και για τον Φαραώ, ο οποίος γίνεται τύπος και παράδειγμα των απίστων συμπολιτών του. Ο εσχατολογικός όμως χαρακτήρας του κηρύγματός του δεν αλλάσσει. Τις ιστορίες αυτές τις παρουσιάζει στους Μεκκίτες για να συνεισθούν και να μην υποστούν τις τιμωρίες, τις οποίες έπαθαν οι λαοί της εποχής των προφητών, τα Σόδομα και τα Γόμορα, ο Φαραώ και οι Αιγύπτιοι. Γι' αυτό ο Μωάμεθ διηγείται τις ιστορίες των προφητών με την εξής αποστροφή: «θυμηθείτε τον Νώε...», «θυμηθείτε τον Ιώβ...» κ.λπ. Ιδιαίτερα ο Μωάμεθ μιλά για τον Αβραάμ και την «μονοθεϊστική θρησκεία του» (*μιλλάτ Ιμπράχιμ*), με την οποία θα ταυτίσει τη θρησκεία του, γιατί πιστεύει ότι το Ισλάμ είναι η πρωτογενής θρησκεία, την οποία μόνος ο Αβραάμ ετήρησε, και αυτήν ανανεώνει ο Μωάμεθ. Ωστόσο η πολεμική των Μεκκιτών κατά του Μωάμεθ δεν σταματά.

6. Η μετοίκηση του Μωάμεθ στη Μεδίνα

Ο Μωάμεθ, όταν μετά από πολυετείς κόπους, διώξεις και θυσίες, διαπίστωσε ότι ήταν άσκοπο να επιμείνει στο κήρυγμά του στη Μέκκα, απεφάσισε να μετοικήσει με τους ολιγάριθμους οπαδούς του στη Μεδίνα, όπου υπήρχε ισχυρή ιουδαϊκή παροικία και οι μονοθεϊστικές ιδέες ήταν περισσότερο οικείες στον λαό. Η πόλη αυτή ονομαζόταν έως τότε Γιαθρίπ. Από τους μουσουλμάνους ονομάστηκε, προς τιμήν του προφήτη τους, «Μεδινάτ-αν-Ναμπί», «η πόλη του προφήτη», και με την αποσιώπηση της δεύτερης λέξης, η οποία πάντοτε νοείται από τους μουσουλμάνους, επικράτησε να ονομάζεται Μεδίνα.

Η ενέργεια αυτή του Μωάμεθ είναι γνωστή με το όνομα *Χίτζρα*, ελληνικά Εγίρα, «μετοίκηση». Στις ευρωπαϊκές γλώσσες η λέξη Χίτζρα μεταφράζεται λανθασμένα με τη λέξη «φυγή». Χίτζρα όμως σημαίνει την εκούσια «μετανάστευση» ή «μετοικεσία». Η πρώτη ρίζα του ρήματος *χατζάρα*, από το οποίο προέρχεται η λέξη χίτζρα, δεν σημαίνει «φεύγω», αλλά «διακόπτω τις σχέσεις μου με την συγγένεια και την φυλή μου, την εγκαταλείπω και μεταναστεύω σε άλλον τόπο». Με την έννοια αυτή η Χίτζρα ήταν ανέκαθεν η *σούννα*, η *σινήθεια*, δηλαδή το εθιμικό δίκαιο της ερήμου. Ήταν τρόπος με τον οποίο ένα άτομο ή μια διαφωνούσα ομάδα διέκοπτε τους δεσμούς της με την φυλή της και μετοικούσε σε άλλον τόπο. Επομένως, Χίτζρα είναι η «διακοπή των δεσμών» του Μωάμεθ με την φυλή του και η εκούσια «μετανάστευση» από τη μια πόλη στην άλλη. Γι' αυτό ακριβώς και οι Μεκκίτες οπαδοί του που τον ακολούθησαν από τη Μέκκα στη Μεδίνα ονομάστηκαν *μουχάτζιρον* («μετανάστες»), όνομα στο οποίο έχει δώσει μεγάλη τιμή η μουσουλμανική παράδοση.

Ο προφήτης, πριν πραγματοποιήσει την απόφασή του, ήρθε σε επικοινωνία και έκλεισε συμφωνία με μια αποστολή 75 ανδρών και 2 γυναικών από τη Μεδίνα, οι οποίοι τον εκάλεσαν ως αρχηγό στην πόλη τους, γιατί οι δύο φυλές της πόλης είχαν διενέξεις μεταξύ τους και ζητούσαν μια προσωπικότητα για να τους ειρηνεύσει. Η συμφωνία αυτή είναι γνωστή στον ισλαμικό κόσμο με το όνομα «σύμβαση πολέμου» (*μπάν'ατ ουλ-χάρμπ*), διότι οι άνδρες της Μεδίνας έδωσαν στον Μωάμεθ ιερό όρκο υποταγής και συμφώνησαν να τον στηρίξουν με κάθε μέσο, ακόμη και με τη δύναμη των όπλων, αν παραστεί ανάγκη. Οι Μεδινίτες αυτοί

έμειναν γνωστοί στην ισλαμική παράδοση με το τιμητικό όνομα *ανσάρ αν-Ναμπί*, «βοηθοί του Προφήτη», και μαζί με τους Μεκκίτες μετανάστες (τους *μουχάτζιρουν*) συναπάρτισαν την πρώτη κοινότητα του Ισλάμ, την *Ούμμα*, την οποία συνέπηξε ο Μωάμεθ στη Μεδίνα.

Το μεγάλο αυτό γεγονός της Εγίρα οι μουσουλμάνοι το θεώρησαν ως «σημείο του Θεού» και δεκαεπτά χρόνια αργότερα, επί τρίτου χαλίφη Ουμάρ, το έτος της Εγίρα το εθέσπισαν ως αφετηρία του ισλαμικού συστήματος χρονολογίας. Σήμερα, 2007, οι μουσουλμάνοι διανύουν το 1428ό έτος της Εγίρας.

Η μετανάστευση του Μωάμεθ από τη Μέκκα στη Μεδίνα υπήρξε σημαντικότερος σταθμός στο κήρυγμά του. Στη Μεδίνα ο Μωάμεθ βρήκε πρόσφορο πεδίο δράσεως και εδώ στην πραγματικότητα συνέπηξε την πρώτη θεοκρατική κοινότητα του Ισλάμ. Η κοινότητα αυτή δεν αποτελούσε πια μειονότητα, της οποίας η ύπαρξη απειλούνταν, αλλά τον πυρήνα μιας κοινότητας, η οποία συνεχώς αύξανε και ισχυροποιούνταν. Η Μέκκα, η οποία για λίγα χρόνια ακόμη παρέμεινε εχθρική, κατελήφθη ειρηνικώς το 630 μ.Χ. και προσαρτήθηκε στο κράτος της Μεδίνας. Ο Μωάμεθ, αφού διεξήγαγε μια σειρά πολέμων με τους Μεκκίτες κατόρθωσε το 630 να κλείσει μια συμφωνία με τους Μεκκίτες για να πραγματοποιήσει με τους οπαδούς του το ιερό προσκύνημα στην *Κάαμπα* και έγινε κυρίαρχός τους. Έκτοτε η Μέκκα, και μάλιστα το άλλοτε ειδωλολατρικό της ιερό, η *Κάαμπα*, αποκαθάρθηκε από το μόλυσμα των ειδώλων και απέβη το σύμβολο του ισλαμικού κόσμου. Όνειρο κάθε μουσουλμάνου ανά τα πέρατα του κόσμου είναι να τον αξιώσει ο Θεός μια φορά τουλάχιστον στη ζωή του να κάνει το προσκύνημα στα ιερά εκείνα μέρη του προφήτη του.

Στη Μεδίνα ο Μωάμεθ από «απόστολος του Θεού» και «προφήτης» μεταβάλλεται και σε πολιτικόν αρχηγό. Από τη στιγμή αυτή και στο εξής αφυπνίστηκε μέσα του το ενδιαφέρον να αποκτήσει δύναμη, να ευρύνει την κοινότητά του και να αναδείξει το Ισλάμ σε ισχυρή θεοκρατία. Έτσι το κατοπινό Ισλάμ, που ξαπλώθηκε στις γύρω από την αραβική χερσόνησο χώρες, έφερε όχι μόνο θρησκευτικό, αλλά και πολιτικό χαρακτήρα. Και αυτή είναι η φύση του Ισλάμ έως σήμερα. Το Ισλάμ είναι θρησκεία και πολιτεία μαζί (*Din wa Dawla*). Η αλλαγή αυτή είναι φανερή στις αποκαλύψεις των κορανικών κειμένων που υπαγορεύθηκαν μετά την Εγίρα. Σχετίζονται κυρίως με την οργάνωση της κοινότητας των πιστών (*Ούμμα*) και τους κοινωνικο-θρησκευτικούς θεσμούς. Γενικώς η θεολογική γραμμή του Ισλάμ είχε διαγραφεί ήδη στη Μέκκα· στη Μεδίνα όμως ο προφήτης καθόρισε και διασαφήνισε τόσο τους λατρευτικούς κανόνες της κοινότητας (προσευχές, νηστεία, ελεημοσύνη και ιερό προσκύνημα), όσο και τους νόμους της «πολιτείας του Θεού». Και στα δύο αυτά ο Μωάμεθ φανέρωσε ευθύς εξ αρχής μια εξαιρετική ικανότητα και πολιτική διορατικότητα. Ένωσε όλους τους μουσουλμάνους Άραβες και έγινε ο μόνος κύριός τους. Από τώρα και στο εξής υπήρχε μία μόνη κοινότητα των μουσουλμάνων, που οργανώθηκε θεοκρατικώς.

Ωστόσο οι πολιτικές επιτυχίες του Μωάμεθ στη Μεδίνα δεν αλλοίωσαν τον προφητικό χαρακτήρα του κήρυγματός του. Το πολιτικό βέβαια ιδεώδες τον συνήρπασε, αλλά υπήρχε και ο θρησκευτικός σκοπός. Στη Μεδίνα όμως, όπου η θέση του Μωάμεθ ισχυροποιήθηκε, το κήρυγμά του πήρε καθαρά οικουμενικό χαρακτήρα και προορίστηκε για όλα τα έθνη. Έτσι, ενώ στη Μέκκα ο Μωάμεθ διακήρυττε ότι είναι ένας προφήτης και απόστολος του Θεού στην σειρά των προφητών της Παλαιάς Διαθήκης και των αποστόλων της Καινής Διαθήκης και ότι το Κοράνιο είναι αραβικό, δηλαδή η αραβική έκδοση της Αγίας Γραφής, και προορίζεται για τους Άραβες μόνο, στους οποίους ο Θεός δεν είχε αποστείλει ακόμη προφήτες και αποκάλυψη, τώρα στη Μεδίνα διεκήρυξε ότι το Ισλάμ είναι θρησκεία οικουμενική που προορίζεται για όλη την ανθρωπότητα. Την έννοια βέβαια της οικουμενικότητας της θείας αποκαλύψεως γνώριζε εξ αρχής ο Μωάμεθ, αλλά την ιδέα περί οικουμενικού χαρακτήρος της θρησκείας του την συνέλαβε αργότερα, όταν το κήρυγμα του στέφθηκε από επιτυχία στη Μεδίνα. Το αρχικό ενδιαφέρον του Μωάμεθ στη Μέκκα στρεφόταν προς τους ειδωλολάτρες ομοεθνείς του, τους οποίους ήθελε να απαλλάξει από την άγνοια της πολυθείας (*τζαχλίγια*) και να ιδρύσει γι' αυτούς θρησκεία αραβική, κατά τα πρότυπα της ιουδαϊκής και χριστιανικής πίστεως. Η άοκνη επίσης, προσπάθεια του Μωάμεθ να εμφυτεύσει το κήρυγμά του μέσα σε βιβλική ατμόσφαιρα και να παρουσιάσει τον εαυτό του ως συνεχιστή του έργου των θείων ανδρών (προφητών και αποστόλων) της βιβλικής παραδόσεως, τον είχε οδηγήσει στην πεποίθηση ότι Ιουδαίοι και Χριστιανοί θα τον δεχόταν ως προφήτη. Όταν όμως στη Μεδίνα, όπου υπήρχε ισχυρή ιουδαϊκή παροικία, οι Ιουδαίοι διέψευσαν τις προσδοκίες του, ο Μωάμεθ διέρρηξε τις σχέσεις του μαζί τους και τελικά τους έδιωξε από την πόλη. Ως προς τους Χριστιανούς διατήρησε κάποια ηπιότερη στάση. Ωστόσο θεώρησε ότι τόσο οι Ιουδαίοι όσο και οι Χριστιανοί είναι βέβαια κάτοχοι της Αποκαλύψεως, γι' αυτό ονομάζονται *αχλ αλ-Κιτάμ*, δηλαδή «λαοί της Βίβλου», αλλά αλλοίωσαν την αποκάλυψη που τους δόθηκε και γι' αυτό ο Θεός έστειλε με τον Μωάμεθ, τον τελευταίο των προφητών, την τελευταία τέλεια και έγκυρη αποκάλυψη του Κορανίου. Στο εξής διεκήρυξε, και αυτή είναι η πίστη των μουσουλμάνων έως σήμερα, ότι το Ισλάμ δεν είναι η τελευταία κατά χρονική σειρά θρησκεία μεταξύ των θρησκειών της αποκαλύψεως, αλλά η αρχέγονη θρησκεία και

αποκάλυψη, την οποία είχε προορίσει προ καταβολής κόσμου ο Θεός για την ανθρωπότητα, και την οποία αναζωπύρωσε και τήρησε ο πατριάρχης Αβραάμ, ο οποίος υπήρξε ο πρώτος *χανίφ*, δηλ. ο πρώτος «μονοθεϊστής». Επομένως το Ισλάμ, προηγείται του Ιουδαϊσμού και του Χριστιανισμού και είναι η μονοθεΐα του πατριάρχη Αβραάμ. Κατά συνέπεια και ο Μωάμεθ δεν είναι απλώς και μόνο ο προφήτης στη σειρά των βιβλικών προφητών, αλλά ο αναζωπυρωτής της θρησκείας του Αβραάμ και ο «τελευταίος των προφητών» και «η σφραγίδα αυτών» (*χάταμ αν-Ναμπιγίν*).

7. Το Ισλάμ μετά το θάνατο του Μωάμεθ

Το 632 πέθανε ο Μωάμεθ και τον διαδέχθηκαν οι πρώτοι τέσσερις «ορθόδοξοι» λεγόμενοι χαλίφες (Αμπού Μπάκρ, 632-634, Ουμάρ, 634-646, Οθμάν, 646-656, Άλη 656-661), η εποχή των οποίων θεωρείται από τους Σουννίτες, την πλειοψηφία του ισλαμικού κόσμου, ως η «χρυσή εποχή» του Ισλάμ, από τους Σίιτες όμως οι τρεις πρώτοι χαλίφες θεωρούνται σφετεριστές του θρόνου. Στη διάρκεια των χαλιφών αυτών οι Άραβες μουσουλμάνοι ξεχύθηκαν με τη σημαία της νέας πίστης στον γύρω τους πολιτισμένο κόσμο και μέσα σε 20 χρόνια ξαπλώθηκαν στην Παλαιστίνη, Συρία, Μεσοποταμία και Αίγυπτο. Κατά τα επόμενα 50 χρόνια κατέλαβαν όλη την βόρεια Αφρική και σιγά σιγά ξαπλώθηκαν στην Κεντρική Ασία και έφτασαν ανατολικά ως την Ινδία και δυτικά ως την Ανδαλουσία (Ισπανία).

Από το 661-750 το Ισλάμ το κυβέρνησε η δυναστεία των Ομαγιαδών, η οποία μετέφερε την πρωτεύουσα του κράτους από τη Μεδίνα στη Δαμασκό και ήρθε σε άμεση επικοινωνία με τον ελληνικό και ελληνιστικό πολιτισμό. Τότε αναπτύχθηκε η πρώτη ισλαμική τέχνη κατ' επίδραση της βυζαντινής και των θολωτών μαρτυριών της Ανατολής (μεγάλο τέμενος της Δαμασκού, τέμενος του «Βράχου» στα Ιεροσόλυμα), και άρχισε η μετάφραση ελληνικών έργων στα αραβικά, η οποία θα κορυφωθεί κατά την επόμενη περίοδο της δυναστείας των Αββασιδών.

Από το 750-1258 τα ηνία του ισλαμικού κράτους περιήλθαν στα χέρια της δυναστείας των Αββασιδών, οι οποίοι μετέφεραν την έδρα από τη Δαμασκό στη Βαγδάτη και ήρθαν σε ευρεία επικοινωνία με τον ελληνικό πολιτισμό και τους άλλους πολιτισμούς της Ανατολής. Τότε σημειώθηκε στη Βαγδάτη μεγάλη μεταφραστική κίνηση, κατά την οποία μεταφράστηκαν στα αραβικά τα περισσότερα σχεδόν έργα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, με προεξάρχοντα τον Αριστοτέλη, και πολλά έργα ελληνιστών λογίων.

Το 1258 η Βαγδάτη κατεστράφη από τους Μογγόλους και άρχισε μια υποτονία του ανατολικού Ισλάμ ως τις αρχές του 20ού αιώνα. Στη Δύση όμως, και κυρίως στην Ισπανία (Ανδαλουσία), αναπτύχθηκε ο Ισλαμικός κόσμος ως τα τέλη του 15ου αιώνα περίπου (1492) και άφησε σπουδαία έργα λόγου και τέχνης. Εκεί ήκμασαν σπουδαίοι φιλόσοφοι, λόγιοι και καλλιτέχνες μουσουλμάνοι, μεταξύ των οποίων ο πιο περίφημος είναι ο αριστοτελικός φιλόσοφος Αβερρόης (1126-1198) και ακολουθούν οι Ιμπν Μπάτζα (τέλη 11^{ου} αιώνα–1138) και Ιμπν Τουφάυλ (1105-1185), γνωστοί στον λατινικό μεσαίωνα ως Avenpace και Abubacer αντιστοίχως.

Το 1453 οι Οθωμανοί μουσουλμάνοι κατέλυσαν την Βυζαντινή αυτοκρατορία και περιήλθαν υπό την κυριαρχία και δουλεία τους όχι μόνο οι χριστιανικοί λαοί της Ανατολής και της χερσονήσου του Αίμου, αλλά και οι παλιές χώρες του κεντρικού Ισλάμ.

Με την έναρξη του 20ού αιώνα, άρχισαν να σημειώνονται πολλές αλλαγές στις ισλαμικές χώρες, οι οποίες σιγά σιγά απαλλάσσονται από την Ευρωπαϊκή αποικιοκρατία και αποκτούν την ανεξαρτησία τους. Αφυπνίσθηκε τότε ο αραβικός εθνικισμός, ο οποίος όμως από την δεκαετία του 1970 υποχώρησε και στη θέση του παρουσιάζεται μια έντονη στροφή προς τις αρχές του Ισλάμ με σημαντικές επιπτώσεις στον γεωπολιτικό και γεωστρατηγικό χάρτη της Ανατολής και την ιστορία του κόσμου.

B'

Η ΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΙΣΤΟΥΣ ΤΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΙΕΡΕΣ

ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ

1. Το Ισλάμ ως προαιώνια θρησκεία και θρησκεία του Αβραάμ

Βασική πεποίθηση των μουσουλμάνων είναι ότι το Ισλάμ δεν είναι νέα θρησκεία (*μπίντ'*, σούρα 46, 9), την οποία ίδρυσε ο προφήτης Μωάμεθ στις αρχές του 7ου αιώνα, αλλά η αναζωπύρωση και η εκ νέου αποκάλυψη της πρωτογενούς και «έμφυτης» (*φίτρα*) στον άνθρωπο θρησκείας, την οποία προ καταβολής κόσμου εθέσπισε ο ίδιος ο Θεός και την έθεσε ως «φυσική» θρησκεία στον κόσμο. Την θρησκεία αυτή του Ισλάμ, της «απόλυτης δηλαδή αφοσίωσης και υποταγής στον ένα Θεό και το θέλημά του», και άρα της «καθαρής μονοθεΐας», την προόρισε ο Θεός για όλους τους ανθρώπους με μια «Διαθήκη» (*Μιθάκ*), την οποία σύναψε με την ανθρωπότητα στην αυγή της δημιουργίας, όταν οι άνθρωποι ήταν ακόμη στο νου του Θεού (σούρα 7,172) : τους κάλεσε λοιπόν, καθώς τους «παρήγαγε δυνάμει εκ της πλευράς των υιών του Αδάμ», και τους ρώτησε: «Δεν είμαι εγώ ο Κύριος σας; (*αλάστου μπί ραμπίκουμ;*) Και αυτοί απάντησαν: Ναι, το ομολογούμε. (Και ο Θεός τους είπε) ` για να μη πείτε κατά την ημέρα της κρίσεως, ότι αυτό το αγνοούσαμε». Έτσι ερμηνεύει η μουσουλμανική παράδοση το περίφημο κορανικό χωρίο 7,172.

Την θρησκεία αυτή, την οποία έχασε εντωμεταξύ η ανθρωπότητα, διότι περιέπεσε στην άγνοια της πολυθεΐας (*τζαχλίγια*), ήρθε να αποκαταστήσει η αποκάλυψη του Κορανίου, το οποίο ο Θεός φανέρωσε στον απόστολο και δούλο του Μωάμεθ διαμέσου του αρχαγγέλου Γαβριήλ. Ως «πρωτογενής θρησκεία» το Ισλάμ είναι κατά τον Μωάμεθ και τους οπαδούς του η «θρησκεία του πατριάρχη Αβραάμ» (*μιλλάτ Ιμπράχιμ*, σούρα 2, 124-136. 6, 74-84. 37, 83-113. 43, 26-28). Έτσι ο προφήτης του Ισλάμ διεκήρυξε ότι είναι ερμηνευτής του ηθικού μονοθεϊσμού του Αβραάμ. Μέσα στη σύγχυση της ειδωλολατρίας, ο Αβραάμ υπήρξε ο μόνος που τήρησε την αληθινή μονοθεΐα, την οποία προαιωνίως ο Θεός χάραξε στις καρδιές των ανθρώπων. Γι' αυτό ο Αβραάμ έγινε ο πρώτος «μούσλιμ», ο πρώτος δηλαδή «πιστός», αφοσιωμένος στον ένα Θεό.

Συνεπώς το Ισλάμ ακολουθώντας τη θρησκεία του Αβραάμ (*μιλλάτ Ιμπραχίμ*), προηγείται όλων των θρησκειών. Είναι η αληθινή θρησκεία, η οποία υφίσταται από τη στιγμή της δημιουργίας του ανθρώπου, κηρύχθηκε δια προφητών σ' όλα τα έθνη και αποκαταστάθηκε στην αρχική της καθαρότητα με τον «τελευταίο των προφητών» και την «σφραγίδα αυτών» (*χάταμ αν-ναμπιγίν*) (σούρα 33, 40), δηλαδή με τον «απόστολο του Θεού» Μωάμεθ. Δεν υπάρχει λοιπόν αμφιβολία, ότι στη συνείδηση τόσο του Μωάμεθ όσο και των οπαδών του, το Ισλάμ δεν είναι παρά μια αναζωπύρωση και μια νέα φάση της πρωταρχικής μονοθεΐας, στην μακρά πάλη μεταξύ μονοθεϊσμού και πολυθεϊσμού και αυτή τη φορά τελική. Την πάλη αυτή διεξήγαγαν οι πολλοί μονοθεϊστές προφύτες που είχαν προηγηθεί του Μωάμεθ και των οποίων οι οπαδοί ήταν αρχικά «μουσουλμάνοι», δηλαδή «αφοσιωμένοι στον ένα Θεό πιστοί». Άρα και η λέξη Ισλάμ σήμαινε τότε την αληθινή θρησκεία, που είχαν αποκαλύψει οι προφύτες και απόστολοι του Θεού. Ωστόσο οι προηγούμενες αυτές θρησκείες αφ' ενός δεν είχαν το πλήρωμα της αποκαλύψεως, αφ' ετέρου δε οι οπαδοί τους νόθευσαν την αρχική εκείνη αληθινή θρησκεία του μονοθεϊσμού. Με την έννοια αυτή τόσο ο Ιουδαϊσμός όσο και ο Χριστιανισμός ήταν στην εποχή της εμφανίσεώς τους αληθινές θρησκείες, προηγούμενες του Ισλάμ φάσεις στη σειρά των θείων αποκαλύψεων. Η Τορά, δηλαδή η Πεντάτευχος της Παλαιάς Διαθήκης, και το Ευαγγέλιο (*Ιντζίλ*) δεν ήταν παρά εκδόσεις της μιας και μόνης αιωνίας Βίβλου, της οποίας το αρχέτυπο φυλάσσεται αιωνίως κοντά στο Θεό. Ωστόσο, κατά την ισλαμική αντίληψη, οι θρησκείες αυτές ξεπεράστηκαν από την αποκάλυψη του Κορανίου. Ότι αληθινό περιείχαν ενσωματώθηκε στην αποκάλυψή του ` ό,τι δεν ενσωματώθηκε, δεν ήταν αληθινό, αλλά το αποτέλεσμα μιας σειράς παρερμηνειών. Το Κοράνιο είναι η τελευταία έκδοση του αιωνίου αρχετύπου, πλήρες και καθαρό. Συνεπώς αποτελεί το ασφαλές κριτήριο για την αλήθεια των Γραφών που προηγήθηκαν, επικυρώνει την αυθεντικότητα της διδασκαλίας τους ή απορρίπτει τις πλάνες τους.

Έτσι το Ισλάμ παρουσιάζεται ως η πιο τέλεια θρησκεία μεταξύ όλων των θρησκειών και διεκδικεί την προτεραιότητα από όλες αυτές. Σκοπεύει να διδάξει την αλήθεια του Θεού σ' ολόκληρη την ανθρωπότητα και να καλύψει όλες τις μορφές της ζωής, της ατομικής και της κοινωνικής, της πίστης και του νόμου, της θρησκείας και της πολιτείας και να οδηγήσει όλους στην ευδαιμονία του Θεού στον παρόντα και στο μέλλοντα κόσμο. Κατά τους μουσουλμάνους, το Κοράνιο θέτει τα ασφαλή θεμέλια, πάνω στα οποία οικοδομείται η αληθινή θρησκεία και η υγιής κοινωνία του Θεού. Ο Θεός αποκαλύπτοντας στον Μωάμεθ την ισλαμική θρησκεία είπε σ' αυτόν και μέσω αυτού σ' όλους τους πιστούς του ` «Σήμερα τελειοποίησα για χάρη σας την θρησκεία σας, εκπλήρωσα τα ευεργετήματά μου προς εσάς και σας έδωσα ως θρησκεία σας το Ισλάμ» (5,3). Γι' αυτό οι μουσουλμάνοι πιστεύουν ότι η «μόνη αληθινή θρησκεία για τον Θεό είναι το Ισλάμ» (η απόλυτη υποταγή) (3, 19).

Άρα το Ισλάμ έχει χαρακτήρα οικουμενικό με τριπλή έννοια: θεωρείται από τους μουσουλμάνους θρησκεία όλης της ανθρωπότητας, θρησκεία όλων των εκφάνσεων της ανθρώπινης ζωής και θρησκεία του παρόντος

και του μέλλοντος κόσμου.

2. Οι θεμελιώδεις πηγές του Ισλάμ

Δύο είναι οι πηγές της μουσουλμανικής θρησκείας. Το Κοράνιο και η Σούννα (Παράδοση). Από τις θεμελιώδεις αυτές πηγές απορρέει η Σαρί'α (Sharī'ah), ο θρησκευτικός νόμος του Ισλάμ, που ρυθμίζει όλο τον μουσουλμανικό βίο, τον θρησκευτικό, τον κοινωνικό και τον πολιτικό. Η κύρια όμως πηγή είναι το Κοράνιο, που θεωρείται ως ο αποκεκαλυμμένος λόγος του Θεού.

α. Το Κοράνιο (al-Qur'ân) ως Αποκάλυψη του λόγου του Θεού

Όπως για όλες τις μονοθεϊστικές θρησκείες έτσι και για το Ισλάμ η αποκάλυψη είναι το αποφασιστικό συμβάν στην ιστορία των ανθρώπων. Ο Θεός δίνει στους ανθρώπους τον λόγο του για να τον γνωρίσουν. Οι μουσουλμάνοι πιστεύουν ότι πριν από τον Μωάμεθ ο Θεός αποκάλυψε και σε άλλους λαούς τον λόγο του διαμέσου προφητών, όπως είναι ο Αβραάμ, ο Μωυσής και ο Ιησούς Χριστός, αλλά οι οπαδοί τους τον ενόθευσαν. Γι' αυτό ήταν απολύτως αναγκαίο ο Θεός να αποκαλύψει μέσω του προφήτη Μωάμεθ την τελευταία και έγκυρη πια στην ιστορία του κόσμου αποκάλυψη του Κορανίου.

Το Κοράνιο είναι το ιερό βιβλίο του Ισλάμ, το οποίο κατά τους μουσουλμάνους περιέχει την τέλεια αποκάλυψη του Θεού προς την ανθρωπότητα.

Η λέξη Κοράνιο, al-Qur'ân, η οποία σημαίνει «ανάγνωσμα» αλλά και «απαγγελία» (από το qar'a, «αναγιγνώσκω», «διαβάζω εκφώνως», «απαγγέλω») δίνεται από το ίδιο το βιβλίο (2, 181 κ.α.), το οποίο καθορίζει επίσης σε ποιον και πότε αποκαλύφθηκε, σε ποια γλώσσα και για ποιον σκοπό. Αποκαλύφθηκε, λέει, στον προφήτη Μωάμεθ κατά τον μήνα Ραμαντάν, και μάλιστα κατά την νύκτα του «θείου θεσπίσματος» (λαϊλάτ αλ-καδρ) (97, 1 εξ) και σε αραβική γλώσσα.

Η δομή του Κορανίου. Το Κοράνιο σήμερα είναι χωρισμένο σε 114 κεφάλαια (sûrah, πληθ. suwar), καθένα από τα οποία χωρίζεται σε πολλούς στίχους, που ονομάζονται *άγιατ*, δηλαδή «σημεία» ή «θαύματα» του Θεού. Κάθε κεφάλαιο, πλην του 9ού, αρχίζει με την δοξολογία του Θεού (Basmallah), « στο όνομα του Θεού, του πολυελέου και ευσπλάγχνου» (Μπίσμ-ι-λλάχ-ι-ρ-ραχμάν-ι-ραχίμ). Ως τον θάνατο όμως του Μωάμεθ (632) δεν υπήρχε ενιαίο βιβλίο. Οι αποκαλύψεις του ήταν συγκεντρωμένες σε συλλογές, τις οποίες είχαν καταγράψει οι οπαδοί του, και ιδίως οι γραφείς, τους οποίους είχε μαζί του. Πρώτος ο χαλίφης Αμπού Μπάκρ (632-634) συνέλεξε τις συλλογές και κατάρτισε το πρώτο ενιαίο κείμενο. Επειδή όμως το κείμενο αυτό ήταν ατελές και κυκλοφορούσαν και πολλές άλλες αμφίβολες αποκαλύψεις, ο τρίτος χαλίφης του Ισλάμ, ο Ουθμάν (644-656), συνέστησε επιτροπή ειδημόνων, η οποία συνέλεξε όλες τις αποκαλύψεις, έκρινε την αξιοπιστία τους, αναθεώρησε το παλαιό κείμενο, και κατάρτισε το έως σήμερα επίσημο κορανικό κείμενο. Κατά την κατάρτιση όμως του βιβλίου, οι αποκαλύψεις που δέχθηκε ο Μωάμεθ δεν κατετάγησαν κατά χρονολογική σειρά. Έτσι αργότερα ορισμένοι υπομνηματιστές του Κορανίου, και στα νεότερα χρόνια και ορισμένοι Ευρωπαίοι ισλαμολόγοι (Nöldeke, Blachère κ.ά.), άσκησαν μια φιλολογικοϊστορική κριτική στις κορανικές αποκαλύψεις και κατέταξαν τα κεφάλαια του Κορανίου σε δύο ομάδες. Σε κείνα που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια του κηρύγματος του Μωάμεθ στη Μέκκα (610-622) και σε κείνα που αποκαλύφθηκαν κατά την δράση του στη Μεδίνα (622-632). Έτσι, αν θέλει κανείς σήμερα να ιδεί το αρχαιότερο κήρυγμα του Μωάμεθ, πρέπει να αρχίσει την ανάγνωση του Κορανίου από το τέλος. Προς το τέλος βρίσκονται τα σύντομα κεφάλαια με 5 ως 15 ή το πολύ 20 και 30 στίχους, που διακρίνονται για τον εκστατικό τους χαρακτήρα, τον οίστρο και τον μεγάλο ενθουσιασμό του Μωάμεθ. Αργότερα ο λόγος γίνεται πιο ήπιος και μακρήγορος και στη Μεδίνα τα κεφάλαια καταλαμβάνουν ολόκληρες σελίδες. Εδώ ο προφήτης είναι συγχρόνως και ο πολιτικός αρχηγός της θεοκρατικής κοινωνίας του Ισλάμ (*Ούμμα*).

Το Κοράνιο ως αποκάλυψη. Το Κοράνιο κατά τους πιστούς του Ισλάμ δεν περιέχει απλώς την θεία αποκάλυψη, αλλά είναι ο ίδιος ο αιώνιος λόγος του Θεού, η ομιλία του. Ο Θεός μιλά, και ο λόγος του είναι αιώνιος. Η αποκάλυψη του λόγου του Θεού είναι ο νόμος και το θέλημά του. Έτσι το Ισλάμ είναι προπαντός θρησκεία του ιερού βιβλίου της αποκαλύψεως. Στα μάτια των πιστών ο Θεός αποκαλύπτει τον αιώνιο και αδημιούργητο λόγο του στο βιβλίο του Κορανίου. Το Κοράνιο δεν είναι ούτε μια ιστορία του «λαού του Θεού» (όπως η Βίβλος για το Ισραήλ), ούτε της ζωής του Μωάμεθ. Είναι λόγος του Θεού, τον οποίο αποκαλύπτει ο Θεός μέσω αγγέλου του στον προφήτη του και δι' αυτού στην ανθρωπότητα. Ο ανθρώπινος φορέας της θείας αποκάλυψης, ο προφήτης Μωάμεθ, τιμάται βέβαια κατεξοχήν από τους μουσουλμάνους ως ο μεγαλύτερος των προφητών και ο τελευταίος αυτών, αλλά τίθεται τελείως κάτω από την θεία αποκάλυψη.

Ο λόγος του Κορανίου δεν είναι λόγος του προφήτη, αλλά του Θεού. Ο προφήτης είναι το απλό όργανο της θείας θέλησης, μέσω του οποίου ο αιώνιος λόγος του Θεού κοινοποιείται στον κόσμο.

Το Κοράνιο στη ζωή των πιστών. Σύμφωνα με τα παραπάνω, το Κοράνιο είναι ο ακρογωνιαίος λίθος στη ζωή των μουσουλμάνων. Η ισλαμική κοινότητα έχει ως ύψιστον κανόνα πίστεως και νομικόν κώδικα της καθημερινής ζωής το Κοράνιο. Το Κοράνιο είναι ο νόμος του Θεού και άρα ο καταστατικός χάρτης της θρησκείας και της πολιτείας μαζί του Ισλάμ. Κατά την πίστη των μουσουλμάνων δεν υπάρχει πτυχή του μουσουλμανικού βίου που να μη καθορίζεται από το Κοράνιο. Αφού είναι ο αιώνιος λόγος του Θεού, περιέχει όχι μόνο τις αλήθειες της πίστης, αλλά και όλη τη σοφία του κόσμου, την επιστήμη, την κοσμική ζωή και την πολιτική τέχνη.

Οι βασικές διδασκαλίες του Κορανίου. Επειδή το Κοράνιο θεωρείται λόγος του Θεού που αποκαλύπτεται από τον Θεό στην ανθρωπότητα, γι' αυτό έχει την μορφή «συζητήσεων», τις οποίες κάνει ο Θεός σε πρώτο πρόσωπο με τον απόστολό του και δι' αυτού με την ανθρωπότητα. Τα κεφάλαια όμως του Κορανίου δεν έχουν ενιαίες ενότητες· οι στίχοι μιλούν για διάφορα ζητήματα και πηδούν από θέμα σε θέμα. Αν συστηματοποιήσει κανείς τα θέματα, θα ιδεί ότι οι βασικές διδασκαλίες του Κορανίου είναι η αυστηρή μονοθεΐα, η δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου και ο σκοπός τους, και η προσδοκία των εσχάτων.

Το Κοράνιο ως φιλολογικό κείμενο. Το Κοράνιο έχει ρυθμό· είναι γραμμένο σ' ένα είδος πεζοτραγουδίου. Για τον λόγο αυτό και επειδή γράφτηκε στην υψηλή γλώσσα της κεντρικής Αραβίας, θεωρείται πρότυπο της αραβικής γλώσσας. Η ομορφιά του λόγου του θεωρείται επίσης απόδειξη του θείου χαρακτήρος του. Για τον λόγο αυτό και επειδή θεωρείται ως αποκεκαλυμμένος λόγος του Θεού, μια μετάφραση σε άλλη γλώσσα κατά την μουσουλμανική αντίληψη δεν μπορεί να είναι ισάξια και ισοδύναμη με το αραβικό κείμενο. Οι μεταφράσεις μπορεί να είναι χρήσιμες για να καταλάβουν τα νοήματα οι μουσουλμάνοι ή οι μη μουσουλμάνοι που δεν κατέχουν την αραβική. Ωστόσο ως αιώνιος και αναλλοίωτος λόγος του Θεού το Κοράνιο μπορεί να νοηθεί μόνο στην αραβική, γιατί έτσι αποκαλύφθηκε από τον ίδιο τον Θεό. Γι' αυτό έγκυρο για τη λατρεία είναι μόνο το αραβικό κείμενο. Η ανάγνωση και εξήγηση του Κορανίου κατά την προσευχή πρέπει να γίνεται απαραίτητως από το αραβικό πρωτότυπο.

Το Κοράνιο, λοιπόν, είναι ο ακρογωνιαίος λίθος στη ζωή των πιστών. Ο προφήτης τιμάται βέβαια κατεξοχήν από τη μουσουλμανική κοινότητα αλλά δεν είναι παρά απλό όργανο του Θεού, μέσω του οποίου μεταβιβάζεται η αποκάλυψη. Στον Χριστιανισμό, το πρόβλημα ποιος είναι ανώτερος, ο Κύριος ή η Γραφή, δεν έχει κανένα νόημα, γιατί στο Ευαγγέλιο που μαρτυρεί για τον Κύριο, ο Κύριος είναι παρών, και αυτός είναι η «αλήθεια» και η «ζωή»: «Ὁθεν η κυριότης λαλείται, εκεί Κύριός εστιν» (*Διδαχή των Δώδεκα Αποστόλων* IV, 1). Στο Ισλάμ τα πράγματα είναι διαφορετικά. Το Κοράνιο είναι ο άκτιστος λόγος του Θεού, το αιώνιο ιδίωμά του, και δεν μπορεί να συγκριθεί με κανένα δημιούργημα. Γι' αυτό «ένας και μόνο στίχος του Κορανίου είναι καλύτερος από τον Μωάμεθ και την οικογένειά του» (*Ibn Taymīya*). Έτσι το Ισλάμ είναι προπαντός θρησκεία του θείου Νόμου, ο οποίος ως αιώνιος λόγος του Θεού περιέχεται άκτιστος και αδημιούργητος στο ιερό Βιβλίο του Κορανίου.

β. Η Σούννα, «Παράδοση», ή ο προφήτης και το παράδειγμα της ζωής του

Δίπλα στο Κοράνιο τοποθετείται ως αυθεντικός ερμηνευτής των αρχών της μουσουλμανικής παράδοσης η *Σούννα*, η «συνήθεια», ή ο τρόπος με τον οποίο ενεργούσε ο προφήτης Μωάμεθ και έλυνε διάφορα θρησκευτικά, κοινωνικά και νομικά θέματα, που ανέκυπταν στην κοινότητά του. Η σούννα αποτελεί την αξιόπιστη μετά το Κοράνιο πηγή θρησκευτικής γνώσης. Στο Κοράνιο βέβαια ο Μωάμεθ τονίζει ότι είναι απλός άνθρωπος όπως οι λοιποί των ανθρώπων και η τιμή προς το πρόσωπό του προέρχεται από το γεγονός ότι τον επέλεξε ο Θεός για να μεταβιβάσει την αποκάλυψή του. Για τον λόγο όμως αυτόν η μουσουλμανική παράδοση τιμά κατεξοχήν τον Μωάμεθ ως εξαιρετό πρόσωπο, απόστολο και προφήτη του Θεού και σύμφωνα με τη μουσουλμανική θεολογία, ο Μωάμεθ είναι αλάνθαστος μεταβιβαστής και ερμηνευτής της θείας αποκάλυψης. Γι' αυτό ακριβώς η ζωή του ισχύει ως ζωντανό παράδειγμα προς μίμηση εκ της μουσουλμανικής παράδοσης.

Η Σούννα αντλεί το περιεχόμενό της από μια μεγάλη σειρά από *χαντίθ* (*hadīth*, πληθ. *ahādīth*), δηλαδή από σύντομες ρήσεις, που αν και οι περισσότερες είναι μεταγενέστερες του προφήτη, ωστόσο σ' αυτόν και σε σπουδαίους συντρόφους του αποδίδονται. Επομένως η Σούννα και τα *χαντίθ* δηλώνουν την παράδοση των όσων είπε, έπραξε ή απεισιώπησε ο Μωάμεθ (*κάουλ*, *φίλ*, *τακρίρ*), τα οποία μη καταγραφέντα αρχικώς αλλά δια της προφορικής οδού παραδοθέντα, απετέλεσαν τον προσωπικό τρόπο ενεργείας και συμπεριφοράς του

Μωάμεθ. Αυτά αποτελούν άριστο παράδειγμα προς μίμηση για τους οπαδούς του. Η συλλογή των παραδόσεων του προφήτη άρχισε πολύ νωρίς στην ισλαμική κοινότητα. Ήδη όμως κατά τον 2^ο ισλαμικό αιώνα συγκεντρώθηκαν τόσες πολλές παραδόσεις που ήταν σαφές ότι ένας μεγάλος αριθμός από αυτές δεν ήταν γνήσιος. Οι δυναστείες των Ομαγιαδών (661-750) και των Αββασιδών (750-1258) επινοούσαν παραδόσεις που απέδιδαν στον Μωάμεθ για να στηρίζουν διάφορες θρησκευτικές και πολιτικές τους τοποθετήσεις και πράξεις. Έτσι δημιουργήθηκε η «επιστήμη των χαντίθ» (*‘ουλούμ αλ-χαντίθ*) ή γενικώς «επιστήμη των παραδόσεων» (*‘ίλμ αλ-ριουάγιατ*), για να ελέγξει τη γνησιότητα των χαντίθ και να τα ταξινομήσει. Τα χαντίθ διακρίθηκαν σε τρεις κατηγορίες: σε «απολύτως υγιή» (*σαχίχ*), σε «ωραία» (*χάσαν*) και σε «ασθενή» (*δά‘ιφ*), δηλαδή αμφίβολα ή νόθα.

Κάθε χαντίθ αποτελείται από δύο μέρη: α) το κείμενό του, που ονομάζεται *μάντ*, περιέχει την ρήση του προφήτη ή των διαδόχων του και διηγείται την αιτία για την οποία ελέχθη, και β) στην *σιλσίλα*, την «αδιάκοπη αλυσίδα» των αξιόπιστων ανδρών, φορέων της παραδόσεως, οι οποίοι ονομάζονται *ισνάδ*, «στηρίγματα». Για να είναι γνήσιο το χαντίθ πρέπει να στηρίζεται σε μια αδιάκοπη σειρά αξιόπιστων μαρτύρων ή «στηριγμάτων» του, κατά τρόπον ώστε να φαίνεται ότι ο τελευταίος που το παραδίδει το πήρε από έναν προγενέστερό του, αυτός από άλλον προγενέστερό του κ.ο.κ., ώσπου τελικά, με μια αδιάκοπη αλυσίδα φορέων (*ισνάδ*) να ανάγεται στον ίδιο τον Μωάμεθ.

Κατά τη γνώμη των νομοδιδασκάλων το Κοράνιο ερμηνεύεται υπό το φως της Σούννα του προφήτη. Δίχως γνώση της Σούννα δεν υπάρχει ορθή ερμηνεία του Κορανίου. Γι’ αυτό το Κοράνιο και η Σούννα του προφήτη αποτελούν για την ισλαμική κοινότητα τον αλάνθαστο κανόνα πίστης και πράξης, από τον οποίο απορρέει κάθε μορφή θρησκευτικής, κοινωνικής και πολιτικής νομοθεσίας και ζωής. Με τον τρόπο αυτό ριζώθηκε στη συνείδηση των μουσουλμάνων η πεποίθηση ότι ο ίδιος ο προφήτης είναι ο δημιουργός των άρθρων της Σούννα και η αυθεντία, η οποία αποβλέπει στην ισχύ και το κύρος της. Έτσι ο Αλλάχ συνδέθηκε μέσω του Κορανίου με τον λαό του, ενώ ο Μωάμεθ συνδέθηκε μέσω της Σούννα με την κοινότητά του. Γι’ αυτό «το Βιβλίο του Αλλάχ και η Σούννα του προφήτη» συνιστούν την μουσουλμανική θρησκεία (Μούσλιμ, *Ιμάν*, παράδοση 246). Όταν οι μουσουλμάνοι διαβάζουν το Κοράνιο προτάσσουν τη φράση *κάλα ταάλα*, «είπε ο Ύψιστος», και όταν διαβάζουν τη Σούννα, προτάσσουν τη φράση *κάλα αρ-ρασούλ*, «είπε ο απόστολος».

Η πλειονότητα του ισλαμικού κόσμου (περίπου το 80% των μουσουλμάνων) είναι Σουννίτες, διότι στηρίζονται στη Σούννα του προφήτη. Δίπλα σ’ αυτούς βρίσκεται η σπουδαία μειονότητα των Σιιτών (Σίιτες, *Shi‘at ‘Alī*), η δεύτερη μεγάλη κατεύθυνση του Ισλάμ. Ενώ οι Σουννίτες πιστεύουν ότι μετά τον θάνατο του προφήτη η αποκάλυψη έληξε, και συνεπώς το θέλημα του Θεού γίνεται γνωστό μόνο με τη μελέτη του Κορανίου και της Σούννα του προφήτη, οι Σίιτες δέχονται, ότι μετά τον προφήτη έληξε βέβαια η προφητεία, αλλά υπάρχει μια άλλη γνώση, η *ουαλάγια* (*walāyah* ή *wilāyah*), που κάνει ικανούς τους Ιμάμηδες, οι οποίοι προέρχονται από τον οίκο του Άλη, να γνωρίζουν τα βαθύτερα νοήματα της αποκαλύψεως. Γι’ αυτό η πράξη της ζωής τους και η ερμηνεία των ιερών κειμένων (*ιζτιχάντ*) είναι αξιόπιστη πηγή θρησκευτικής γνώσης. Οι Σίιτες σέβονται βέβαια τη Σούννα του προφήτη, αλλά δίπλα της τοποθετούν και την πράξη των Ιμαμών τους ως πηγή γνώσεως, ερμηνείας του θελήματος του Θεού και της ορθής πορείας του βίου, όπως θα ιδούμε ευθύς αμέσως.

Γ

ΣΟΥΝΝΙΤΕΣ ΚΑΙ ΣΙΙΤΕΣ: ΟΙ ΔΥΟ ΚΛΑΔΟΙ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ

Από τα παραπάνω μπορούμε να καταλάβουμε τους δύο κλάδους του Ισλάμ, τους Σουννίτες και τους Σίιτες.

Οι Σουννίτες, που αποτελούν την πλειοψηφία του μουσουλμανικού κόσμου, είναι αυτοί που καταλαβαίνουν το Ισλάμ υπό το φως της Σούννα, δηλ. των πράξεων, των λόγων και των έργων του Μωάμεθ και της πρώτης μουσουλμανικής κοινότητας. Οι Σουννίτες είναι το 80% περίπου του Ισλάμ. Οι υπόλοιποι είναι Σίιτες, που συνιστούν τον δεύτερο σπουδαίο κλάδο του Ισλάμ. Οι Σουννίτες για να διαστείλουν τους εαυτούς από τους Σίιτες, αρέσκονται να αποκαλούνται *αχλ αλ-Κιτάμπ ονά ‘σ-Σούννα*, δηλαδή «λαός του Βιβλίου (Κορανίου) και της Σούννα» ή *αχλ αλ-Σούννα ονά Τζαμά‘α*, δηλαδή «λαός της Σούννα και της Κοινότητας», με την έννοια ότι αποτελούν τους ακραιφνείς φορείς της παραδόσεως και τηρούν ακριβώς τα δογματικά και πρακτικά ζητήματα της θρησκείας δίχως αλλοίωσή τους ή νόθευσή τους, όπως κατά τη γνώμη τους, πράττουν οι Σίιτες. Οι Σίιτες δεν απορρίπτουν βέβαια την Σούννα του προφήτη, σύμφωνα με την οποία

οικοδομούν τη θεολογία τους. Έχουν όμως ένα μεγάλο αριθμό δικών τους χαντίθ, πολλά από τα οποία απορρέουν από τη ζωή και τα έργα των Ιμαμών τους.

Η διαφορά των δύο παρατάξεων ξεκινά από τη στιγμή του θανάτου του Μωάμεθ (632 μ.Χ.). Μετά τον θάνατο του Μωάμεθ ανέκυψε το πρόβλημα της διαδοχής του. Η μια παράταξη πρότεινε ότι ο διάδοχος πρέπει να προέλθει, σύμφωνα με τα πατροπαράδοτα αραβικά έθιμα, από την στενή συγγένεια ή αλλιώς την οικογένεια (τον οίκο) του Μωάμεθ, και τέτοιος ήταν ο Άλη, πρώτος εξάδελφος του Μωάμεθ και γιος του θείου του Αμπού Τάλιμπ, ο οποίος τον είχε αναθρέψει. Ο Άλη ήταν επίσης γαμβρός του Μωάμεθ στη θυγατέρα του Φάτιμα. Νεαρός στην ηλικία ο Άλη, τριάντα τριών ετών τότε, φάνηκε σε πολλούς να μην εμπνέει την κατάλληλη εμπιστοσύνη και ασφάλεια που χρειαζόταν το αρτιγέννητο Ισλάμ για τη συγκράτησή του.

Η άλλη παράταξη τάχθηκε με τη γνώμη ότι ο διάδοχος του προφήτη μπορεί να προέλθει από την ευρύτερη συγγένειά του, δηλ. από την φυλή των Κορεισιτών. Έτσι και έγινε. Χαλίφης, «εκπρόσωπος» ή «διάδοχος» του Μωάμεθ, έγινε ο Αμπού Μπάκρ, σπουδαίος στρατηγός του Μωάμεθ, που ενέπνεε, λόγω της ηλικίας του, εμπιστοσύνη στο Ισλάμ. Τον Αμπού Μπάκρ (632-634) διαδέχθηκε ο Ουμάρ (634-646), αυτόν ο Ουθμάν (646-656) και αυτόν τέλος ο Άλη (656-661). Η εποχή των τεσσάρων αυτών «ορθών καθοδηγημένων» (*ρασιντούν*), όπως ονομάζονται, χαλιφών, θεωρείται από την πλειοψηφία του Ισλάμ, τους Σουννίτες, ως η χρυσή εποχή του Ισλάμ. Τότε έγιναν οι εξορμήσεις των μουσουλμάνων Αράβων και κατέλαβαν τις γύρω τους πολιτισμένες χώρες. Οι Σίιτες όμως τους τρεις πρώτους χαλίφες τους θεωρούν σφετεριστές του θρόνου. Αυτοί θεωρούν κανονικό μόνο τον Άλη και γι' αυτό ονομάζονται «παράταξη του Άλη» (*Σιάτ Άλη, Shi'at 'Alī*). Επειδή όμως οι Σουννίτες τους καταδίωξαν ήδη από το 661 μ.Χ., γι' αυτό υπάρχει από τότε διαμάχη μεταξύ τους. Η διάσταση απόψεων μεταξύ των δύο παρατάξεων επήλθε τόσο για διοικητικούς όσο και για δογματικούς λόγους. Πρόκειται για τη μεγάλη διαμάχη περί ιμαμάτου και χαλιφάτου για το ερώτημα δηλαδή ποιος πρέπει να κυβερνά την ισλαμική κοινότητα, ο χαλίφης των σουννιτών ή ο ιμάμης των σιιτών. Οι Σουννίτες πιστεύουν ότι μετά το θάνατο του Μωάμεθ δεν θα υπάρξει άλλος προφήτης. Συνεπώς πνευματικός και χαρισματικός αρχηγός, όπως ήταν ο Μωάμεθ, δεν υπάρχει πια. Ο χαλίφης, ο «διάδοχος» του Μωάμεθ, είναι μόνο ο αρχηγός και ο προστάτης της πίστης και των πιστών (*Αμίρ αλ-Μου'μινίν*), αλλά όχι και ο χαρισματικός αρχηγός, ο οποίος μπορεί να ερμηνεύει αλάνθαστα το Κοράνιο.

Αντίθετα οι Σίιτες συμφωνούν βέβαια ότι μετά τον Μωάμεθ δεν θα υπάρξει άλλος προφήτης. Δέχονται όμως ότι ο Μωάμεθ είχε χρίσει χαλίφη τον εξάδελφό του και γαμπρό του Άλη και του είχε δώσει μια χαρισματική εξουσία, που λέγεται *Ουαλάγια* ή *Βιλάγια* (*walāya* ή *wilāya*). Από εδώ βγαίνει και το βιλαέτι, δηλαδή η εξουσία που έδινε ο χαλίφης ή ο σουλτάνος σε μερικούς αρχηγούς μιας περιοχής να κυβερνήσουν την περιοχή ως ημιαυτόνομοι αρχηγίσκοι. Αλλά ενώ για τους Σουννίτες η Βιλάγια δεν είναι χαρισματική εξουσία, για τους Σίιτες είναι. Επομένως ενώ ο χαλίφης των Σουννιτών δεν έχει χαρισματική αλλά μόνον πολιτική εξουσία, ο ιμάμης των Σιιτών έχει και τις δύο εξουσίες, την πολιτική και την πνευματική. Έτσι οι Σίιτες δεν δέχονται τους χαλίφες και στη θέση τους τοποθετούν τους δικούς τους Ιμάμες ως θρησκευτικούς και πολιτικούς μαζί αρχηγούς, οι οποίοι όμως θεωρούνται χαρισματικοί, αναμάρτητοι (*'ίσμ*) και αλάνθαστοι (*μα'ασούμ*) και χάρη στη θεία έμπνευση (*ιλχάμ*), έχουν τη δυνατότητα να γνωρίζουν τη βαθύτερη έννοια της αποκάλυψης και να ερμηνεύουν αυθεντικά και αλάνθαστα το Κοράνιο.

Οι Σίιτες είναι διακεκομμένοι σε τρία κομμάτια σήμερα, αλλά την πλειοψηφία την έχουν οι λεγόμενοι «δωδεκαδικοί» (*Ithnā 'ashariya*) ή ιμαμήτες, δηλαδή αυτοί που πιστεύουν σε μια αδιάκοπη αλυσίδα δώδεκα Ιμαμών, ο 12ος από τους οποίους εξαφανίστηκε μυστηριωδώς το 874 και από τότε παραμένει «κρυμμένος» (*γά'ιμπ*) και οι πιστοί του περιμένουν την ώρα της φανέρωσής του, που θα σημάνει την δόξα του Ισλάμ κατά την σιιτική του εκδοχή. Κατά την μακρά περίοδο «απόκρυψης και απουσίας του ιμάμη, την κοινότητα διοικούν ορισμένα πρόσωπα σιιτών νομοδιδασκάλων, οι *μουτζαχίντ* ή *φακίχ*, που είναι γνωστοί κυρίως ως *ουλαμά* ή *μολλά*, «γνώστες, ειδήμονες» του θρησκευτικού νόμου, οι οποίοι θεωρούνται εκπρόσωποι του κρυμμένου ιμάμη (*νά'ιμπ αλ-ιμάμ*). Την ανώτατη εξουσία μεταξύ των μουλάδων έχει μια ομάδα προσώπων καθοριζόμενων από την συναίνεση (*ιτζμά'*) των πιστών που φέρουν τον τιμητικό τίτλο του *χουτζάτ αλ-ισλάμ* (της απόδειξης του Ισλάμ). Σήμερα πάνω από αυτούς βρίσκεται μια ομάδα προσώπων ή ένα μεμονωμένο πρόσωπο, όπως ήταν ο Αγιατολλάχ Χομείνι, που συνιστούν την ύψιστη θεολογική αυθεντία ή την «αρχή μίμησης του ιμάμη» (*μαρτζά'-ι-τακλίντ*).

Οι Δωδεκαδικοί Σίιτες είναι σήμερα το σύνολο σχεδόν του ιρανικού λαού, το ήμισυ και πλέον των Ιρακινών και μικρές ομάδες σε άλλα μουσουλμανικά κράτη. Παρά τις διαφωνίες τους όμως Σουννίτες και Σίιτες θεωρούνται γνήσιοι μεταξύ τους μουσουλμάνοι, γιατί το θεμελιώδες για το Ισλάμ είναι να ομολογούν την

πίστη στον ένα Θεό και στο προφητικό αξίωμα του Μωάμεθ. Τα άλλα δεν παραβιάζουν τη θρησκεία. Οι Σίιτες στην ομολογία της πίστης των προσθέτουν και το όνομα του Άλη: «Δεν υπάρχει (άλλος) Θεός παρά μόνο ο Θεός και ο Μωάμεθ είναι ο απόστολος του Θεού και ο Άλη ο φίλος του Θεού» (*La illāha illā Allā[χ] ouā Mouχάμαντ ρασούλ Allā[χ] ouā Άλη oualí Allā[χ]*). Οι σίιτες τηρούν επίσης τους πέντε στύλους του Ισλάμ και τις μεγάλες μουσουλμανικές γιορτές (΄*Int al-Φίτρ*, στο τέλος της νηστείας του *Ραμαντάν*, και ΄*Int al-Αντά*, στο τέλος του ιερού προσκυνήματος στη Μέκκα), αλλά έχουν και δικές τους μεγάλες γιορτές με τις οποίες τιμούν τους ιμάμες τους, η πιο σπουδαία από τις οποίες είναι η *Ασούρα*. Πρόκειται για την γιορτή ανάμνησης του μαρτυρίου του Χουσεΐν, τρίτου ιμάμη, γιου του Άλη και εγγονού του Μωάμεθ, που σφαγιάστηκε ανηλεώς με την οικογένειά του και τους οπαδούς του στα Κέρβελα της Μεσοποταμίας στα 681 μ.Χ., από τα στρατεύματα του χαλίφη Γιαζίντ (680-683), εκπροσώπου της πλειοψηφούσας μουσουλμανικής παράταξης, που αργότερα θα ονομαστούν σουννίτες. Ένα άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα των σιιτών είναι η αρχή της *τακίγια*, δηλαδή της «σοφής περίσκεψης» ή «απόκρυψης» της θρησκευτικής τους ομολογίας όταν οι συνθήκες του περιβάλλοντός τους είναι δυσμενείς. Αναμεμειγμένοι ως μειονότητα στο πλήθος του σουννιτικού κόσμου οι Σίιτες απέκρυπταν για λόγους προστασίας την ομολογία τους και αποδέχονταν τους χαλίφες και σουλτάνους ως *de facto* κυβερνήτες, όταν αυτοί είχαν δύναμη. Ασκούσαν όμως πίεση σ' αυτούς όταν οι συνθήκες το επέτρεπαν. Για την σουννιτική εξουσία βέβαια η πίστη στον κρυμμένο ιμάμη, ακόμη και όταν εκφραζόταν, δεν φαινόταν να αποτελεί σοβαρό κίνδυνο για το καθεστώς. Το ότι όμως με την πίστη αυτή οι Σίιτες γινόταν πρόμαχοι ενός κοινωνικού και πολιτικού ιδεώδους, που εξυπονούσε κριτική κατά του καθεστώτος, τους καθιστούσε επικίνδυνο στοιχείο μέσα στη σουννιτική μουσουλμανική κοινότητα. Η κριτική αυτή ήταν εξάλλου το γεγονός που βοηθούσε τους σίιτες να διαφοροποιούνται από την υπόλοιπη ισλαμική κοινότητα και να διαχωρίζονται με βάση τις διδασκαλίες τους. Οι απόψεις αυτές μας βοηθούν να καταλάβουμε τα σύγχρονα ιστορικά γεγονότα στο χώρο της Μέσης Ανατολής. Η ιρανική επανάσταση το 1979 φανερώνει ότι οι Σίιτες εγκατέλειψαν την έννοια της *τακίγια* και φανερά άρχισαν να ασκούν σφοδρή και επαναστατική κριτική προς την κοσμική εξουσία και το σουννιτικό Ισλάμ.

Οι άλλοι δύο κλάδοι των Σιιτών (μια μειοψηφία σήμερα) είναι οι Ζαϊνίτες, οι περισσότεροι στην Υεμένη, οι οποίοι αναγνωρίζουν μόνο πέντε Ιμάμηδες, των οποίων η σειρά διαδοχής ήταν αδιάκοπη. Πιστεύουν όμως ότι το αξίωμα του Ιμάμη ή Χαλίφη είναι αιρετό και επομένως η κοινότητά τους συνεχίζει να έχει τον αρχηγό τους. Όταν ο αρχηγός αυτός εκλεγεί, ο Θεός του στέλνει την χάρη και την ευλογία του, αλλά δεν έχει καμιά θεϊκή ή χαρισματική ιδιότητα. Είναι ένας θνητός άνθρωπος, όμοιος με κάθε άλλον άνθρωπο. Ένας μόνο όρος πρέπει να υπάρχει για να εκλεγεί να προέρχεται από το γένος του Άλη και τη γραμμή των υιών του Χάσαν και Χουσεΐν. Κατά τα άλλα οι Ζαϊνίτες βρίσκονται πολύ κοντά προς τους Σουννίτες. Σήμερα η ομολογία τους είναι επικρατούσα θρησκεία της Υεμένης.

Η τρίτη ομάδα των Σιιτών είναι οι Ισμαηλίτες (*Ismā'īliya*), οι οποίοι αναγνωρίζουν επτά Ιμάμηδες ως νομίμους. Ο έβδομος, ο Ισμαήλ μπεν Τζααφάρ (*Ismā'il ibn Ja'far*), θα επανέλθει ένδοξα στο τέλος του κόσμου ως εσχατολογικός λυτρωτής (Μάχνη) για να αποκαταστήσει το Ισλάμ κατά την ισμαηλιτική του εκδοχή. Οι Ισμαηλίτες, οι πιο ακραίοι μεταξύ των Σιιτών, θεοποίησαν το γένος του Άλη και έτσι στα μάτια των μουσουλμάνων Σουννιτών (*αχλ ασ-σούννα*) είναι οι νοθευτές της ισλαμικής μονοθεΐας. Αυτοί είναι βαθύτερα διαποτισμένοι από ό,τι οι δωδεκαδικοί Ιμαμήτες από τις περί Λόγου ελληνικές διδασκαλίες, από άλλες ελληνιστικές αντιλήψεις που είχαν εισχωρήσει στις χώρες της Μέσης Ανατολής, και από διάφορες μεσανατολικές δοξασίες και μύθους του αρχαίου Ιράν. Το κοσμοείδωλό τους είναι μονιστικό και ο κόσμος προέρχεται από θεϊά εκπόρευση (νεοπλατωνισμός). Πιστεύουν ότι από τον Θεό έως τον υλικό κόσμο υπάρχουν επτά βαθμίδες ή σφαίρες υπάρξεως, στις οποίες αντιστοιχούν επτά κύκλοι Ιμαμών. Έχουν βαθμούς μύσεως και πολλοί λένε ότι είναι οι «Γνωστικοί» του Ισλάμ. («Γνωστικοί» ήταν ορισμένοι κύκλοι των πρώτων χριστιανικών αιώνων, οι οποίοι, επηρεασμένοι από ελληνικές και ελληνιστικές ιδέες, ανακατεμένες με απόκρυφες, ερμητικές, αστρολογικές, αλχημιστικές και άλλες παρόμοιες αντιλήψεις του χώρου της Μέσης Ανατολής, πίστευαν ότι θα σωθούν με την «γνώση» των περιεργων αυτών δοξασιών τους). Στο παρελθόν οι Ισμαηλίτες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον ισλαμικό κόσμο, με το κράτος κυρίως των Φατιμιδών στην Αίγυπτο, και τη σφοδρή αντίσταση των διαφόρων ομάδων τους (Νουσαϊρίτες, Δρούζοι, Ασασινοί, κ.ά.) εναντίον των Σταυροφοριών της Δύσης. Σήμερα οι Ισμαηλίτες είναι μικρή μειοψηφία μέσα στους κόλπους του Ισλάμ.

Μια χαρακτηριστική διδασκαλία των Σιιτών είναι η αναμονή του *Μάχνη* (*Mahdī*), του «εσχατολογικού Σωτήρα» του Ισλάμ, που για τους Σίιτες δεν είναι άλλος από τον κρυμμένο Ιμάμη, ο οποίος θα έρθει με δόξα και δύναμη προς το τέλος του κόσμου, θα οδηγήσει όλους τους λαούς στο Ισλάμ βοηθούμενος στο έργο αυτό από τον Χριστό, ο οποίος θα κατέβει από τους ουρανούς ως βοηθός του *Μάχνη* θα κάνει όλους τους

χριστιανούς μουσουλμάνους. Αυτή κατά την μουσουλμανική διδασκαλία θα είναι η Δευτέρα Παρουσία του Χριστού, γιατί κατά την κρατούσα ισλαμική διδασκαλία ο Χριστός δεν πέθανε στον σταυρό, αλλά ανέβηκε στους ουρανούς, από όπου θα αποσταλεί και πάλι κατά τα έσχατα από τον Αλλάχ για να βοηθήσει τον Μάχνη και να διδάξει στους οπαδούς του το Ισλάμ. Μετά από τα γεγονότα αυτά θα έλθουν τα έσχατα, η συντέλεια δηλαδή του κόσμου, η ημέρα της Κρίσεως και η αιωνιότητα.

Η ιδέα αυτή, που εισχώρησε από τους Σιίτες και στους Σουννίτες, είναι σχεδόν σήμερα πανισλαμική και κατά καιρούς, ιδίως μάλιστα τον 19ο αιώνα, έχουν εμφανισθεί ορισμένοι τέτοιοι «Σωτήρες» (*Mahdí*), που ξεσήκωσαν φτωχούς μουσουλμανικούς πληθυσμούς εναντίον της αποικιοκρατίας και προξένησαν θλίψεις.

Δ\'

ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΠΙΣΤΗΣ

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ

1. Η πίστη στον ένα Θεό

Με βάση τις πηγές της η μουσουλμανική παράδοση διαιρεί την θρησκεία του Ισλάμ σε δύο μέρη· στο θεωρητικό, που αναφέρεται στα άρθρα πίστεως και διδασκαλίας, και στο πρακτικό, που αναφέρεται στον θρησκευτικό νόμο. Το πρώτο καλείται *ουσουλ*, δηλαδή «αρχές, ρίζες» της πίστης, από τις οποίες απορρέουν οι βασικές περί πίστεως διδασκαλίες, και το δεύτερο *φουρού'*, «κλάδοι», δηλαδή «θεσμοί και κανόνες», οι οποίοι συνιστούν τις διατάξεις του θρησκευτικού νόμου (*sharí 'ah*), τα διατεταγμένα δηλαδή καθήκοντα του πιστού.

Αν προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τις βασικές αρχές του Ισλάμ και να διαγράψουμε τα κοινά σημεία και τις διαφορές τους προς τη χριστιανική πίστη, θα διαπιστώσουμε τα εξής:

Το Ισλάμ είναι θρησκεία αυστηρώς μονοθεϊστική, η οποία έχει σχέση, αλλά και μεγάλες διαφορές, ιδίως ερμηνείας, με τις θεμελιώδεις αρχές της βιβλικής διδασκαλίας (ιουδαϊκής και χριστιανικής). Οι βιβλικές διδασκαλίες ήταν διάχυτες στο περιβάλλον του Μωάμεθ. Ήδη στο αρχικό κήρυγμά του βρίσκονται διδασκαλίες, που δεν κατανοούνται αλλιώς παρά μόνο αν ερμηνευτούν υπό το φώς της βιβλικής αποκαλύψεως.

Οι διδασκαλίες της Αγίας Γραφής βοήθησαν τον Μωάμεθ να συλλάβει το νόημα της ιστορίας του κόσμου. Η ιστορία του κόσμου είναι ιστορία αποκαλύψεως του θελήματος του Θεού στον κόσμο, η οποία πραγματοποιήθηκε διαμέσου προφητών και αποστόλων του Θεού, οι οποίοι στάλθηκαν κατά καιρούς για να καθοδηγήσουν τους λαούς στην ορθή πίστη στον ένα Θεό και στην απόλυτη υπακοή στο θέλημά του.

Γι' αυτό, αν εγκύψει κανείς στη μελέτη του Κορανίου ή επισκεφθεί μιά ισλαμική χώρα, θα διαπιστώσει ότι βρίσκεται σε μία ατμόσφαιρα όμοια σε πολλά σημεία προς αυτήν της βιβλικής παραδόσεως. Όχι μόνον η πίστη στον ένα Θεό και την Αποκάλυψη, αλλά και όλα τα ιερά πρόσωπα της Αγίας Γραφής, από τον Αδάμ ως τον Ιησού Χριστό, τον Ιωάννη τον Πρόδρομο και την Παρθένο Μαρία, και όλα σχεδόν τα γεγονότα της ιστορίας του Θεού στον κόσμο, περνούν με σεβασμό στις σελίδες του Κορανίου, και όλα είναι σεβαστά από τους μουσουλμάνους. Έτσι οι μουσουλμάνοι σέβονται τους προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης και τιμούν τα ιερά πρόσωπα και τους αποστόλους της Καινής Διαθήκης. Δέχονται όμως ότι ο τελευταίος στη σειρά των προφητών είναι ο Μωάμεθ, ο οποίος θεωρείται ως σφραγίδα των «προφητών». Αυτός επικυρώνει όλους τους προηγούμενους προφήτες και το Κοράνιό του όλες τις προηγούμενες αποκαλύψεις.

Οι μουσουλμάνοι τιμούν επίσης κατεξοχήν το πρόσωπο του Ιησού Χριστού, της Παρθένου Μαρίας, του Ιωάννου του Προδρόμου και του πατρός του Ζαχαρία (3,38-41). Πιστεύουν στην άσπιλη σύλληψη της Παρθένου Μαρίας (σούρα 3,42-49) αλλά δεν δέχονται το θεανθρώπινο πρόσωπο του Χριστού. Αυτό είναι το πιο δύσκολο σημείο στον διάλογο μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων. Ο Μωάμεθ στρεφόμενος εναντίον της πολυθεΐας των Αράβων συμπολιτών του και μη μπορώντας να κατανοήσει την φύσει αϊδίως γέννηση του Υιού, δηλαδή του Αιωνίου Λόγου και δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδος, εκ του Πατρός, καθώς επίσης και την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος (του τρίτου προσώπου της Αγίας Τριάδος) εκ του Πατρός, νόμισε ότι οι χριστιανοί νόθευσαν την καθαρή ευαγγελική μονοθεΐα και προσέθεσαν κοντά στον ένα Θεό τον Ιησού και τη Ρούαχ, δηλαδή, κάποιο θηλυκό πνεύμα, όπως έκαναν οι ειδωολάτρες Αραβες, οι οποίοι

τοποθετούσαν κοντά στον ένα Θεό και άλλους θεούς. Για τον Μωάμεθ ήταν τελείως αδιανόητη η ιδέα ότι ο τριαδικός Θεός της χριστιανικής αποκαλύψεως έχει πρόσωπα, τα οποία διακρίνονται μεταξύ τους, αλλά δεν συγχέονται και δεν συγχωνεύονται, και ότι κάθε πρόσωπο είναι ο όλος Θεός και όλες οι θείες ιδιότητες που υπάρχουν στον Πατέρα συνυπάρχουν οι ίδιες και στο Θεό Λόγο και στον Θεό Πνεύμα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υπάρχουν τρεις θεοί, αφού τα πρόσωπα κοινωνούν με την μία θεία ουσία και δεν συγχέονται ούτε συγχωνεύονται. Έτσι μη έχοντας τις προϋποθέσεις να κατανοήσει την εκ φύσεως αιώνια και αναλλοίωτη γέννηση του Υιού από τον Πατέρα, απέρριψε την θεότητα του Χριστού και δίδαξε ότι ο Ιησούς είναι βέβαια ένας μεγάλος προφήτης, αλλά ως προς τη φύση του είναι απλός άνθρωπος. Κατά την αντίληψή του ο Θεός είναι απολύτως απρόσιτος και δεν έχει υιούς. Τις θέσεις αυτές ανέπτυξε περισσότερο η μουσουλμανική θεολογία, η οποία δεν μπορεί να κατανοήσει την περί τρισυπόστατου Θεού χριστιανική διδασκαλία. Μόνον ο Ισλαμικός μυστικισμός, ο οποίος αναπτύχθηκε αργότερα μέσα στους κόλπους του Ισλάμ και δέχθηκε χριστιανικές και νεοπλατωνικές επιρροές, πλησίασε κάπως το νόημα της αιώνιας και αναλλοίωτης υπάρξεως του ενός και μόνου Θεού και τον τρόπο με τον οποίο ο Θεός αυτός εκφράζεται ως θεία αντανάκλαση (*ταζαλλί*) στον κόσμο. Δεν μπόρεσε ωστόσο και αυτός να συλλάβει, παρά μόνο νεοπλατωνικώς, το μυστήριο του τριαδικού Θεού.

Ωστόσο υπάρχουν αρκετά κοινά στοιχεία, με μεγάλες όμως διαφορές ερμηνείας, μεταξύ των δυο θρησκευτικών παραδόσεων, του Χριστιανισμού και του Ισλάμ. Στο Κοράνιο οι βασικές περί Θεού, κόσμου και ανθρώπου διδασκαλίες αναπτύσσονται κατά τρόπον που μας θυμίζουν βασικές διδασκαλίες της Αγίας Γραφής, έτσι όπως αυτές διατυπώνονται στα δυο πρώτα κεφάλαια του βιβλίου της Γενέσεως. Αν και σε πολλά σημεία οι ερμηνείες είναι διαφορετικές, ωστόσο και οι δυο θρησκευτικές παραδόσεις συμφωνούν ότι υπάρχει ένας και μόνος Θεός, δημιουργός του κόσμου, ζών και αιώνιος, γεμάτος αγάπη και οικτιρμούς· ότι εδημιούργησε τον κόσμο εκ του μηδενός, ότι έπλασε τον άνθρωπο και ενεφύσησε μέσα του «ψυχήν ζωής» και τον έκανε το ωραιότερο δημιούργημα του κόσμου, προικισμένο με λόγο και ελευθερία βουλήσεως. Συμφωνούν επίσης στο ότι ο άνθρωπος παρήκουσε την εντολή του Θεού και εξέπεσε από την αρχική του ένδοξη κατάσταση, αλλά ο Θεός δεν τον εγκατέλειψε, και αυτό το μαρτυρεί η Αποκάλυψή Του που έστειλε στον κόσμο. Γι' αυτό παραδέχονται την αποκάλυψη των αληθειών της σωτηρίας, η οποία πραγματοποιήθηκε στην ιστορία με προφήτες και αποστόλους, διαμέσου των οποίων μίλησε ο Θεός στην ανθρωπότητα. Πιστεύουν επίσης ότι υπάρχει ο κόσμος των αγγέλων, που βοηθούν τους ανθρώπους, και ο κόσμος του διαβόλου που παραπλανά τον άνθρωπο, και ότι η ζωή δεν τελειώνει σε τούτον εδώ τον κόσμο. Τελικά ο άνθρωπος θα αναστηθεί κατά την εσχάτη ημέρα της κρίσεως και ο δίκαιος θα ζει αιωνίως κοντά στον Θεό.

Οι θεμελιώδεις αρχές πίστεως του Ισλάμ συνοψίζονται στις εξής φράσεις του Κορανίου:

«Οι ευσεβείς πιστεύουν στον Θεό,

στους Αγγέλους του,

στα Βιβλία του,

στους Αποστόλους του (ανάμεσα στους οποίους δεν κάνουν διάκριση)

και στην εσχάτη ημέρα της Κρίσεως».

Πιστεύουν επίσης στον υπό του Θεού προκαθορισμό του καλού και του κακού (σούρα 2, 177 & 285. 4, 136 & 4, 17-18).

Τα άρθρα αυτά κατά τη μουσουλμανική παράδοση διατύπωσε ο ίδιος ο προφήτης του Ισλάμ, όταν κάποια μέρα παρουσιάστηκε μπροστά του ο άγγελος Γαβριήλ και τον ρώτησε τί είναι *ιμάν*, «πίστη». Για τους χριστιανούς οι παραπάνω φράσεις του Κορανίου, πλην της τελευταίας δεν είναι ξένες· ηχούν οικεία στην ακοή τους, αλλά βέβαια σε πολλά κρίσιμα σημεία υπάρχουν θεμελιώδεις διαφορές ερμηνείας.

Κατ' αρχάς η πίστη στον ένα Θεό είναι μία λογική και σταθερή βάση για συνεργασία μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, ώστε να επικρατήσει η δικαιοσύνη του Θεού στον κόσμο. Βασικό μήνυμα της χριστιανικής διδασκαλίας είναι η πίστη στον ένα προσωπικό Θεό, ο οποίος δημιούργησε τα πάντα και φροντίζει γι' αυτά. Ο αισθητός κόσμος δεν είναι αυθύπαρκτος, γιατί από τον Θεό δημιουργείται και από αυτόν εξαρτάται. Ωστόσο υπάρχει στενή σχέση του Θεού με τον κόσμο και του κόσμου με τον Θεό. Γι' αυτό το βασικό και σπουδαίο θέμα για τη χριστιανική διδασκαλία και ζωή είναι εκείνο του προσωπικού Θεού, ο οποίος κοινωνεί

με τον κόσμο και αγαπά τον άνθρωπο. Το αίσθημα της άμεσης παρουσίας του Θεού και της επικοινωνίας μαζί του γεμίζει την ψυχή του πιστού με βεβαιότητα, θάμβος και γαλήνη και μετατοπίζει το κέντρο της δραστηριότητάς του από την ιδιοτέλεια στην αυτοθυσία και τη φιλαλληλία.

Όπως λοιπόν η χριστιανική έτσι η θεμελιώδης αρχή της μουσουλμανικής πίστεως, είναι η πίστη στον ένα και μόνο Θεό, τον δημιουργό, τον οικτίρμονα και ελεήμονα, τον κριτή κατά την ημέρα της κρίσεως. Το πρώτο σκέλος της μουσουλμανικής ομολογίας πίστεως αποτελείται από τέσσερις λέξεις· *λα* (δεν-υπάρχει-) *ιλάχ* (θεότητα-άλλη) *ιλλά* (παρά μόνο) ο *Αλλάχ*, το κατεξοχήν όνομα του Θεού, που εκφράζει το νόημα της απόλυτης ενότητάς του (*ταουχίντ*). Ο Θεός είναι ο σοφός δημιουργός και ποιητής (*αλ-χάλικ*), ο οποίος δημιούργησε τον κόσμο σε «έξι ημέρες» (25, 60. 7, 52. 10, 3. 11, 9. 32, 3) και κάθισε έπειτα στον θρόνο του (*κουρσί*) για να διοικήσει τα πάντα (2, 256. 59, 22-24. 25, 60). Το έλεος και η ευσπλαχνία του είναι θεμελιώδεις ιδιότητες της φύσεώς του, η θέλησή του σταθερή και αναλλοίωτη και η δικαιοσύνη του ακριβής. Διευθέτησε τα πράγματα του κόσμου κατά τον πιο σοφό τρόπο και η σοφία του αποκαλύπτεται στην αρμονία της φύσης και στην ιστορία του κόσμου.

Στο Κοράνιο η φυσική αρμονία και τάξη περιγράφονται ως έργο της σοφίας του Θεού και ως εναρμόνια προσευχή που απευθύνεται από όλα τα αρμονικώς συντεταγμένα μέρη του σύμπαντος προς τον σοφό δημιουργό τους. «Όλα τα δημιουργήματα του Θεού κλίνουν τη σκιά τους δεξιά και αριστερά και προσκυνούν τον Κύριό τους» (16, 50-52), γιατί στην ανάμνηση του Κυρίου βρίσκουν ανάπαυση οι ψυχές όλων των όντων. Η παντοδυναμία του είναι η κατεξοχήν ιδιότητα της φύσεώς του. Γίνεται αισθητή στο μεγαλείο της δημιουργίας του. Η θαυμαστή διακόσμηση της δημιουργίας αποκαλύπτει τη θεία δημιουργική δύναμη και μεγαλοπρέπεια (13, 3-4. 55, 1-11). Ο Θεός εξέτεινε τη γη και έθεσε πάνω της όρη και κοιλάδες και ρύακες και κτήνη. Η πλούσια βλάστηση είναι έργο του, γιατί αυτός στέλνει από πάνω τον ευεργετικό όμβρο και κάνει να αναβλαστήσει η γη (27, 61. 43, 9).

«Ο Θεός είναι η αρχή και το τέλος· ο ορατός και ο αόρατος» (57, 3). Σ' αυτόν ανήκει η εξουσία των ουρανών και της γης. «Ο Θεός! Κανένας άλλος Θεός δεν υπάρχει πλην αυτού. Αυτός είναι ο ζων και ο αναλλοίωτος. Ούτε κόπωση, ούτε νυσταγμός τον καταλαμβάνει» (2, 256). «Είναι το φως των ουρανών και της γης ... είναι φως επί φωτός» (24, 35 εξ.). Η παντοδυναμία του είναι τόσο αισθητή στο Κοράνιο, ώστε ο άνθρωπος μπροστά στον Θεό αποβαίνει μηδαμινότητα. Γι' αυτό οι σχέσεις του ανθρώπου προς το Θεό δεν είναι σχέσεις πατρός προς τέκνο, όπως στη χριστιανική διδασκαλία, αλλά σχέσεις Κυρίου (Ράμπ) προς δούλον ('αμπτ).

Ο Θεός λοιπόν είναι το μόνο ον που κατέχει αληθινή ύπαρξη. Είναι βέβαια δημιουργός και κυβερνήτης του κόσμου, αλλά υπάρχει ριζική διαφορά μεταξύ Θεού και κόσμου. Ο Θεός είναι απρόσιτος και υπερέξοχος, και απόλυτος Κύριος και αυθέντης του σύμπαντος. Γι' αυτό, όταν αποκαλύπτεται, δεν αποκαλύπτεται αμέσως και προσωπικώς, αλλά μέσω «θείου μηνυτού» (δηλαδή αγγέλου) ή δια του μεγαλείου της φύσεως. Τα κύρια ιδιώματα της φύσεώς του είναι η παντοδυναμία του, η δημιουργική του δύναμη, η αιωνιότητα, η ζωή, η θέληση, η όραση, η ακοή, ο αιώνιος λόγος του και η παγγνωσία του. Έχει στο σύνολό του 99 «ωραία ονόματα» (*αλ-ασμα 'αλ-χουσνά*), ενώ το 100^ο είναι η ακατάληπτη φύση του (*ισμ αλ-Δάατ*).

Είναι σαφές ότι οι περισσότερες από τις ιδιότητες αυτές του Θεού προέρχονται από την χριστιανική διδασκαλία, αλλά με διαφορετική ερμηνεία σε πολλά σημεία. Κατεξοχήν για την χριστιανική διδασκαλία ο Θεός είναι πολυώνυμος. Η πολλαπλότητα των ονομάτων Του δείχνει ότι ο Θεός είναι ο ων, ο ζων, ο αγαπών, και ο ανώνυμος χορηγός της ζωής και της θέωσης. Ωστόσο η θεμελιώδης διαφορά με την μουσουλμανική διδασκαλία είναι η «Τρισυπόστατη Μονάδα», δηλ. ο Τριαδικός Θεός της χριστιανικής Αποκαλύψεως.

Για το Ισλάμ η ενότητα του Θεού σημαίνει ότι ο Θεός είναι ένας κατά το πρόσωπό του, ένας κατά την ουσία του (*δάατ*), ένας κατά τις ιδιότητες του (*σιφάατ*) και ένας κατά τα έργα του (*αφά 'άλ*). Η διδασκαλία αυτή εκφράζεται στο 112^ο κεφάλαιο του Κορανίου ως εξής:

«Ειπέ' ένας και μόνος (*άχαντ*) είναι ο Θεός,

ο Θεός ο αιώνιος (*σάμαντ*).

Δεν εγέννησε (τέκνα) ούτε εγεννήθη

και κανένα ον δεν ομοιάζει προς αυτόν».

Συνεπώς το αντίθετο της καθαρής μονοθεΐας είναι shirk, εξομοίωση και συντρόφευση του Θεού με άλλες θεότητες, και άρα ύψιστη βλασφημία (σούρα 4,48).

Αντιλαμβάνεται κανείς ότι το Ισλάμ είναι αντιτριαδικό. Δεν είναι μόνο οι μεγάλες παρανοήσεις προς το βάθος της χριστιανικής σκέψης για την θεμελιώδη αυτή πίστη στον τριαδικό Θεό, αλλά και η σφοδρή πολεμική που ασκείται κατά της χριστιανικής αυτής διδασκαλίας. Γράφηκε μια μεγάλη αντιρρητική φιλολογία κατά της θεότητας του Χριστού και της Αγίας Τριάδος, στην οποία οι μουσουλμάνοι συγγραφείς χρησιμοποιούν ευαγγελικά χωρία αποκομμένα από τη συνάφεια του κειμένου για να αποδείξουν ότι δεν είναι υιός του Θεού και να καταπολεμήσουν την θεότητα του Χριστού. Λέγοντας όμως υιός του Θεού αντιλαμβάνονται τον όρο κατά τη φυσική γέννηση των όντων και δεν θέλουν να κατανοήσουν την φιλοσοφική αγιογραφική και πατερική ερμηνεία, ότι ο Υιός και Λόγος του Θεού γεννάται αιωνίως και αιδίως εκ του Πατρός και ότι δεν υπάρχει στιγμή κατά την οποία δεν υπάρχει. Γι' αυτό ακριβώς είναι ο συναΐδιος λόγος του Πατρός και ο όλος Θεός.

Δεν είναι του παρόντος να ασχοληθεί κανείς εδώ με το τεράστιο θέμα του Τριαδικού Θεού της χριστιανικής Αποκαλύψεως. Ωστόσο, πέραν των όσων ελέγχθησαν ήδη, καλό είναι να εκθέσουμε εν συντομία την διδασκαλία της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης περί Αγίας Τριάδος. Η διδασκαλία αυτή όχι μόνον δεν αρνείται ότι ο Θεός είναι ένας απολύτως, αλλά και τονίζει ότι είναι Τρισυπόστατη Μονάδα. Ο τόνος τίθεται στην Μονάδα. Τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδος εκφράζουν τον τρόπο της αιώνιας και αναλλοίωτης (αΐδιας) υπάρξεως του ενός και μόνου Θεού. Μια και μόνη είναι η ουσία του Θεού, αλλά έχει τρεις υποστάσεις και τρία πρόσωπα. Τα πρόσωπα βεβαίως διακρίνονται μεταξύ τους, αλλά η διάκριση δεν σημαίνει διαίρεση κατά τα δεδομένα της κτιστής πραγματικότητας. Η διάκριση αυτή στη θεολογική γλώσσα ονομάζεται «ετερότητα»: «οίον επί της Αγίας Τριάδος, ταυτότης μὲν ἐστὶ οὐσίας· ετερότης δὲ προσώπων· μίαν γὰρ οὐσίαν ομολογούμεν, τρεῖς δὲ υποστάσεις» (Μαξίμου Ομολογητού, *Περὶ τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ*, PG 91, 145B). Τα πρόσωπα κοινωνούν σύμφωνα με την ταυτότητα της μίας ουσίας και έχουν μαζί και χωριστά το πλήρωμα της θεότητας, πλην του αιτίου, γιατί μοναδικό αίτιο της υπάρξεως του Υιού και Αγίου Πνεύματος είναι ο Θεός πατέρας. Γι' αυτό κάθε πρόσωπο είναι ολόκληρος ο Θεός. Έτσι δεν έχουμε τρεις Θεούς, αλλά έναν απολύτως. Ουσία και φύση του Θεού είναι ταυτόσημες· σημαίνουν μία και την ίδια πραγματικότητα, τον ένα και μόνο Θεό. Πρόσωπο και υπόσταση είναι πάλι ταυτόσημες έννοιες· σημαίνουν το ίδιο πράγμα, την ιδιαιτερότητα ως ατομικότητα. Συνεπώς οι τρεις υποστάσεις υπάρχουν αιωνίως (συναϊδίως) στην έκφανση της μιας θείας ουσίας. Είναι λοιπόν, επαναλαμβάνουμε, ένας τρόπος της αιώνιας, ακατάλυπτης και αναλλοίωτης υπάρξεως του ενός και μόνου Θεού. Στην αΐδια αυτή σχέση των τριών προσώπων ή υποστάσεων της Αγίας Τριάδος, μοναδικό αίτιο είναι ο Θεός Πατέρας. Συνεπώς μοναδικό αίτιο της υπάρξεως του Υιού και του Αγίου Πνεύματος είναι ο Πατέρας. Το μοναδικό αίτιο, δηλ. ο Θεός Πατέρας, η ταυτότητα της ουσίας και η ετερότητα των προσώπων συνιστούν την Αγία Τριάδα. Γι' αυτό ακριβώς ο Θεός είναι Μονάδα τρισυπόστατη. Αυτός είναι ο λόγος που οι πατέρες της Εκκλησίας καταδίκασαν τους τριθεΐτες.

2. Ο ένας Θεός και η σωτηρία του ανθρώπου

Η διαφορά που ανακύπτει στις δύο θρησκευτικές παραδόσεις από τη θεώρηση αυτή του ενός Θεού βρίσκεται στη σωτηρία του ανθρώπου. Κατά το Ισλάμ η σωτηρία είναι θέμα υπακοής στην Αποκάλυψη που έστειλε ο Θεός με τους προφήτες και τελικά με τον προφήτη Μωάμεθ. Ο Θεός προίκισε τον άνθρωπο με λόγο και σοφία και επομένως ο άνθρωπος μπορεί να καταλάβει την Αποκάλυψη, που είναι ασφαλής οδηγία και σωτηρία (*χουντάν*-σούρα 6,88.7213-και *φουρκάν*-2,53,185.3,4.8,29.21,48.32,3). Ιστορία όμως της σωτηρίας με μυστηριακή έννοια, όπως την εννοεί η χριστιανική διδασκαλία που δέχεται τον Ιησού ως Θεάνθρωπο και Σωτήρα, δεν υπάρχει στο Ισλάμ. Σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία ο Ιησούς Χριστός ως προαιώνιος Λόγος του Θεού είναι ο Ένας αιώνιος Θεός, που έρχεται σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, και ενώ είναι ο αιώνιος και αναλλοίωτος Θεός, γίνεται και τέλειος άνθρωπος, για να προσλάβει τέλεια και την ανθρώπινη φύση και να την δοξάσει. Αυτή είναι μια πράξη της ανεξιχνίαστης σοφίας και αγάπης του Θεού, που εμείς δεν μπορούμε να την ερμηνεύσουμε. Μια τέτοια όμως αντίληψη είναι τελείως ξένη για το Ισλάμ. Κατά το Ισλάμ ο Θεός ασκεί αμέσως το έργο της σωτηρίας και δεν χρειάζεται μεσολαβητή. Αυτό είναι το πιο δύσκολο σημείο στην επικοινωνία και τον διάλογο με τους μουσουλμάνους.

Πέρα από αυτά, και για τις δύο θρησκευτικές παραδόσεις ο Θεός είναι κατά την ουσία του ανέφικτος και ακατάληπτος. Είναι απολύτως υπερβατικός, αλλά συγχρόνως και πολύ κοντά στον άνθρωπο. Σύμφωνα με τη

χριστιανική διδασκαλία ο Θεός κατά την ουσία του είναι αόρατος και ακατάληπτος και επέκεινα πάντων. Επομένως είναι ανέφικτη η άμεση γνώση του. Άπειρος και ακατάληπτος, κατανοείται μόνον κατά την απειρία και την ακαταληψία του. Ωστόσο καθίσταται ορατός και καταληπτός διαμέσου των ακτίστων ενεργειών του από τις οποίες προέρχονται όλα τα κτιστά. Επομένως ό, τι γνωρίζουμε για τον Θεό δεν είναι η ουσία του, αλλά τα περί την ουσία του, δηλαδή οι ενέργειές του που αποκαλύπτονται στη δημιουργία και δίνουν ουσία και υπόσταση στα πάντα. Είναι βέβαια δύσκολο να καταλάβει κανείς πώς από το άκτιστο και άυλο των θείων ενεργειών προέρχεται το κτιστό και υλικό και από το αόρατο το ορατό. Διαμέσου όμως του δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδος, του αιώνιου και άσρκου Λόγου που ενανθρώπησε σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή και έγινε και τέλειος άνθρωπος ή ένσαρκος Λόγος, κατανοούμε το μυστήριο και γινόμαστε κατά υιοθεσίαν κοινωνοί και μέτοχοι των μυστηρίων της θεότητας. Κατά το Ισλάμ όμως ο Θεός είναι τελείως απρόσιτος και αμέτοχος. Το απρόσιτο του Θεού, για τους μουσουλμάνους φέρνει θλίψη. Όταν όμως ο πιστός συνδυάσει τα δύο αυτά, το απόλυτο του Θεού και την εγγύτητά του, έχει ειρήνη, γιατί ο Θεός είναι ειρήνη. Έτσι καταλαβαίνουμε τους δύο βασικούς όρους της ισλαμικής πίστης, το *ισλάμ*, που σημαίνει απόλυτη αφοσίωση και υποταγή στον Θεό και το *μάν*, που φανερώνει την εσωτερική πίστη της καρδιάς. Υπάρχει συγγένεια ανάμεσα στις αραβικές λέξεις *μάν* (πίστη) και *ισλάμ* (υποταγή). Το *μάν* προέρχεται από το *άμανα*, που σημαίνει ειρήνη και ασφάλεια. Το *ισλάμ* είναι απαρέμφατο της ρίζας σ-λ-μ (*σαλάμ, σαλάμα*), πράγμα που σημαίνει πάλι ειρήνη και ασφάλεια: *Σαλάμ αλείκουμ*, «ειρήνη υμίν», είναι ο καθημερινός χαιρετισμός μουσουλμάνων και χριστιανών στον κόσμο της Ανατολής. Οι έννοιες αυτές δεν είναι βέβαια ξένες προς τη βιβλική παράδοση, έχουν όμως μια ειδική ισλαμική ερμηνεία.

3. Η αποκάλυψη και η προφητεία

Η κατεξοχήν έκφραση των οικτιρμών του Θεού είναι η Αποκάλυψη και η προφητεία, έννοιες τις οποίες το Ισλάμ παρέλαβε από την βιβλική διδασκαλία, ιουδαϊκή και χριστιανική. Όπως κατά τη χριστιανική διδασκαλία ο Θεός μίλησε πολυμερώς και πολυτρόπως στην ανθρωπότητα, έτσι και για το Ισλάμ έστειλε κατά καιρούς προφήτες και αποστόλους σε όλο τον κόσμο και σε όλους τους λαούς. Γι' αυτό η προφητεία και η τιμή προς τους προφήτες και τους αποστόλους του Θεού αποτελούν θεμελιώδεις αρχές και της ισλαμικής πίστεως. Ο Θεός ουδέποτε άφησε την ανθρωπότητα δίχως προφήτες και αποστόλους. Αυτός είναι ο λόγος που όλα σχεδόν τα ιερά πρόσωπα της Βίβλου τιμώνται από τους μουσουλμάνους ως προφήτες του Θεού (σούρα 2,87 και 108. 3,33 εξ. 6,84-90. 10,71-98. 12,6 εξ. 21,85. 38,21 και 45. 42,13. 57,26 εξ. 87,19). Ιδιαίτερα τιμάται ο Μωσής, στον οποίο ο Θεός απεκάλυψε τον Νόμο, την Πεντάτευχο (Τορά), και ο Χριστός που έφερε το Ευαγγέλιο (Ιντζίλ). Οι Χριστιανοί και οι Ισραηλίτες ονομάζονται από το Κοράνιο «λαοί της Βίβλου» (*ahl-al-Kitáb*) (2,109. 5,5). Έτσι οι μουσουλμάνοι σέβονται όλα τα ιερά βιβλία των λαών. Εφαρμόζουν όμως μια τυπολογική ερμηνεία. Ο Μωσής επικύρωσε όλα τα προηγούμενα ιερά βιβλία, ο Χριστός επικύρωσε την Πεντάτευχο (Τορά), και ο προφήτης Μωάμεθ όλα τα βιβλία και πήρε την τελευταία έγκυρη Αποκάλυψη, το Κοράνιο, που επικυρώνει όλες τις προηγούμενες Γραφές. Οι απόψεις αυτές μας οδηγούν να καταλάβουμε ότι στη μουσουλμανική προφητολογία υπάρχουν βασικές διαφορές ερμηνείας από τη χριστιανική διδασκαλία και οι διαφορές αυτές είναι θεμελιώδεις ιδίως στην ιστορία της σωτηρίας.

Σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία ο άνθρωπος μετά την πτώση του από τον παράδεισο έχασε την καθαρή θεογνωσία και συνεπώς δεν μπορούσε μόνος του να προχωρήσει στην αγαθότητα και την τελείωση για να σωθεί. Χρειαζόταν επομένως την αποκάλυψη και όλο το σχέδιο της ιστορίας της σωτηρίας του Θεού, δηλαδή της θείας οικονομίας. Για τους μουσουλμάνους όμως ο άνθρωπος δεν έχασε τη θεογνωσία. Αλλά τότε γεννάται το ερώτημα· αν ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να κατανοήσει τα μυστήρια του Θεού, τότε σε τί χρειαζόταν η αποκάλυψη και η προφητεία; Η αποκάλυψη, κατά το Ισλάμ είναι ανάμνηση της μονοθεΐας, την οποία ξέχασε ο άνθρωπος. Γι' αυτό ακριβώς χρειάζεται η προφητεία. Η μονοθεΐα σχετίζεται με την διαθήκη (*Μιθάκ*) που συνήψε ο Θεός με την ανθρωπότητα στην αυγή της δημιουργίας (σούρα 7,172), την οποία περιγράψαμε ήδη. Επομένως η προφητική πράξη της αναμνήσεως είναι για τους μουσουλμάνους τεράστιο γεγονός. Όταν η ανθρωπότητα ξεχνούσε τη βασική αρχή της μονοθεΐας, εμφανιζόταν ένας προφήτης για να την μαρτυρήσει.

Όπως είπαμε, κατά τη μουσουλμανική πίστη η προφητεία τελειώνει με τον Μωάμεθ. Ο Μωάμεθ θεωρείται ο τελευταίος των προφητών και η σφραγίδα αυτών (*χάταμ αν-Ναμπιγίν*) (σούρα 33,40). Ο άνθρωπος είναι πια ικανός να καταλάβει την Αποκάλυψη, να πιστέψει στον ένα Θεό και να σωθεί. Το ότι όμως δεν θα έλθει άλλος προφήτης, θέτει τους μουσουλμάνους σε μια ασυνήθιστη σχέση με τον κόσμο. Η ημέρα της κρίσεως δεν θα αργήσει να έρθει. Το τέλος του κόσμου είναι πάντα εν όψει. Μπορεί να αργήσει, αλλά θα έρθει. Από εδώ ανακύπτει το καθήκον των μουσουλμάνων να φυλάζουν την Αποκάλυψη του Κορανίου και τη μονοθεΐα.

Αυτό μας οδηγεί στην αντίληψη που έχουν οι μουσουλμάνοι για τον κόσμο και για τα έσχατα. Και εδώ υπάρχουν πολλά παράλληλα προς την βιβλική διδασκαλία, με αποκλίνουσες βέβαια και σε ορισμένα σημεία ασυμβίβαστες προς αυτήν ερμηνείες.

4. Ο κόσμος

Ο κόσμος είναι δημιουργία του Θεού. Με βάση την σχετική διδασκαλία της Αγίας Γραφής (Γεν. 1.κ.ε) το Ισλάμ διδάσκει ότι ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο εκ του μηδενός και σε έξι ημέρες. Συνεπώς ο κόσμος δεν είναι άναρχος και ατελεύτητος, όπως ο δημιουργός του. Όπως για τη χριστιανική διδασκαλία, έτσι και για το Ισλάμ, αιτία και σκοπός της δημιουργίας του κόσμου συμπίπτουν. Ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο από άπειρη αγαθότητα και αγάπη. Έθεσε τάξη και αρμονία στη δημιουργία και μεριμνά προσωπικά για τη συντήρηση και τη διακυβέρνησή της. Συνεπώς ο κόσμος είναι «λίαν καλός» φτιαγμένος και δεν είναι φύσει κακός. Ο κόσμος είναι γεμάτος σημεία και νοήματα (*άγιατ*), που περιγράφει με θαυμασμό το Κοράνιο. Ο κόσμος έχει τέλος, αλλά θα γίνει και πάλι καινούργιος κατά την ημέρα της αναστάσεως. Αυτή είναι ακράδαντη πίστη και στις δύο θρησκευτικές παραδόσεις, τον Χριστιανισμό και το Ισλάμ. Στην Β' επιστολή του Αποστόλου Πέτρου (3,13) διαβάζουμε: «Καινούς γαρ ουρανούς και γην καινήν κατά το επάγγελμα αυτού προσδοκώμεν, εν οίς δικαιοσύνη κατοικεί».

Όπως λοιπόν κατά την Αγία Γραφή έτσι και κατά το Κοράνιο ο κόσμος είναι δημιουργία του Θεού και όλα όσα υπάρχουν σ' αυτόν δόθηκαν για χρήση του ανθρώπου. Ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο εκ του μηδενός. Η διδασκαλία της Αγίας Γραφής για εξαήμερη δημιουργία είναι σαφής και στο Κοράνιο. Ο Θεός, λέει, περάτωσε το έργο της δημιουργίας σε έξι ημέρες και «υψώθηκε έπειτα στον θρόνο του (*κουρσί*) για να διοικήσει τα πάντα» (σούρα 25, 58-69, 50, 38.10, 30.11, 7. Πρβλ. *Γένεσις* 2, 2). «Να, Κύριος σας είναι ο Αλλάχ, ο οποίος δημιούργησε τους ουρανούς και τη γη σε έξι ημέρες και υψώθηκε έπειτα στον θρόνο (της μεγαλοπρέπειάς του)» (σούρα 7, 54).

Ο χρόνος επίσης έχει αγιογραφική έννοια. Στο Κοράνιο καθορίζεται με βάση τα περί χρόνου λεγόμενα στον Ψαλμό 89,4 και στην Β' Πέτρου 3,8, όπου ο εγκόσμιος χρόνος αντιπαραβάλλεται και συγκρίνεται με τον θεϊκό χρόνο. Στη σούρα 22,47 και 32,5 λέγεται σχεδόν αυτολεξεί προς τα παραπάνω βιβλικά χωρία, ότι «μία ημέρα κοντά στον Κύριό σας είναι ως χίλια έτη του δικού σας υπολογισμού».

Το ρήμα το οποίο κατεξοχήν χρησιμοποιείται για να εκφράσει την δημιουργική δύναμη του Θεού, είναι το *χάλακα* (*khalafa*), «δημιουργώ». Το ρήμα αυτό απαντά 107 φορές στο Κοράνιο. Χρησιμοποιείται επίσης και το ρήμα του πρώτου κεφαλαίου της *Γενέσεως* *bara'a* (= κτίζω, δημιουργώ, πράττω και ποιώ), καθώς και το ρήμα *sawara* (= χαρακτηρίζω, απεικονίζω). Έτσι σε πολλά κορανικά χωρία ο Θεός ονομάζεται με τις εξής τρεις δημιουργικές του ιδιότητες:

«Αυτός είναι ο (μόνος) Θεός, ο χορηγός, ο πλάστης και ο δημιουργός. Τα ωραιότερα των ονομάτων ανήκουν σ' αυτόν» (σούρα 59,24).

Ο Θεός δημιούργησε τους ουρανούς και τη γη με μια μόνο λέξη (*κουν*, «γεννηθήτω») και εν ριπή οφθαλμού (54,50). Ο κόσμος, τον οποίο δημιούργησε με σοφία, είναι λίαν καλός. Διευθέτησε τα πράγματα του κόσμου κατά τον πιο σοφό τρόπο και η σοφία του αποκαλύπτεται στην αρμονία και την ωραιότητα της φύσης. Τα πάντα στη φύση λειτουργούν αρμονικά και είναι στολισμένα με τον πιο ωραίο τρόπο. Η θαυμαστή αυτή διακόσμηση της θείας δημιουργίας αποκαλύπτει την ωραιότητα του κόσμου και την θεία μεγαλοπρέπεια. Στο Κοράνιο, σούρα 13, 3-4, περιγράφεται το έργο της θείας δημιουργίας ως εξής:

«Αυτός είναι εκείνος ο οποίος εξέτεινε ευρύτατα τη γη, έθεσε όρη σταθερά πάνω σ' αυτήν και έκανε τους ποταμούς. Αυτός έδωσε όλους τους καρπούς που υπάρχουν πάνω σ' αυτήν κατά ζεύγη και επιτρέπει τη νύχτα να διαδέχεται την ημέρα. Σε όλα αυτά υπάρχουν σημεία για να κατανοήσουν αυτοί που σκέπτονται. Πάνω στη γη βλέπετε πολλά και διαφορετικά αντικείμενα τα οποία μοιάζουν μεταξύ τους, όπως κήπους, αμπέλια, φοίνικες που φυτρώνουν μεμονωμένα ή συμπλέκονται κατά δύο ή τρεις σε ένα κόρμιο. Όλα αυτά ποτίζονται από το ίδιο νερό. Πλην όμως, εμείς (ο Θεός) κάνουμε μερικούς από τους καρπούς αυτούς καλύτερους στη γεύση από άλλους. Σε όλα αυτά βέβαια υπάρχουν σημεία για λαό νοήμονα».

Από το μεγαλείο της δημιουργίας συνάγεται και ο σκοπός του κόσμου. Κατά το Κοράνιο ο Αλλάχ δεν δημιούργησε τους ουρανούς και την γη άσκοπα και χάριν παιδιάς, ούτε επίσης μάταια (σούρα 44,38-39. 38,27), αλλά «αληθινά» και για «ορισμένη χρονική διάρκεια και σκοπό» (30,8). Η έννοια της «διορίας»

(άζαλ) παρουσιάζεται στη σούρα 71, 4, όπου λέγεται ότι ο Θεός έθεσε διορία στον αμαρτωλό να μετανοήσει. Ο Θεός έθεσε ορισμένη διορία στη ζωή όλων των όντων και των λαών, ώστε τα πάντα να κινούνται μέσα στα όρια ορισμένου χρόνου και για ορισμένον σκοπό. Κάθε ιστορική περίοδος (άζαλ) των διαφόρων λαών έχει το ιερό βιβλίο της (13,38) και τα πάντα πορεύονται κατά την θέληση και τους σκοπούς του Θεού.

Επομένως ο κόσμος είναι γεμάτος σκοπούς και νοήματα. Ο κόσμος περικλείει αξίες και σκοπούς με υλική αλλά και πνευματική διάσταση. Για τον συνετό άνθρωπο υπάρχουν «σημεία» στην φύση, αλλά και στα βάθη της καρδιάς του, τα οποία του διδάσκουν τους σκοπούς και το νόημα του κόσμου και της ζωής του. Για τα πάντα υπάρχει τάξη και αριθμός, μέτρο και όριο. Τα «σημεία» του σύμπαντος, τα οποία είναι σημεία της φυσικής του Θεού αποκαλύψεως, περιγράφονται σε πολλά κορανικά χωρία. Κάθε περιγραφή της μεγαλοπρεπούς δημιουργίας σκοπόν έχει να δείξει αφ' ενός μεν την παντοδυναμία και το μεγαλείο του Θεού, αφ' ετέρου δε στοχεύει στην παιδαγωγία του ανθρώπου. Ο άνθρωπος πρέπει να στοχάζεται και να εννοεί τα «σημεία του κόσμου», για να οδηγείται στους σκοπούς που έθεσε ο Θεός στον κόσμο. «Στην δημιουργία του ουρανού και της γης, στη διαδοχή της ημέρας και της νύχτας, υπάρχουν σημεία για τους εχέφρονες» (3, 190). Ο προφήτης του Ισλάμ στρέφεται προς όλα τα σημεία του ουρανού και της γης και βλέπει όλα τα δημιουργήματα, έμψυχα και άψυχα, να αναζητούν και να δοξολογούν τον σοφό Δημιουργό τους. Δεν βλέπεις, λέει, πώς τα δέντρα κλίνουν δεξιά και αριστερά τις κορυφές τους; Προσκυνούν έτσι τον Δημιουργό τους. Δεν παρατήρησες ότι όλα όσα υπάρχουν στον ουρανό και όσα υπάρχουν στη γη, δοξολογούν τον Θεό, καθώς και τα πουλιά, όταν εκτείνουν τις πτέρυγές τους; Δεν είδες πώς ο Θεός ωθεί ελαφρώς τα σύννεφα συνενώνοντας και συσσωρεύοντας αυτά; Έπειτα βλέπεις να εξέρχεται από αυτά βροχή άφθονη. Όλα αυτά είναι «θεία σημεία» για τους νουνεχείς (24,40-46).

Ο κόσμος είναι γεμάτος «σημεία» και «λίαν ωραίος», αλλά δεν είναι αιώνιος. Δημιουργήθηκε σε μια ορισμένη χρονική στιγμή από τον Θεό. Συνεπώς, αφού έχει αρχή, θα έχει και τέλος· θα διαρκέσει τόσο, όσο θέλει ο Θεός. Άρα ο κόσμος δεν είναι αυτοτελής, αλλά παροδικός και φθαρτός. Για τους συνετούς υπάρχουν και εδώ «σημεία» για να εννοήσουν. Τα πάντα θα παρέλθουν εκτός από το πρόσωπο του Θεού.

Επομένως, ο άνθρωπος δεν μπορεί να ελπίζει και να επαναπαύεται στα πλούτη του κόσμου τούτου, διότι όλα αυτά θα εκμηδενιστούν. Μόνο το πρόσωπο του Θεού μένει στον αιώνα και προς αυτό πρέπει να προσβλέπει με ελπίδα ο πιστός.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι ο μουσουλμάνος αρνείται τον κόσμο. Αντιθέτως τονίζει την αξία των αγαθών του κόσμου και της ζωής. Τα αγαθά τούτου του κόσμου θεωρούνται δώρα του Θεού, τα οποία πλούσια χορηγεί ο Οικτίρμων στους δούλους του. Η βασική θέση του Ισλάμ απέναντι στον κόσμο είναι αυτή την οποία εκθέτει ο μουσουλμάνος θεολόγος Abû Hayyân al-Tauhidî με τα ακόλουθα:

«Ο άριστος από σας δεν είναι εκείνος, ο οποίος εγκαταλείπει την άλλη ζωή για την παρούσα, αλλά ούτε και εκείνος ο οποίος καρπώνεται και από τον παρόντα και από τον μέλλοντα κόσμο... (Γι' αυτό) φρόντιζε για το μέλλον σου, σαν να πρόκειται να πεθάνεις αύριο, και φρόντιζε για την τωρινή ζωή σου, σαν να πρόκειται να ζήσεις αιώνια. (Διότι) η παρούσα και η μέλλουσα ζωή είναι όπως η ανατολή και η δύση. Όταν απομακρύνεσαι από την μία, πλησιάζεις την άλλη, και όταν πλησιάζεις την άλλη απομακρύνεσαι από την πρώτη».

Συνεπώς ο κόσμος θα κριθεί. Γι' αυτό ο κόσμος πρέπει να σκοπεύεται με βάση τις εσχατολογικές του προοπτικές. Όλα τα «σημεία» του κόσμου προς τα εκεί κατατείνουν. Η δημιουργία συνδέεται με την παντοδυναμία του Θεού. Όπως ο Θεός έφερε τα πάντα σε ύπαρξη με μόνο τον λόγο του από το μηδέν, έτσι έχει την δύναμη να αναστήσει και να αναζωοποιήσει τον άνθρωπο με μια νέα δημιουργική του πράξη και να τον κρίνει (σούρα 79,27-41). Έτσι φτάνουμε στο νόημα που δίνει το Ισλάμ για τον άνθρωπο.

5. Ο άνθρωπος

Ο άνθρωπος είναι τόσο για τον Χριστιανισμό όσο και για το Ισλάμ το ανώτατο δημιούργημα του Θεού, διότι κατά μεν τον Χριστιανισμό πλάστηκε κατ' εικόνα Θεού, ενώ κατά το Ισλάμ πλάστηκε από τον Θεό με τις ωραιότερες αναλογίες, προικίστηκε με σοφία και έγινε *χαλίφης*, δηλαδή εκπρόσωπος του Θεού στη γη. Η δημιουργία του Αδάμ είναι και στο Κοράνιο κατά τις γενικές της γραμμές, όμοια με αυτή της βιβλικής διδασκαλίας.

Ήδη κατά τα πρώτα βήματα του κηρύγματός του στη Μέκκα ο Μωάμεθ παρέλαβε την περί πρωτοπλάστων ιστορία της Παλαιάς Διαθήκης και εξιστόρησε με δικό του τρόπο τη δημιουργία του ανθρώπου:

«Επλάσαμε τον άνθρωπο από ξηρό πηλό, από πρόπλασμα λάσπης· προηγουμένως επλάσαμε τα πνεύματα (τζίν) από τη φωτιά» (σούρα 15, 26-27).

Η σειρά των πράξεων του Θεού για την πλάση του ανθρώπου περιγράφεται ως εξής στο Κοράνιο: Ο Θεός πήρε λάσπη, από τη γη η οποία λόγω της μακράς παραμονής της σε λιμνάζοντα νερά είχε γίνει μαύρη, και αφού την έβαλε σε καλούπι, διαμόρφωσε το πρότυπο, δηλαδή το άγαλμα κενού και άψυχου ανθρώπου, το οποίο όταν ξηράθηκε έγινε ξηρός πηλός που ηχούσε στα χτυπήματα. Όταν ο Θεός έδωσε στο άψυχο αυτό πρόπλασμα όψη και το έκανε ωραίο και συμμετρικό, φύσηξε μέσα του πνοή από τη πνοή του, δηλαδή μέρος από το πνεύμα του (*ρούχ*), και έγινε ο ζωντανός άνθρωπος (σούρα 15, 26 κ.ε., 32,8. 38,72).

Όσον αφορά στη δημιουργία της Εύας το Κοράνιο δεν κάνει ιδιαίτερο λόγο, αλλά περιορίζεται απλώς να δηλώσει τα ακόλουθα:

«Ω άνθρωποι φοβηθείτε τον Θεό σας ο οποίος σας έπλασε από ένα μόνο όν, από το οποίο έπλασε ακολούθως τη σύντροφό του και από τους δύο αυτούς πολλούς άνδρες και γυναίκες» (σούρα 4,1· πρβλ. 7, 189. 30,20. 39,8. 42,9).

Για τη δημιουργία των λοιπών ανθρώπων μετά τον Αδάμ το Κοράνιο διηγείται ότι ο Θεός τους δημιουργεί με μια σειρά από σταθερές πράξεις της θελήσεώς του, οι οποίες συνιστούν τον φυσικό τρόπο σχηματισμού τους ως εμβρύου στην κοιλιά της μητέρας τους και την πορεία της φυσικής του ανθρώπου γέννησης (σούρα 29,12-14. 39, 8).

Όπως η βιβλική διδασκαλία εξαιρεί την αρχική λαμπρή κατάσταση του Αδάμ έτσι και το Κοράνιο, αντλώντας από αυτήν, τονίζει την αρχική ένδοξη όψη του προπάτορα. Ο Θεός αφού έπλασε τον άνθρωπο με ωραιότατη μορφή(σούρα 95,4) τον τοποθέτησε στον παράδεισο και του δίδαξε τα ονόματα όλων των όντων, πράγμα που σημαίνει ότι τον προίκισε με μεγάλες διανοητικές ικανότητες, τον τοποθέτησε τοποτηρητή (*χαλίφη*) στη γη και του έδωσε τη δύναμη να «κατακυριεύσει» της φύσεως. Ακόμα και οι άγγελοι θαύμασαν την σοφία του και με διαταγή του Θεού έπεσαν και τον προσκύνησαν εκτός από τον διάβολο «*ιμπλίζ*», ο οποίος από τότε έγινε καταραμένος και εχθρός του ανθρώπου (σούρα 2, 2832. 38, 71-74).

Πώς συνέβη, ώστε ο άνθρωπος που πλάστηκε με κάθε ωραιότητα από τα χέρια του Θεού να πέσει και να εκδιωχθεί από το παράδεισο; Αιτία της πτώσεως είναι ο διάβολος. Το Κοράνιο λύνει το πρόβλημα αυτό με βάση τις γνωστές βιβλικές διηγήσεις για την παραπλάνηση των πρωτοπλάστων στον παράδεισο από τον διάβολο μεταμορφωμένον σε παμπόνηρο φίδι. Ο Θεός τους παράγγειλε να κατοικήσουν τον κήπο του παραδείσου και να τρώνε από όλους τους καρπούς των δέντρων του εκτός από τον καρπό του «δένδρου της αιωνιότητας και της άφθαρτης εξουσίας» (σούρα 20,120. 7,19 και 2,35).

Ο σατανάς όμως προκαλώντας την έμφυτη φιλοδοξία τους για αιωνιότητα και ακατάληπτη εξουσία (σούρα 2,118) κατόρθωσε να τους εξαπατήσει. Ο Αδάμ και η Εύα έφαγαν από τον καρπό του δένδρου εκείνου και βρέθηκαν ένοχοι απέναντι στην απαγορευτική εντολή του Θεού. Συνέπεια της παρακοής αυτής ήταν η εκδίωξη τους από τον παράδεισο (σούρα 7,19-24. 2,35-38 και 20,115-122).

Αυτή είναι με λίγα λόγια η ιστορία του ανθρώπου όπως περιγράφεται στο Κοράνιο. Η όλη κορανική διήγηση η οποία δεν είναι ξένη προς τη βιβλική παράδοση, δείχνει δύο τρόπους υπάρξεως του ανθρώπου.

α. ο Αδάμ πριν από την παρακοή έχει τέσσερα κύρια γνωρίσματα: αγαθότητα, εγγύτητα προς τον Θεό, γνώση και δύναμη. Η αγαθότητα και εγγύτητα με τον Θεό σχετίζονται με την φύση (*φίτρα*) της θείας μονοθεΐας, σύμφωνα με την οποία ο θεός έπλασε τον άνθρωπο (30,30). Ως τέτοιος ο άνθρωπος γίνεται αντικείμενο προσκυνήσεως από τους αγγέλους (2,34). Η γνώση σχετίζεται με τα λογικά προσόντα με τα οποία ο Θεός προίκισε τον άνθρωπο, καθώς «δίδαξε τον Αδάμ τις ονομασίες όλων των όντων» (2,30-34). Η δύναμη καθρεφτίζεται στην κυριαρχία του ανθρώπου σε όλα πάνω στη γη. Ο Θεός έκανε τον άνθρωπο «εκπρόσωπό του» (*χαλίφη*) πάνω στη γη και του έδωσε τη δυνατότητα να κατακυριεύσει της φύσεως (2,30, παράβαλε για τα παραπάνω Γεν. 1,26-28).

β. ο δεύτερος τρόπος υπάρξεως του ανθρώπου, είναι εκείνος που ακολουθεί μετά την παρακοή των πρωτοπλάστων. Εδώ έχουμε δύο στάδια: πρώτα έρχεται η γνώση της «γυμνότητας», πράγμα που σημαίνει ότι ο άνθρωπος έχασε τον πρώτο τρόπο υπάρξεώς του, της αθωότητας, της γνώσης του Θεού και εγγυτητάς

του, καθώς επίσης και την δύναμή του. Το δεύτερο στάδιο αρχίζει τη στιγμή που ο Θεός εκδιώκει τους πρωτοπλάστους από τον παράδεισο. Και ο Θεός είπε: «κατεβείτε αμφότεροι από εδώ, και θα είσαστε εχθροί ο ένας με τον άλλον» (20,123. 2,38). Η συνέπεια της παρακοής ολοκληρώθηκε. Ο άνθρωπος χωρίστηκε από τον Θεό και έχασε την προηγούμενη λαμπρή του κατάσταση. Αλλά ο Θεός δεν τον άφησε αβοήθητο. Του έδωσε την υπόσχεση της αποστολής της αποκάλυψης, ώστε να μη χάσει τη μονοθεΐα.

Εδώ μπορεί να παρακολουθήσει κανείς και πάλι τα βιβλικά παράλληλα, όπως αυτά περιγράφονται παραστατικότερα στο τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου της Γενέσεως: οι πρωτόπλαστοι έφαγαν από τον καρπό του απαγορευμένου δένδρου και διανοίχθηκαν οι οφθαλμοί τους, και είδαν ότι ήταν γυμνοί και φοβήθηκαν. Όταν ο κύριος τους ρώτησε γιατί παρέβησαν την εντολή, ο ένας έριχνε την ευθύνη πάνω στον άλλο και η γυναίκα στον όφι. Και καταράστηκε ο Κύριος τον όφι (διάβολο) και είπε: «επικατάρατος συ... και έχθραν θήσω ανά μέσον σου και ανά μέσον της γυναίκός και ανά μέσον του σπέρματός σου και ανά μέσον του σπέρματος αυτής. Αυτός σου τηρήσει την κεφαλήν, και συ τηρήσεις αυτού πτέρναν» (Γεν. 3,8-15). Οι δύο τελευταίοι στίχοι αποτελούν για τους χριστιανούς το «πρωτευαγγέλιο», την υπόσχεση δηλαδή του Θεού ότι θα στείλει πρώτα την αποκάλυψη με τους προφήτες και έπειτα τον Υιό και Λόγο του Θεού, ο οποίος θα προσλάβει τέλεια την ανθρώπινη φύση και με το σωτηριώδες έργο του, την σταυρική του θρησκεία και την ανάστασή του θα σώσει τον άνθρωπο.

Η διαφορά από την χριστιανική διδασκαλία σε όλα τα κατά τα άλλα παράλληλα προς τις κύριες γραμμές περιγραφής της ιστορίας των πρωτοπλάστων, είναι ότι το Ισλάμ δεν δέχεται προπατορική αμαρτία. Ο Αδάμ μετανόησε και ο Θεός τον συγχώρησε. Όταν ο Αδάμ και η Εύα συναισθάνθηκαν τις συνέπειες της παρακοής αναφώνησαν: «Κύριέ μας είμαστε ένοχοι και αν δεν μας συγχωρήσεις, συ που είσαι οικτίρμων, θα απολεσθούμε» (σούρα 7, 23). «Ακολουθως πήρε ο Αδάμ από τον Κύριό του λόγους επαγγελίας, και ο Κύριός του δέχτηκε την μετάνοιά του και τον συγχώρησε. Αυτός βεβαίως είναι ο συγχωρών τον μετανοούντα, διότι είναι ελεήμων» (σούρα 2, 37. 20, 121-122). Άρα, σύμφωνα με τη μουσουλμανική διδασκαλία, ο Αδάμ δεν έρχεται στον κόσμο ως καταδικασμένο ον, αλλά ως ον σε κρίση. Ότι όμως ο Αδάμ δεν κληροδοτεί την προσωπική του αμαρτία στους απογόνους του, αλλά την ροπή προς την αμαρτία, μια κατάσταση δηλαδή ασθενείας και κρίσεως, είναι βέβαια διδασκαλία της ανατολικής χριστιανικής Εκκλησίας. Οι συνέπειες της προπατορικής αμαρτίας που καταδικάζουν τον άνθρωπο ως όν απωλείας, τονίζονται κυρίως από την σχολαστική θεολογία του δυτικού χριστιανισμού. Οι πατέρες της ανατολικής Εκκλησίας δεν μιλούν για την απολύτρωση του ανθρώπου με δικανικούς όρους που δηλώνουν ότι πληγώθηκε η δικαιοσύνη του Θεού και άρα χρειαζόταν να πληρώσει ο άνθρωπος για να απολυτρωθεί, αλλά για την κατάσταση ασθενείας και κρίσεως στην οποία περιήλθε. Ο άνθρωπος ωστόσο με την παρακοή του πρωτοπλάστου έχασε την αρχική του αγαθή κατάσταση. Και την συνέπεια αυτή την δέχονται και οι μουσουλμάνοι. Η διαφορά της χριστιανικής διδασκαλίας βρίσκεται στο ότι για να σωθεί ο άνθρωπος χρειαζόταν να έρθει και να προσλάβει την ανθρώπινη φύση κατά τέλειον τρόπο ο ίδιος ο Θεός, το δεύτερο δηλαδή πρόσωπο της Αγίας Τριάδος, ο Υιός και Λόγος του Θεού. Από εδώ προκύπτει μια ριζική διαφορά ερμηνείας μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ στην αποστολή της Αποκαλύψεως και στο όλο σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του ανθρώπου.

Ας παρακολουθήσουμε την ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία: Ο άνθρωπος πλάστηκε «κατ' εικόνα» και «καθ' ομοίωσιν» Θεού. Το «κατ' εικόνα» αναφέρεται στα λογικά και ηθικά προσόντα και στην ελευθερία της θελήσεως, με τα οποία ο Θεός προίκισε τον άνθρωπο. Το «καθ' ομοίωσιν» αναφέρεται στην ικανότητα του ανθρώπου να προχωρήσει στην ηθική και πνευματική τελείωση και να γίνει τέλειος στην αρετή και το αγαθό μοιάζοντας έτσι κατά το δυνατόν στην αρετή τον Θεό: «το μεν γάρ κατ' εικόνα το νοερόν δηλοί και το αυτεξούσιον, το δε καθ' ομοίωσιν την της αρετής κατά το δυνατόν ομοίωσιν» (ιερός Ιωάννης ο Δαμασκηνός). Λόγω όμως της κακής χρήσεως της ελευθερίας, ο άνθρωπος έπεσε από την αρχική του κατάσταση και έχασε την θεογνωσία, δηλαδή την καθαρή γνώση του Θεού, γιατί το «κατ' εικόνα» αμαυρώθηκε και δεν μπορούσε να τον βοηθήσει στη θετική πορεία προς το «καθ' ομοίωσιν», δηλαδή προς την αρετή και την αγιότητα. Το αποτέλεσμα ήταν ο θάνατος. Έτσι η αμαρτία εισήλθε στον κόσμο και συμπαρέσυρε στη φθορά ολόκληρη τη δημιουργία. Ο Θεός όμως από άπειρη αγάπη προς τον άνθρωπο και τη δημιουργία του δεν εγκατέλειψε τον κόσμο στη φθορά. Επεμβαίνει στην ιστορία του κόσμου και συναντά το πλάσμα του μέσα στην ιστορία του κόσμου. Η επέμβαση αυτή του Θεού στον κόσμο συνιστά την ιστορία της θείας Οικονομίας, δηλαδή την ιστορία της σωτηρίας. Ο Θεός συλλαμβάνει προαιωνίως το σχέδιο της σωτηρίας του κόσμου και το πραγματοποιεί εν χρόνω με την αποστολή των προφητών και τέλος με την ενανθρώπιση, τη διδασκαλία, τη σταυρική θυσία και την Ανάσταση του Υιού και Λόγου του Θεού, δηλαδή του δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδος, που είναι ο όλος Θεός, ο οποίος όμως προσέλαβε κατά τέλειον τρόπο και ολόκληρη την ανθρώπινη φύση. Έτσι σώζεται ο άνθρωπος. Έχομε λοιπόν μια τελείως

διαφορετική ερμηνεία σωτηρίας. Συμφωνούμε όμως ότι ο Θεός είναι στο κέντρο της ιστορίας του κόσμου, βοηθεί και σώζει τον άνθρωπο.

Γενικώς πάντως το Ισλάμ δεν είναι μυστηριακή θρησκεία. Δεν θεωρεί τον εαυτό του μόνον ως θρησκεία, αλλά και ως κοινωνία του Θεού, η οποία συνενώνει θρησκευτική και πολιτική μαζί εξουσία. Στην κοινωνία αυτή δεν υπάρχει μεσίτης και λυτρωτής. Ο μόνος εγγυητής για την ευημερία του ανθρώπου και για τη σωτηρία του για την άλλη ζωή είναι ο νόμος του Θεού που περιέχεται στο Κοράνιο.

6. Τα έσχατα. Παράδεισος και Κόλαση

Η συγγένεια του Ισλάμ με τον Χριστιανισμό είναι η ελπίδα των εσχάτων. Ολόκληρη η εσχατολογική προοπτική του Ισλάμ είναι μια αναμονή της ελεύσεως της εσχάτης ημέρας, κατά την οποία ο Θεός θα αποκαταστήσει τον άνθρωπο στην προηγούμενη θέση του. Τα έσχατα περιγράφονται με τρομερές και εντυπωσιακές εικόνες στο Κοράνιο και θυμίζουν ορισμένα χωρία του Ευαγγελίου. Κατά την έσχατη ημέρα, αφού καταστραφούν τα πάντα, θα σαλπίσει ο άγγελος και όλοι οι άνθρωποι θα αναστηθούν. Η ημέρα της κρίσεως θα είναι ημέρα, κατά την οποία όλοι θα πάρουν την αμοιβή των έργων τους. Συνεπώς ο κόσμος θα κριθεί και θα βρισκεται σε αιώνια ειρήνη μαζί με τον Θεό. Έτσι οι μουσουλμάνοι πιστεύουν κι ελπίζουν στη μέλλουσα ζωή. Η μέλλουσα ζωή δεν τελειώνει με την έλευση του θανάτου, διότι μετά από αυτόν αρχίζει η νέα ζωή, η οποία είναι ανώτερη της παρούσας. Στο Κοράνιο, παρόλες τις εγκόσμιου περιεχομένου περιγραφές περί αγαθών, κοινωνικών θεσμών, νομικών διατάξεων κ.λπ., υπάρχει ισχυρή η προσδοκία ενός άλλου κόσμου καλύτερου του παρόντος. Ο μουσουλμάνος δεν αρνείται τον κόσμο, τα αγαθά του οποίου θεωρεί ως δώρα του Θεού, αλλά δέχεται ότι ο παρών κόσμος βρίσκει την πληρότητά του στην άλλη ζωή. Η άλλη ζωή δεν αίρει τον παρόντα κόσμο, αλλά τον αποδίδει με τελειότητα. Στο Κοράνιο τονίζονται τα αγαθά του κόσμου αλλά και η αντίθεση προς αυτά. «Κοντά στον Θεό υπάρχουν πολλά λάφυρα» (σούρα 4, 94)· «σεις επιθυμείτε τα αγαθά του κόσμου τούτου, αλλά ο Θεός επιθυμεί να σας δώσει τα αγαθά της μέλλουσας ζωής» (σούρα 8,67). Οι χριστιανικές επιδράσεις δεν απουσιάζουν από τη θεώρηση του κόσμου τούτου. Ο παρών κόσμος είναι το στάδιο αγώνος για τον άλλον. Ο πιστός δοκιμάζεται στον παρόντα κόσμο, για να αποδειχθεί αν είναι άξιος για την ευδαιμονία του άλλου. Το Κοράνιο κάνει λόγο για δύο παραδείσους για τους δικαίους και για δύο κολάσεις για τους αδίκους· για το παράδεισο του παρόντος και για τον παράδεισο του μέλλοντος κόσμου, και για την κόλαση του παρόντος και την κόλαση του μέλλοντος κόσμου (σούρα 55,46).

Η πίστη στην μετά θάνατον ζωή δηλώνεται στο Κοράνιο με τη λέξη *αλ-άχιρα*. Το *άχιρ*, το «μετέπειτα», το «επόμενο», είναι το αντίθετο του *αλ-άουαλ*, του «πρώτου», του «παρόντος», και επομένως το *αλ-άχιρα* δηλώνει την άλλη ζωή, το επέκεινα, που έρχεται μετά την παρούσα ζωή. Αντί της απλής εκφράσεως *αλ-άχιρα*, χρησιμοποιείται συνήθως η έκφραση *γιαούμ αλ-άχιρα*, δηλαδή η «έσχατη ημέρα» (2, 8). Έτσι ο παρών και ο μέλλον κόσμος είναι κατά τους μουσουλμάνους δώρα του Θεού, τα οποία ο Θεός ετοίμασε για τους πιστούς του. Αυτό δηλώνεται σαφώς στο Κοράνιο, το οποίο ως «χαρμόσυνη αγγελία» (*μπούσρα*) ευαγγελίζεται «χαράς ευαγγέλια στους πιστούς σε τούτον εδώ τον κόσμο και τον μέλλοντα (*αλ-άχιρα*)» (σούρα 10, 64).

Η μεγάλη λοιπόν ελπίδα των μουσουλμάνων είναι η μέλλουσα ζωή. Ο κόσμος θα παρέλθει, αλλά δεν θα εκμηδενισθεί. Θα αναστηθεί και θα αναδημιουργηθεί. Ο Θεός θα καλέσει τα πάντα στην παρουσία του και ο άνθρωπος θα αναστηθεί από τη σκόνη. Δεν πρόκειται ούτε το παραμικρό να χαθεί. Ο Θεός θα αναστήσει τα σώματα των νεκρών και θα ενώσει με αυτά τις ψυχές τους. Η ημέρα της κρίσεως θα έλθει και ο καθένας θα είναι μάρτυρας των δικών του έργων, της πίστης του και των αμφιβολιών του. Η ημέρα της κρίσεως θα είναι η μεγάλη διάψευση όλων όσοι στη γη αμφισβητούσαν την ανάσταση και δεν πίστευαν στην θεία παντοδυναμία (6,31. 3,30). Την ώρα εκείνη θα επιθυμήσουν να ήταν αιώνια νεκροί, διότι η ανάσταση και η αναδημιουργία της υπάρξης τους θα είναι βάρος και απελπισία. Αντίθετα οι δίκαιοι θα εισέλθουν πανευτυχείς στον παράδεισο. Αυτοί που αναμένουν με υπομονή την ημέρα του Κυρίου, θα δικαιωθούν (23,11. 18,107-108).

Ο θάνατος επομένως υπό το φως των απλών διδασκαλιών του Κορανίου δεν είναι το τέλος της ανθρώπινης ζωής, αλλά το άνοιγμα της θύρας προς μιαν άλλη ζωή υψηλότερης μορφής από την παρούσα. Ο προφήτης του Ισλάμ δεν διδάσκει απλώς την μετά θάνατον επιβίωση της ψυχής μόνης, αλλά κηρύττει την ανάσταση του όλου ανθρώπου. Η διδασκαλία αυτή δείχνει τη σχέση του κηρύγματός του προς τις σχετικές χριστιανικές διδασκαλίες. Η έννοια του θανάτου και της αναστάσεως στο Κοράνιο συναρτάται πάντοτε προς την παντοδυναμία του Θεού. Αφού ο Θεός ως παντοδύναμος εδημιούργησε τον κόσμο εκ του μηδενός, έχει

πολύ περισσότερο την δύναμη τώρα, που η ύλη υφίσταται, να αναστήσει τους νεκρούς (79,27-41. 22,5. 46, 33-34). Η έμφαση αυτή στην παντοδυναμία του Θεού έχει άμεση σχέση προς τα χωρία εκείνα του Κορανίου, στα οποία τονίζεται ότι η ζωή και ο θάνατος βρίσκονται αποκλειστικά στα χέρια του Θεού και τελούν υπό τον απόλυτο έλεγχο της θελήσεώς του (7,53. 14,21. 17,49-52. 19,66-72. 50,3, 20-29 και 41-44. 75,1-15. 79,10-12. 86,5-8).

Η προσδοκία των εσχάτων. Η προσδοκία της ανάστασης και της αιώνιας ζωής είναι ισχυρή στους μουσουλμάνους. Πώς όμως αναμένουν την συντέλεια του κόσμου, την ανάσταση των νεκρών και την εσχάτη ημέρα της κρίσεως; Της ημέρας της κρίσεως θα προηγηθούν «σημεία και τέρατα», μετά από τα οποία θα επακολουθήσει η καταστροφή του κόσμου και η γενική των νεκρών ανάσταση. Με τρομερές, υποβλητικές και ασύνδετες μεταξύ τους φράσεις και εικόνες γίνεται λόγος στο Κοράνιο για την ημέρα κατά την οποία τα μνήματα θα ανοιχθούν και οι άνθρωποι θα αναστηθούν και τρέμοντας θα οδηγηθούν μπροστά στον δικαιοκρίτη Θεό, για να κριθούν σύμφωνα με τα έργα τους (77,8-50). Κατά το πρώτο σάλπισμα του αγγέλου θα σημειωθεί η καταστροφή του κόσμου, κατά το δεύτερο ο θάνατος όλων των εμψύχων, ακόμη και των αγγέλων και των δαιμόνων, και κατά το τρίτο θα επακολουθήσει η ανάσταση όλων των σωμάτων, τα οποία θα συνδεθούν με τις ψυχές τους (78,17εξ. 79,1-46. 80,33-42. 81,1-14. 82,1-19). Οι άγγελοι του Κυρίου θα διασκορπισθούν ανά τα πέρατα της οικουμένης και θα συναθροίσουν όλους τους ανθρώπους ενώπιον του θρόνου της θείας δίκης, για να δώσουν λόγο των πράξεών τους (77,1-15. 78,21-26. 101,1-8. 100,1-11. 99,1-8).

Με βάση τις αντιλήψεις αυτές, που είναι επηρεασμένες από την χριστιανική αποκαλυπτική φιλολογία, αναπτύχθηκαν αργότερα στο Ισλάμ οι ιδιαίτερες αποκαλυπτικές αντιλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες λίγο πριν από τα έσχατα θα έρθει ένα θρυλικό πρόσωπο με μεσσιανικές ιδιότητες, ο Μάχνη, ο «εσχατολογικός Λυτρωτής» του Ισλάμ, ο οποίος θα διαδώσει το Ισλάμ σε όλη τη γη, θα κυβερνήσει την ανθρωπότητα σύμφωνα με τη παράδοση του προφήτη και θα φέρει την δικαιοσύνη στον κόσμο. Οι αντιλήψεις αυτές, γνωστές αρχικά στην παράδοση των Σιτών για τον κρυμμένο ιμάμη, εισχώρησαν σύντομα και στο Σουννιτικό Ισλάμ και η αναμονή του Μάχνη ασκεί μεγάλη επιρροή στη λαϊκή ευσέβεια. Πριν ή μετά τον Μάχνη θα εμφανιστεί ο Ντατζάλ, ο ισλαμικός «Αντίχριστος», εναντίον του οποίου ο Αλλάχ θα στείλει τον Μεσσία, τον Υιό της Μαρίας, ο οποίος κατά τις βασικές ισλαμικές διδασκαλίες δεν πέθανε επί του σταυρού, αλλά ανελήφθη στους ουρανούς, από όπου κατά τα έσχατα ο Αλλάχ θα τον στείλει στη γη. Αυτός θα πολεμήσει και θα φονεύσει τον Αντίχριστο, θα βοηθήσει τον Μάχνη στο έργο του, και θα οδηγήσει όλους τους Χριστιανούς στο Ισλάμ. Μετά θα έρθουν τα έσχατα.

Η κρίση: Η ενώπιον του Θεού κρίση των ανθρώπων θα διεξαχθεί με βάση το βιβλίο των πράξεων κάθε ανθρώπου. Το βιβλίο αυτό, που μνημονεύεται σε πολλά κορανικά χωρία, είναι γραπτό κείμενο που περιέχει ακριβώς τις πράξεις του κάθε ανθρώπου, τις οποίες καταγράφουν σ' αυτό οι δύο φύλακες άγγελοι, οι οποίοι συνοδεύουν κάθε άνθρωπο πάνω στη γη (83,7 και 88. 84,7-12). Σύμβολο της θείας δικαιοσύνης που θα κρίνει τις πράξεις του ανθρώπου είναι ο «ζυγός» (μια παράσταση την οποία βρίσκουμε ήδη στην θρησκεία της αρχαίας Αιγύπτου), ο οποίος θα ζυγίζει με κάθε ακρίβεια τα αγαθά και τα κακά έργα των ανθρώπων (21,47).

Μετά το πέρας της κρίσεως, οι μεν δίκαιοι θα μεταβούν στον παράδεισο, οι δε άδικοι στην κόλαση. Η ισλαμική εσχατολογία παρέλαβε από τον Παρσισμό το μυθικό σύμβολο μιας λεπτής γέφυρας (sirât), πάνω από την οποία θα περάσουν υποχρεωτικά όλοι οι άνθρωποι. Στην λαϊκή αντίληψη του Ισλάμ η γέφυρα αυτή περιγράφεται όπως ακριβώς στο Bundahishn, ένα αρχαίο βιβλίο του Παρσισμού: Δηλαδή, είναι «λεπτή σαν τρίχα, κοφτερή σαν το ξίφος και σκοτεινότερη της νύχτας». Προφανώς το εσχατολογικό αυτό σύμβολο μεταβιβάστηκε στο Ισλάμ μέσω του Μανιχαϊσμού. Κατά την ημέρα της κρίσεως όλοι οι άνθρωποι θα υποστούν την τελευταία δοκιμασία και θα υποχρεωθούν να περάσουν στον παράδεισο ή την κόλαση πάνω από την γέφυρα αυτή, η οποία κρέμεται πάνω από την άβυσσο του Άδη. Οι πιστοί θα την περάσουν εύκολα, ενώ οι άπιστοι θα κατακρημνισθούν στα βάθη της κόλασης.

Η κόλαση: Την φρίκη της κολάσεως και τα τρομερά βασανιστήρια, τα οποία θα υφίστανται σ' αυτήν οι καταδικασμένοι, περιγράφουν με ιδιαίτερα τρομερές εικόνες τα διάφορα κορανικά χωρία. Η κόλαση αναφέρεται διακόσιες φορές στο Κοράνιο. Έχει επτά πατώματα, τα οποία βαίνουν κατά κατιούσαν φορά προς το αχανές βάθος της, και διάφορα διαμερίσματα, στα οποία κολάζονται οι άπιστοι ανάλογα με τα έργα τους. Η κόλαση είναι γεμάτη από φωτιά (56,41-56. 77,1-50. 78, 17-40. 79,6εξ. και 36. 82,14. 83,16. 88,2-7). Οι λαϊκές αυτές παραστάσεις έκαναν εντύπωση στον Ιταλό ποιητή του Μεσαίωνα Δάντη, ο οποίος περιγράφει αναλόγως την κόλαση στο έργο του «Θεία Κωμωδία».

Για τους μουσουλμάνους όμως η κόλαση δεν είναι μόνο τόπος βασάνων αλλά και εξαγνισμού, που θα γίνει μέσω του πυρός της κολάσεως. Πρόκειται για μια πίστη που θυμίζει το Purgatorium της Δυτικής εκκλησίας. Ο εξαγνισμός αυτός σύμφωνα με την παλαιότερη κυρίως μουσουλμανική διδασκαλία προορίζεται μόνο για τους μουσουλμάνους. Οι αμαρτωλοί μουσουλμάνοι θα εκτίσουν ποινές στο πυρ της κόλασης για ορισμένον μόνο χρόνο, περισσότερο ή λιγότερο, ανάλογα με τις αμαρτίες τους. Τελικά θα απαλλαγούν από τις κακές συνέπειες των πράξεών τους και θα μεταβούν στον παράδεισο. Κανένας από τους μουσουλμάνους δεν θα παραμείνει στην κόλαση. Η κόλαση προορίζεται μόνο για τους μη μουσουλμάνους.

Ελεύθερα ωστόσο πνεύματα του μεταγενέστερου Ισλάμ και σημερινοί θεολόγοι του διατυπώνουν την διδασκαλία ότι και άλλοι άνθρωποι, κυρίως όμως οι «λαοί της Βίβλου», αφού περάσουν από το πυρ της κολάσεως εκτίοντας ποινές ανάλογες με τα έργα τους, θα εξαγνισθούν και αυτοί, και ότι τελικά ο Θεός θα σώσει όλους τους ανθρώπους και θα καταργήσει την κόλαση. Μια τέτοια διδασκαλία βρίσκεται κυρίως στον ισλαμικό μυστικισμό. Μερικοί μουσουλμάνοι μυστικοί, όπως ο μεγάλος ποιητής Μεβλανά Τζαλάλεντιν Ρούμη (1204-1273), έφτασαν στο σημείο να εκφράσουν την γνώμη ότι τελικά ο Θεός με την αγαθότητά του θα λυπηθεί και θα σώσει και τον διάβολο.

Ο παράδεισος: Η μεγάλη ελπίδα των μουσουλμάνων είναι ο παράδεισος. Το Ισλάμ, το οποίο έχει παρόμοιες εσχατολογικές διδασκαλίες προς αυτές της βιβλικής παραδόσεως, χρησιμοποιεί για τον παράδεισο τα ονόματα που βρίσκονται στην Αγία Γραφή· Ο παράδεισος λέγεται jan (janna) ‘êden, ‘adn και Firdaws (περσική λέξη, κήπος - παράδεισος) (σούρα 18,107. 23,11. 9,72. 13,23-24.18,31.19,61εξ. 20,76. 16,31. 35,33. 98.8).

Στον παράδεισο οι μάκαρες ντυμένοι χιτώνες μεταξωτούς και κοσμημένοι με χρυσά ψελλίδια, θα κάθονται ο ένας απέναντι στον άλλον και θα συνδιαλέγονται πανευτυχείς. Ο Μωάμεθ στο Κοράνιο λέει: «Ίδού το απεικόνισμα του επαγγελθέντος παραδείσου προς αυτούς που φοβούνται τον Κύριο· ποταμοί υδάτων ουδέποτε διακοπτόμενοι κατά τον ρου τους, ποταμοί γάλακτος, του οποίου η γεύση ουδέποτε αλλοιώνεται, ποταμοί οίνου καθηδύνοντος τους πίνοντες, ποταμοί μέλιτος, παντοειδείς καρποί και άφεση των αμαρτιών» (σούρα 47, 15, βλ. και 43,72-73. 55,46-56εξ. 56,12-37.77,41-44). Η πολεμική που κατά καιρούς ασκείτο στο Ισλάμ επισημαίνει ως αδύνατο σημείο τις τρυφές του παραδείσου, και ιδιαίτερα τα *ουρί* (*αλ-χούρ*), τις εξαιρετικές όμορφες και αγνές νεάνιδες του παραδείσου που γαργαλούν τις αδυναμίες των ανδρών. Είναι πράγματι ένα πολύ αδύνατο σημείο, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν οι τρυφές αυτές προορίζονται μόνο για τους άνδρες μουσουλμάνους χωρίς καμία νύξη για την θέση γενικά της γυναίκας στον παράδεισο (σούρα 37,41-49. 44,51-56. 55,56. 56,22-23 και 34-38).

Μια πεπαιδευμένη τάξη μουσουλμάνων ενδιαφέρθηκε για την πνευματική άποψη του παραδείσου. Εκείνοι όμως που κατ’ επίδραση χριστιανική έδωσαν τελείως πνευματικό περιεχόμενο στις τέρψεις του παραδείσου, είναι οι μυστικοί του Ισλάμ. Αυτοί εφάρμοσαν την αλληγορική ερμηνεία στις Γραφές τους και δέχονται ότι η ύψιστη ευδαιμονία του παραδείσου θα είναι η θέα του Θεού.

Ο καθαρός όμως συμβολικός χαρακτήρας της ευδαιμονίας του παραδείσου και των βασάνων της κολάσεως δεν βρίσκει σύμφωνους τους περισσότερους μουσουλμάνους, κυρίως μάλιστα τους Σουννίτες, οι οποίοι δεν τολμούν να θυσιάσουν το γράμμα του νόμου, δηλαδή τις κατά λέξη φράσεις του Κορανίου, υπέρ του εσωτερικού νοήματος. Πρέπει να δέχονται τα ονόματα και πράγματα όπως ακριβώς περιγράφονται στο Κοράνιο χωρίς να ρωτούν γιατί. Έτσι, ενώ η πλειονότητα των μουσουλμάνων μένει πιστή στις κατά γράμμα φράσεις του Κορανίου, άλλοι, περισσότερο φωτισμένοι, προσπαθούν να συγκεράσουν τις απόψεις και να δημιουργήσουν πνευματικά ερείσματα. Η παρακάτω ρήση της γνωστής ευσεβούς γυναίκας του Ισλάμ και ποιήτριας Râbî‘a al- ‘Adawîya, η οποία όμως ανήκε στους κύκλους του ισλαμικού μυστικισμού, είναι χαρακτηριστική:

Νερό στην κόλαση θέλω να ρίζω

και στον παράδεισο φωτιά θέλω να βάλω,

ώστε τα δύο τούτα πέπλα να χαθούν

και τον Θεό οι άνθρωποι

για χάρη του και μόνο να λατρεύουν.

Το συμπέρασμα

Η πίστη λοιπόν των μουσουλμάνων είναι μια ενότητα από αποκαλυπτικές, προφητικές και εσχατολογικές διδασκαλίες και ελπίδες, που έχουν πολλά κοινά αλλά και βασικές διαφορές ερμηνείας με την χριστιανική διδασκαλία. Μ' αυτήν την έννοια βρίσκεται τόσο ο χριστιανός όσο και ο μουσουλμάνος σε σταθερό αγώνα με την ιστορία και τη μεταμόρφωσή της. Σήμερα που ποικίλες δυνάμεις έχουν φέρει σε κρίση τον κόσμο, που παρατηρούμε μιαν υπονόμηση των ηθικών αξιών, που σκοτεινά συμφέροντα διαιρούν τους λαούς τόσο του χριστιανικού όσο και του ισλαμικού κόσμου και οι δυνάμεις του κακού τείνουν να αποσταθεροποιήσουν την ειρήνη όλου του κόσμου, σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά οι δύο κόσμοι, ο χριστιανικός, ιδιαίτερα μάλιστα ο κόσμος της ανατολικής Ορθοδοξίας, και ο κόσμος του Ισλάμ, επιβάλλεται να ακούσουν τον λόγο του Θεού που μιλά στην Αποκάλυψή του, και να αγωνισθούν με ομόνοια και φιλία για να επικρατήσει η ειρήνη και η δικαιοσύνη του Θεού στον κόσμο. Και έχουμε τόσα πολλά δώρα που μας χάρισε ο Θεός. Δεν μας κάλεσε να μισούμε, αλλά να αγαπούμε ο ένας τον άλλο.

Ε'

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΑΝΤΟΔΥΝΑΜΙΑΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΕΡΓΩΝ

Με βάση τις παραπάνω αρχές της κορανικής πίστης αναπτύχθηκε αργότερα στο Ισλάμ και η θεολογία του, μολονότι για το Ισλάμ σημασία δεν έχουν οι βαθιές θεολογικές έννοιες, αλλά τα καθήκοντα του πιστού απέναντι στο θέλημα και τον νόμο του Θεού.

Η θεολογία του Ισλάμ ονομάζεται *Καλάμ* (Kalâm), δηλ. «λόγος», «λόγος του Θεού», «θεολογία».

Στην κοινή χρήση της στην αραβική γλώσσα η λέξη *Καλάμ* σημαίνει «λόγος, ομιλία, γλώσσα». Στη μουσουλμανική όμως θρησκεία έχει δύο έννοιες: δηλώνει α) «τον λόγο ή την ομιλία του Θεού» (*Καλάμ Αλλάχ*) και β) την θεολογία του Ισλάμ, η οποία ονομάζεται *ΐμ αλ-Καλάμ*, δηλ. «επιστήμη του λόγου του Θεού», ή *ΐμ αλ-ταουχίντ*, δηλαδή «επιστήμη της θείας ενότητας» ή της μονοθεΐας, δηλαδή της διδασκαλίας ότι ο Θεός είναι απολύτως ένας και μόνος. Γενικώς πάντως υπό τον όρο *Καλάμ* επικράτησε να θεωρείται η θεολογία του Ισλάμ, η οποία μιλά για τον λόγο του Θεού, το *Καλάμ Αλλάχ*, που είναι εκπεφρασμένος στο Κοράνιο, δεδομένου ότι Κοράνιο και λόγος του Θεού είναι έννοιες ταυτόσημες.

Η μουσουλμανική θεολογία, γνωστή κυρίως ως «επιστήμη του Καλάμ», ασχολείται με την συστηματική έκθεση των αρχών του Ισλάμ, ιδιαίτερα όμως με την υπεράσπιση με λογικές αποδείξεις των άρθρων της θείας αποκάλυψης και με την αναίρεση διδασκαλιών, που στρέφονται κατά του Ισλάμ ή φέρνουν νεωτερισμούς στις απαράβατες αρχές του. Αυτός ο αμυντικός, αντιρρητικός και απολογητικός χαρακτήρας του Καλάμ, που στοχεύει στη συστηματοποίηση και σταθεροποίηση της θρησκευτικής πίστης, παραμένει εξ αρχής σταθερός στο Ισλάμ. Για να καταλάβουμε τον ιδιάζοντα αυτόν χαρακτήρα της ισλαμικής θεολογίας πρέπει να έχουμε υπόψη αυτό που τονίσαμε ήδη στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου· ότι δηλαδή το Ισλάμ δεν δίνει το βάρος στη θεολογία, αλλά στον νόμο του Θεού, που αποκαλύφθηκε στο Κοράνιο, και στα καθήκοντα του πιστού απέναντι σ' αυτόν. Γι' αυτό αρχικά αναπτύχθηκε ο ιερός νόμος του Ισλάμ. Ωστόσο πολύ ενωρίς φάνηκε ότι ορισμένες αρχές της πίστης χρειάζονταν συστηματοποίηση. Οι λόγοι που συνέτειναν σ' αυτό είναι οι εξής:

α) *Οι διαμάχες του πρώτου καιρού μεταξύ μουσουλμάνων.* Δεδομένου ότι το Ισλάμ στην ουσία είναι «θρησκεία μαζί και πολιτεία» (*Islâm al-Dîn wal-Dawla*), σημαίνει ότι κάθε τί που αφορά στην πολιτική, την ανάληψη και την άσκηση της εξουσίας πρέπει να εκφράζεται με θρησκευτικούς όρους. Έτσι ανέκυψαν ερωτήματα που αφορούν στην φύση της πίστης, στη σχέση της με τα έργα και την πολιτική εξουσία (χαλιφάτο), στη θέση του αμαρτωλού (ιδίως του ηγέτη) απέναντι στην ισλαμική κοινότητα κ.λπ.

β) *Η επικοινωνία των μουσουλμάνων με τους χριστιανούς.* Θέματα θεμελιώδη, όπως περί ουσίας και ιδιωμάτων του Θεού, περί ελευθερίας της βουλήσεως κ.λπ. είχαν ήδη αναπτυχθεί σε υπέρτατο βαθμό στην χριστιανική θεολογία, η οποία ασκούσε πολεμική κατά των απλοϊκών και αδύνατων σημείων της μουσουλμανικής διδασκαλίας. Έτσι ωρίς οι θεολόγοι του Ισλάμ αντιλήφθηκαν ότι για να υπερασπίσουν τη

θρησκεία τους από τα επιχειρήματα της χριστιανικής θεολογίας έπρεπε να αναπτύξουν συστηματικά την δική τους θεολογία.

γ) Η είσοδος και επιρροή του ελληνικού λόγου στους λόγιους κύκλους του Ισλάμ. Όταν από τα μέσα του 8^{ου}, κυρίως όμως από τις αρχές του 9^{ου} αιώνα και έπειτα άρχισε να εισέρχεται η ελληνική σκέψη και φιλοσοφία στο Ισλάμ, με προεξάρχοντες τον Αριστοτέλη και τον Πλάτωνα, ορισμένοι μουσουλμάνοι υιοθέτησαν μια αμέσως λογοκρατική στάση έναντι της θρησκείας, άλλοι εξελληνίσθησαν (οι φιλόσοφοι) και έδωσαν φιλοσοφική χροιά στην έννοια του Θεού και των υπερβατικών διδασκαλιών, ενώ άλλοι, λόγιοι και θεολόγοι, πιστοί στις αρχές του Ισλάμ και ζηλωτές του, πήραν την μέθοδο και τα λογικά σχήματα της φιλοσοφίας και ανέλαβαν το έργο της υπεράσπισης και συστηματοποίησης των βασικών αρχών της θρησκείας τους. Έτσι άρχισε η ισλαμική θεολογία.

Οι πρώτοι από αυτούς τους «διανοητές θεολόγους» του Ισλάμ, που έδωσαν την αρχική ώθηση για την συστηματοποίηση του *Καλάμ* (της θεολογίας), ήταν οι *Μουαταζιλίτες* (Mu'tazila). Αυτοί χώρισαν την ουσία του Θεού από τα ιδιώματά της. Η ουσία του Θεού, δίδαξαν, είναι τελείως ακατάληπτη και επομένως κενή ιδιωμάτων. Ό,τι εμείς ονομάζουμε ιδιώματα ή ονόματα του Θεού (παντοδυναμία, παγγνωσία, πρόνοια κ.λπ.), είναι κατηγορήματα που εμείς προσάπτουμε στην ουσία του για να τον γνωρίσουμε. Την διάκριση αυτή έκαναν με βάση του αριστοτελικούς όρους *ουσία* και *συμβεβηκός*. Η ουσία του Θεού, είπαν, είναι ενιαία και αιώνια, ενώ τα ιδιώματά του, κτιστά συμβεβηκόντα. Έτσι προκάλεσαν σάλο ανάμεσα στους κόλπους της ισλαμικής σουννιτικής διδασκαλίας, η οποία δέχεται ότι τα ιδιώματα του Θεού είναι αιώνια, όπως ο ίδιος ο Θεός. Το όλο θέμα κατέληξε στο ερώτημα αν και το Κοράνιο ως λόγος του Θεού και άρα αιώνιο ιδιώματά του, είναι δημιουργημένο ή αδημιούργητο. Οι Μουαταζιλίτες έχοντας ως βάση ότι δίπλα στην ουσία του Θεού δεν μπορούν να νοηθούν αιώνια ιδιώματα, ούτε επομένως και το ιδίωμα του λόγου, απέρριπταν την ιδέα ότι το Κοράνιο είναι ο αιώνιος και αδημιούργητος λόγος του Θεού, διδασκαλία την οποία έως σήμερα δέχεται αναντίρρητα το σουννιτικό Ισλάμ, ενώ οι σιίτες κρατούν μια μέση θέση ακολουθώντας τη διδασκαλία του έκτου ιμάμη και θεωρητικού τους Τζα'αφάρ ας-Σαντίκ (θ.765), ότι «το Κοράνιο δεν είναι ούτε δημιουργημένο ούτε αδημιούργητο αλλά ο λόγος του Δημιουργού». Το πρόβλημα πήρε διαστάσεις και οδήγησε σε οξυτάτες διαλογικές συζητήσεις, όμοιες προς εκείνες που είχαν γεννηθεί στους κόλπους του χριστιανισμού κατά τις χριστολογικές έριδες, όταν οι οπαδοί του Αρείου υποστήριζαν ότι ο Χριστός ήταν το πρώτο κτίσμα του Θεού και οι ορθόδοξοι ότι είναι ο Υιός και Λόγος του Θεού, ομοούσιος. Κήρυξαν επίσης ότι ο Θεός είναι δίκαιος, δεν μπορεί να κάνει το κακό παρά μόνο το καλό και γι' αυτό δίνει στον άνθρωπο τη δύναμη να έχει ελευθερία βουλήσεως. Και επειδή ο Θεός δεν έχει αιώνια ιδιώματα, γι' αυτό και το Κοράνιο δεν είναι αιώνιο.

Τις θέσεις αυτές αντέκρουσε ο αλ-Ασάαρη (al-Ash'arī, θ. 935), ο οποίος, μαζί με τον αλ-Ματουρίντη (al-Māturīdī, θ. 956), είναι από τους ιδρυτές της επιστήμης του ισλαμικού Καλάμ. Ο αλ-Ασάαρη αφοσιώθηκε στην ανάπτυξη και την λογική κατοχύρωση της ισλαμικής διδασκαλίας, τόνισε την αξία του λόγου στην υπεράσπιση των αρχών της πίστης, αλλά άσκησε κριτική στην ανεξέλεγκτη χρήση του. Δίδαξε ότι η ουσία του Θεού είναι μεν απρόσιτο και ακατάληπτο μυστήριο, δέχθηκε όμως ότι ο Θεός έχει αιώνια ονόματα και ιδιώματα, όπως ακριβώς περιγράφονται στο Κοράνιο. Κήρυξε επίσης την έως σήμερα ισλαμική πίστη, ότι δηλαδή το Κοράνιο είναι ο αιώνιος και αδημιούργητος λόγος του Θεού. Ως προς την δικαιοσύνη του Θεού και την ελευθερία της ανθρώπινης βούλησης, δέχτηκε ότι ο Θεός είναι δημιουργός και του καλού και του κακού, αλλά το κακό δεν τον αγιάζει. Με την παγγνωσία του γνωρίζει εκ των προτέρων τις πράξεις των ανθρώπων, αλλά έχει δώσει μια εσωτερική δύναμη στον άνθρωπο, με βάση την οποία αυτός μπορεί να δεχτεί τις προορισμένες πράξεις ή να τις απορρίψει. Με την λύση αυτή ο Ασάαρη εισηγείται ένα είδος σχετικού προορισμού. Την διδασκαλία του Ασάαρη ανέπτυξαν οι μαθητές του και έτσι διαμορφώθηκε μια ιδιαίτερη «ασααριτική σχολή», της οποίας η κύρια συμβολή στην ανάπτυξη της θεολογίας του Ισλάμ (*Καλάμ*) ήταν η ανάλυση των σχέσεων μεταξύ λόγου και πίστης.

Ως προς τους ανθρωπομορφισμούς του Κορανίου, ο Ασάαρη και οι υπόλοιποι θεολόγοι του Ισλάμ δίδαξαν ότι οι πιστοί πρέπει να πιστεύουν στις ιδιότητες του Αλλάχ, έτσι όπως τις έθεσε ο ίδιος στο βιβλίο του, το Κοράνιο και όπως περιγράφονται από τον απόστολό του Μωάμεθ, χωρίς να αλλάσσουν οι έννοιές τους, να διαστρέφονται, να αγνοούνται παντελώς ή να συγκρίνονται με τις ιδιότητες των δημιουργημένων όντων και πραγμάτων. Π.χ. το Κοράνιο (20,5) αναφέρει ότι ο «πανεύπλαχνος» ανέβηκε στον θρόνο του για να διοικήσει τα πάντα (εικόνα της μεγαλοπρέπειάς του). Το Κοράνιο επίσης κάνει λόγο για τα «δύο χέρια του Αλλάχ». Αλλού γίνεται λόγος για τα ιδιώματα της ακοής, της οράσεως, της παντοδυναμίας του Θεού κ.λπ. Όλα αυτά κατά τους θεολόγους του Ισλάμ πρέπει να τα δέχεται ο πιστός έτσι ακριβώς όπως αναφέρονται

στο Κοράνιο, να έχει όμως υπόψη το χωρίο του Κορανίου 42,11, το οποίο λέει: «δεν υπάρχει τίποτα που να μοιάζει με Αυτόν», πράγμα που σημαίνει ότι ο Θεός δεν έχει σχέση με την κτιστή πραγματικότητα.

Ο σύγχρονός του αλ-Ματουρίντι (θ. 956) προσέφερε φιλελεύθερες και λογικές θέσεις στα θέματα της θεολογίας, που ήταν κοντά προς τις θέσεις των Μουαταζιλιτών, αλλά χάρασαν και την χρυσή τομή μεταξύ αυτών και της ισλαμικής ορθοδοξίας.

Μία νέα εξέλιξη του Καλάμ θα σημειωθεί κατά τον 10ο και 11ο αιώνα, όποτε παρατηρείται μετάβαση από την διαλεκτική, που την ενέπνεε κυρίως η λογική των νομοδιδασκάλων, στον αριστοτελικό συλλογισμό, αν και δεν πρέπει να δώσουμε έμφαση στον χωρισμό αυτό. Την νέα οδό την βρίσκουμε στον θεολόγο αλ-Μπακιλλάνη (al-Bâqillânî, θ. 1013) και στον μαθητή του αλ-Τζουουάινη (al-Juwaynî θ. 1085). Και οι δύο μίλησαν για την ύπαρξη του ενός Θεού, την ουσία του και τα ιδιώματά του και για τη σχέση του με τον κόσμο. Ο πρώτος ανέπτυξε επίσης μια αντιρρητική φιλολογία κατά των αστρολόγων, διαρχικών, ζωροαστρών, χριστιανών, βραχμάνων, ιουδαίων, και ακόμη αρχές περί χαλιφάτου.

Σταθμό στην ιστορία του Καλάμ άφησε ο μεγάλος θεολόγος του Ισλάμ αλ-Γαζάλι (al-Ghazzâlî, θ. 1111). Μορφωμένος φιλοσοφικά καταπολέμησε τις ακραίες θέσεις των φιλοσόφων χρησιμοποιώντας τα επιχειρήματά τους. Θιασώτης του ισλαμικού μυστικισμού, που ήταν έξω από την ισλαμική θεολογία, τον συνδιάλλαξε μαζί της και πλούτισε την θεολογία με τις διδασκαλίες του. Γενικώς το πρόβλημα που είχε ανακύψει στο Ισλάμ είναι περίπου ανάλογο προς εκείνο που είχε ανακύψει στο Χριστιανισμό αναφορικά με τις σχέσεις λόγου και πίστης. Διαφέρει όμως στην εξής λεπτομέρεια: Στον Χριστιανισμό το πρόβλημα ήταν η διαλλαγή της θρησκευτικής πίστης και του φιλοσοφικού Λόγου. Στο Ισλάμ, αν και εγείρεται το ερώτημα τούτο, δεν τίθεται ρητά. Η αντίθεση μεταξύ των νομοδιδασκάλων και των «φιλοσόφων» δεν προέκυψε από τη σχέση μεταξύ λόγου ('aql) και πίστης (îmân), αλλά από τη σχέση μεταξύ φιλοσοφίας και νόμου, δηλαδή θείας αποκάλυψης.

Ορισμένοι αξιόλογοι θεολόγοι θα παρουσιαστούν κατά τον 12ο και 13ο αιώνα, οι οποίοι ωστόσο δεν θα δώσουν νέα πνοή στη θεολογική σκέψη. Σύντομα έπειτα, το Καλάμ αποστεώθηκε, έχασε την πνοή των παλιών χρόνων και άρχισε να κωδικοποιείται σε στερεότυπες μορφές «επιτομών» και «εγχειριδίων».

Μια προσπάθεια ανανέωσης του Καλάμ θα αρχίσει στο β' μισό του 19ου αιώνα, με τον Αιγύπτιο Σεΐχη Μουχάμαντ 'Αμπντού ('Abdûh, 1849-1905), μαθητή του μεταρρυθμιστή Jamâl ad-Dîn al-Afghânî (θ. 1897). Ο σπουδαίος αυτός νομοδιδάσκαλος, προικισμένος με ανοιχτούς ορίζοντες σκέψης, πίστευε βαθιά στο Ισλάμ, αλλά ήθελε να το ερμηνεύσει έτσι, ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί στη σύγχρονη ζωή, και να γίνει υπέρμαχο των ελευθεριών του λαού. Ο μεγάλος αυτός μουφτής της Αιγύπτου κατόρθωσε να εμπνεύσει τους καλύτερους από τους μαθητές του και να τους προικίσει με ανοιχτό μυαλό. Ένας από αυτούς είναι ο Shaykh Mustafâ 'Abd al-Râziq, που το 1945 έγινε πρόεδρος του αρχαίου και ξακουστού ισλαμικού πανεπιστημίου αλ-Αζχαρ του Καΐρου.

Μια σύγχρονη έρευνα για να θεωρηθεί ότι είναι πλήρης παρουσίαση των αρχών του Καλάμ, πρέπει να λάβει επίσης υπόψη της το Καλάμ των Σιτών, και ιδίως των μαθητών και διαδόχων του Mollâ Sadrâ (θ. 1640), καθώς και ορισμένων ικανών θεολόγων του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Μεταξύ των συγχρόνων μουσουλμάνων συγγραφέων υπάρχει ένας αριθμός θεολογούντων, που δοκιμάζουν να μιλήσουν για τον Θεό και τις διδασκαλίες της ισλαμικής πίστης με τρόπο προσαρμοσμένο στο πνεύμα των σύγχρονων καιρών.

ΣΤ'

Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΗΝ ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

I. Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

1. Το Ισλάμ ως θρησκεία μαζί και πολιτεία (al-Islâm, Dîn wa Dawla)

Το Ισλάμ δεν είναι μυστηριακή θρησκεία ούτε εκκλησιαστικός οργανισμός όμοιος προς τον οργανισμό της Εκκλησίας του Χριστού, η οποία δεν ταυτίζεται με την κοσμική εξουσία: «Η βασιλεία η εμή ουκ έστιν εκ του κόσμου τούτου», είπε ο Χριστός (Ιω. 18,36). Το Ισλάμ δεν θεωρεί τον εαυτό του ως θρησκεία μόνον, αλλά και ως «κοινωνία του Θεού», η οποία συνενώνει θρησκευτική και πολιτική μαζί εξουσία. Στην

κοινωνία αυτή δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ θρησκείας και πολιτείας, πνεύματος και ύλης, αγίου και βεβήλου. Θρησκεία και κόσμος, θρησκευτικό ιδεώδες και κοινωνική οργάνωση είναι οργανικά συνδεδεμένα στο Ισλάμ. Η θρησκεία είναι η πολιτικώς οργανωμένη κοινότητα όλων των μουσουλμάνων. Στην *Ούμμα*, την ισλαμική κοινότητα, θρησκεία και κράτος ταυτίζονται. Με την καθαρώς θεωρητική της μορφή η προσευχόμενη κοινότητα αποτελεί συγχρόνως και το αγωνιζόμενο στράτευμα. Γι' αυτό ο μουσουλμανικός στρατός αποτελεί «τον στρατό του Αλλάχ» και το δημόσιο ταμείο «το ταμείο του Αλλάχ». Με ανάλογο τρόπο ο θρησκευτικός νόμος είναι συγχρόνως και νόμος της πολιτείας και αντίστροφα. Γι' αυτό τα θρησκευτικά προβλήματα είναι συγχρόνως πολιτικά, και τα πολιτικά θρησκευτικά.

Αν λάβουμε υπόψιν την φύση αυτή του Ισλάμ, μπορούμε να κατανοήσουμε την συμμετοχή του στα σύγχρονα γεγονότα του κόσμου, και ιδιαίτερα το νόημα που δίδει στον πόλεμο και την ειρήνη. Η φύση αυτή του Ισλάμ προέρχεται από τη διπλή ιδιότητα του ιδρυτή του. Ο Μωάμεθ δεν παρουσιάστηκε ως μεσίτης και λυτρωτής αλλά ως προφήτης του Θεού και ως πολιτικός αρχηγός της κοινότητάς του. Συνεπώς το Ισλάμ δεν είναι θρησκεία απολυτρωτική. Ο νόμος του Θεού, ο οποίος αποκαλύπτεται στο Κοράνιο, ρυθμίζει τόσο τα θρησκευτικά όσο και τα πολιτικά πράγματα της ισλαμικής κοινωνίας και είναι ο μόνος μεσίτης μεταξύ Θεού και ανθρώπου.

Γι' αυτό το Ισλάμ δεν έχει μεσίτη και λυτρωτή. Και εφόσον δεν υπάρχει μεσίτης και λυτρωτής δεν υπάρχουν επίσης ιερείς και μυστήρια σ' αυτό. Υπάρχουν μόνο οι νομοδιδάσκαλοι, οι σουλαμά ή φουκαχά', οι οποίοι σπουδάζουν τον θείο νόμο και αναλαμβάνουν θρησκευτικά καθήκοντα στα τεμένη ή διδακτικά στα ιεροδιδασκαλία και ορισμένοι από αυτούς ασκούν την δικαστική λειτουργία ως ιεροδικαστές, καδή. Όλοι όμως αυτοί είναι λαϊκοί άνδρες και αιρετά μέλη της κοινότητας χωρίς ιδιαίτερο ιερατικό και μυστηριακό χάρισμα.

2. Ο ισλαμικός Νόμος (*Sharī'ah*)

Η φύση της ισλαμικής κοινωνίας προσδιορίζει και την φύση του ισλαμικού Νόμου. Ο Νόμος έχει συγχρόνως θρησκευτικό και πολιτικό χαρακτήρα. Είναι θρησκευτικό και πολιτικό συγχρόνως δίκαιο, το οποίο απορρέει απευθείας από τις πηγές της θείας νομοθεσίας, δηλαδή αφ' ενός μεν και κυρίως από το Κοράνιο, αφ' ετέρου δε από την Σούννα, την «συνήθεια» ή το «έθος ενεργείας» του Μωάμεθ και της πρώτης μουσουλμανικής κοινότητας, η οποία συνιστά την ισλαμική «παράδοση». Γι' αυτό ακριβώς το ισλαμικό δίκαιο είναι «θείο δίκαιο» (*jus divinum*), και ως τέτοιο αμετάβλητο· θεωρητικώς από αυτό απορρέει η κρατική νομοθεσία.

Ο ιερός λοιπόν Νόμος του Ισλάμ, που αντιπροσωπεύει το θέλημα του Θεού, ονομάζεται Σαρί'α, κατά λέξη *Sharī'ah al-islāmīya*, «ισλαμική οδός».

Οι ερμηνείες των κανόνων της Σαρί'α περιέχονται στην «επιστήμη του μουσουλμανικού δικαίου» που ονομάζεται φίκχ (*fiqh*). Η λέξη αυτή, που στην αρχική της έννοια σημαίνει «γνώση» παντός είδους, πήρε ειδική έννοια από τους μουσουλμάνους νομοδιδασκάλους, τους φουκαχά (*fāqih*, πληθ. *fuqahā*), «γνώστες-ειδήμονες» του φίκχ, και έγινε όρος που δηλώνει την «επιστήμη του μουσουλμανικού δικαίου» (*sharī'ah al-fiqh*). Γι' αυτό Σαρί'α και φίκχ είναι συνήθως συνώνυμοι όροι, και δηλώνουν το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι διέπουν την ισλαμική νομοθεσία.

Η ανάπτυξη του ισλαμικού δικαίου έγινε κατά τους τέσσερις πρώτους αιώνες της ισλαμικής ιστορίας. Το Σουννιτικό Ισλάμ αναγνωρίζει τέσσερις μεγάλες σχολές, που άρχισαν ν' αναπτύσσονται από το δεύτερο μισό του 8ου μ.Χ. αιώνα: τους Χαναφίτες (*Hanafīyah*), με ιδρυτή τον μεγάλο νομοδιδάσκαλο Αμπού Χανίφα (699-767), τους Μαλικίτες (*Mālikīyah*), με ιδρυτή τον σπουδαίο νομοδιδάσκαλο Αμπού Μάλικ (708 ή 715-795), τους Σαφίτες (*Shāfi'īyah*) με ιδρυτή τον μεγάλο νομοδιδάσκαλο Αμπού αλ-Σάφιη (767-820), και τους Χαμπαλίτες (*Hambalīyah*) με ιδρυτή τον σπουδαίο επίσης και αυστηρό νομοδιδάσκαλο Άχμαντ μπεν Χάμπαλ (780-855). Η νομοθεσία των σχολών αυτών κωδικοποιήθηκε γύρω στον 3^ο με 4^ο αιώνα της ισλαμικής χρονολογίας (10^{ος} - 11^{ος} αι.) και ισχύει έκτοτε ως θεμελιώδης πηγή δικαίου, που περιλαμβάνει και λύνει όλα τα θρησκευτικά, πολιτικά κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα του ισλαμικού κόσμου.

Το δίκαιο αυτό επικρατεί στους Σουννίτες μουσουλμάνους, οι οποίοι αποτελούν την πλειοψηφία του ισλαμικού λαού. Οι Σίιτες έχουν αναπτύξει δικό τους δίκαιο, το οποίο όμως, παρά τις αποκλίσεις, δεν διαφέρει στις βασικές του αρχές από το δίκαιο του σουννιτικού Ισλάμ.

Ο ισλαμικός νόμος, που σταθεροποιήθηκε ήδη κατά τον 9ο μ.Χ. αιώνα βασίζεται σε τέσσερις «αρχές» ή «ρίζες» (usûl al-fiqh). Πρωτίστως στο *Κοράνιο*, που αποτελεί τον αποκαλυφθέντα νόμο του Θεού, και έπειτα στη *Σούννα*, την ζωή και πράξη του προφήτη και της πρώτης μουσουλμανικής κοινότητας, των μαθητών και συντρόφων του. Σ' αυτές προστίθεται ως τρίτη αρχή, η «συναίνεση των νομοδιδασκάλων» (ijmâ'–ιτζμά'), «συναίνεση» σ' όλα τα προβλήματα (νομικά, πολιτικά, κοινωνικά, οικογενειακά, οικονομικά), για τα οποία δεν δίνεται λύση στο Κοράνιο και την Σούννα. Ως τέταρτη «αρχή» ή «ρίζα» του νόμου είναι η Αναλογία (αναλογική μέθοδος δικαίου), το Qiyâs. Δηλαδή για κάθε καινούργιο θέμα που ανακύπτει στην ισλαμική κοινότητα, ο νομικός ανατρέχει στο Κοράνιο και την Σούννα και λύνει το νέο πρόβλημα που προκύπτει, ανάλογα προς συγγενείς εκεί κείμενες διατάξεις Π.χ. το Κοράνιο απαγορεύει την χρήση οίνου. Αργότερα ανακύπτει το ερώτημα αν και ο ζύθος υπόκειται στην απαγορευτική διάταξη. Ο νομοθέτης αποφαινεται θετικώς, εφόσον και ο ζύθος περιέχει αλκοόλ.

Κάθε κανόνας του ισλαμικού νόμου πρέπει να προέρχεται από τις τέσσερις αυτές «αρχές» ή «ρίζες» του νόμου. Η διατύπωση των κανόνων του νόμου με βάση τις τέσσερις αυτές αρχές ονομάζεται *ιτζιχάντ*. Η λέξη αυτή δηλώνει την εντατική εκείνη προσπάθεια που καταβάλλει ο νομοδιδάσκαλος (μουτζαχίντ), για να μελετήσει τις πηγές του ισλαμικού νόμου (Κοράνιο και Σούννα), να μορφώσει δική του προσωπική γνώμη και να αποφανθεί για νομικό πρόβλημα που ανακύπτει στην ισλαμική κοινότητα. Έτσι *ιτζιχάντ* είναι η εντατική εκείνη προσπάθεια των νομοδιδασκάλων ορισμένης εποχής και ορισμένου τόπου να διαμορφώσουν κανόνες δικαίου με βάση τις πηγές της θείας αποκαλύψεως. Η προσωπική γνώμη των νομοδιδασκάλων αυτών περιβλήθηκε το κύρος της νομικής ισχύος και καθόρισε τους κανόνες του ισλαμικού δικαίου. Το *ιτζιχάντ* απέβη θεμελιώδης ερμηνευτική αρχή των πηγών της μουσουλμανικής θρησκείας και απετέλεσε το μέσον δια του οποίου αναπτύχθηκε ο θρησκευτικός νόμος του Ισλάμ. Για τους σουννίτες ο νόμος αυτός κωδικοποιήθηκε ήδη κατά τον 10^ο -11^ο αιώνα μ.Χ. και από τότε επικράτησε η γνώμη ανάμεσα στους μουσουλμάνους νομοδιδασκάλους, ότι κανείς πια νομοδιδάσκαλος δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει τις πηγές της ισλαμικής αποκαλύψεως και να διατυπώσει νέους νόμους. Και ενώ κατά τους πρώτους αιώνες του Ισλάμ είχε επικρατήσει ελευθερία σκέψεως, με βάση την οποία αναπτύχθηκαν οι διάφορες σχολές δικαίου (*μαδάχιμπ*, εν. *μαδχάμπ*), οι οποίες διατύπωσαν τους κανόνες της ισλαμικής νομοθεσίας, από τον 10ο και 11ο αιώνα απαγορεύθηκε να γίνονται καινούργιοι νόμοι. Ο νόμος κωδικοποιήθηκε ήδη και οι κατοπινοί νομοδιδάσκαλοι μπορούν πλέον να ανατρέχουν στον κωδικοποιημένο νόμο και να βρίσκουν έτοιμες «γνωματεύσεις» (φετβά), για τα διάφορα νομικά θέματα που ανακύπτουν στο Ισλάμ. Στους σίιτες όμως το *ιτζιχάντ* έχει ισχύ έως σήμερα και σπουδαίοι νομοδιδάσκαλοι συνεχίζουν το έργο των ιμαμών και διατυπώνουν νέους νόμους, με τη διαφορά ότι των μεν ιμαμών οι αποφάσεις ήταν αλάθητες των δε νομοδιδασκάλων είναι λογικές αποφάσεις που στερούνται του αλαθήτου.

Η Σαρί'α λοιπόν αποτελεί τον «γενικό νόμο» του Ισλάμ και περιλαμβάνει το σύνολο των θρησκευτικών, κοινωνικών, ατομικών και πολιτικών διατάξεων του βίου του Ισλάμ. Γι' αυτό ακριβώς δεν περιέχει μόνο αληθινούς νόμους δικαίου, οι οποίοι συνιστούν το ιδιωτικό, οικογενειακό, περιουσιακό, κληρονομικό, εμπράγματο και εμπορικό δίκαιο, αλλά και όλους τους κανόνες που ρυθμίζουν την θρησκευτική ζωή (προσευχή, ελεημοσύνη, νηστεία, ιερό προσκύνημα κ.λπ.). Περιλαμβάνει ακόμη όλες τις νομικές διατάξεις που ρυθμίζουν τις οικονομικές σχέσεις και συναλλαγές του κοινωνικού και εμπορικού βίου (ο τόκος, τραπεζικός, εμπορικός κ.λπ. θεωρείται πράξη εκμετάλλευσης και απαγορεύεται από Κοράνιο) και επίσης το ποινικό δίκαιο και τον τρόπο διεξαγωγής της δίκης. Τέλος περιλαμβάνει και όλους τους νόμους διακυβερνήσεως και εξουσίας του κράτους, καθώς και το στρατιωτικό δίκαιο.

Έτσι γίνεται φανερό ότι όλος ο ισλαμικός βίος βρίσκεται κάτω από τον νόμο του Θεού και την εποπτεία του. Αίτημα του ισλαμικού νόμου είναι να περιλάβει όλες τις περιοχές του ανθρώπινου βίου. Γι' αυτό στα παλαιότερα χρόνια ο καταστατικός χάρτης της πολιτείας πήγαζε από το Κοράνιο και την Σούννα, ιδεώδες προς το οποίο κλίνουν οι ζηλωτές μουσουλμάνοι. Σήμερα τα περισσότερα ισλαμικά κράτη δεν θεωρούνται από τους αυστηρούς αυτούς μουσουλμάνους ως γνήσια ισλαμικά, γιατί έχουν εισαγάγει στη νομοθεσία τους και διατάξεις από ξένα συντάγματα.

3. Οι «στύλοι του Ισλάμ». Τα πέντε βασικά καθήκοντα κάθε μουσουλμάνου

Σύμφωνα με τα παραπάνω γίνεται φανερό, ότι αυτό που έχει σημασία για το Ισλάμ είναι τα καθήκοντα των πιστών απέναντι στον νόμο του Θεού και όχι η θεωρητική θεολογική γνώση. Η τήρηση των εντολών του Θεού συνιστά την ουσία του Ισλάμ. Έτσι τα βασικά καθήκοντα πίστης και πράξης κάθε μουσουλμάνου τα οποία εκφράζουν τις θρησκευτικές και κοινωνικές αξίες της ισλαμικής θρησκείας, είναι πέντε και

ονομάζονται «Στύλοι του Ισλάμ». Κατά την ισλαμική παράδοση ο προφήτης της είπε: «Το Ισλάμ στηρίζεται σε πέντε στύλους. Αυτοί είναι: η ομολογία (σαχάντα) της πίστης στον ένα Θεός και στο προφητικό αξίωμα του Μωάμεθ, η προσευχή (σαλάτ), που πρέπει να γίνεται πέντε φορές στη διάρκεια της ημέρας, η νομικώς καθοριζόμενη «ελεημοσύνη» (ζακάτ) για τις ανάγκες των φτωχών της ισλαμικής κοινότητας, η νηστεία (σάουμ) κατά τον σεληνιακό μήνα Ραμαντάν, και το προσκύνημα (χάτζ) στους ιερούς τόπους της Μέκκας και της Μεδίνας. Από την ισλαμική κοινότητα καθορίζονται επίσης τα «νομικώς επιτρεπτά» (χαλάλ) έργα, και ολόκληρος εκείνος ο «κώδικας βίου» και «κοινωνικών σχέσεων» (μουαμαλάτ), τον οποίο συνιστούν οι διατάξεις του Κορανίου. Έτσι όλος ο βίος των μουσουλμάνων βρίσκεται κάτω από την εποπτεία του θελήματος του Θεού.

II. Η ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

1. Η ισλαμική κοινωνία και η θέση της γυναίκας σ' αυτήν

Η όλη δομή και φύση της ισλαμικής κοινωνίας, ιδιαίτερα μάλιστα του οικογενειακού δικαίου, καθορίζονται από τον ιερό νόμο, την Σαρί'α. Η ισλαμική κοινωνία θεοκρατικά δομημένη, έχει περισσότερη σχέση με τον κόσμο της Παλαιάς Διαθήκης. Επειδή όμως υπάρχουν κοινές αγιογραφικές αντιλήψεις, υπάρχουν ομοιότητες και με την χριστιανική διδασκαλία στον τρόπο θεώρησης του κόσμου και του ανθρώπου, και του προορισμού του ανθρώπου στον κόσμο. Διαφέρει όμως η ζωή από την χριστιανική ως προς τη δομή της οικογένειας, τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία, καθώς και σε ορισμένες άλλες εκδηλώσεις της ζωής.

Η δομή της ισλαμικής κοινωνίας είναι πατριαρχική. Η θέση της γυναίκας είναι περιορισμένη στην οικογένεια. Η πολυγαμία επιβαρύνει τη θέση της καθώς και τις μεταξύ συζύγων και ετεροθαλών αδελφών σχέσεις. Αρχηγός της οικογένειας στο Ισλάμ είναι ο άνδρας. Αυτός έχει το δικαίωμα σ' αυτήν, αλλά και το χρέος να την συντηρεί. Είναι ο προστάτης της οικογένειάς του, αλλά και η κεφαλή της γυναίκας, ή των γυναικών του, οι οποίες ωστόσο μπορούν να έχουν δική τους περιουσία, ξεχωριστή από αυτήν του ανδρός τους, και να αναπτύσσουν επιχειρηματικές δραστηριότητες, αν και ο κύριος ρόλος τους είναι στον οικιακό βίο.

Η οικογένεια για το Ισλάμ έχει μεγάλη σημασία. Παλαιότερα οι πατριαρχικές οικογένειες ήταν μεγάλες. Γι' αυτό οι πιο σπουδαίοι κανόνες της Σαρί'α, του ισλαμικού νόμου, είναι αυτοί που συνιστούν το οικογενειακό δικαίωμα. Γάμος, διαζύγιο και κληρονομιά είναι θέματα, για τα οποία το Κοράνιο δίνει μεγάλη σημασία.

Σύμφωνα με τις διατάξεις της Σαρί'α ο γάμος είναι υποχρεωτικός για κάθε μουσουλμάνο. Η αγαμία δεν είναι αρεστή στο Ισλάμ. Ο άγαμος άνθρωπος και ο μοναχός θεωρούνται ασθενείς άνθρωποι. Ο γάμος «ανήκει στη Σούννα μου», λέει ένα χαντίθ (λόγιο), που αποδίδεται στον προφήτη. Γι' αυτό ένας άγαμος θρησκευτικός αξιωματούχος του Ισλάμ θα ήταν φαινόμενο αδιανόητο για τους μουσουλμάνους. Ακόμη και οι μυστικοί (σούφοι) και οι δερβίσιδες του Ισλάμ είχαν συνήθως οικογένεια.

Δύο παράγοντες συγκροτούν την ισλαμική οικογένεια: το αρχαίο αραβικό έθος της ερήμου και η θρησκεία με τις σημερινές της ρίζες. Τονίσαμε ήδη ότι η ισλαμική οικογένεια έχει πατριαρχική δομή. Αρχηγός της οικογένειας είναι ο άνδρας. Η αποστολή της γυναίκας βρίσκεται κυρίως στον οίκο της και στην ανατροφή των τέκνων της. Η συνέχιση της οικογένειας στηρίζεται στο γένος του ανδρός. Με άλλα λόγια, η ισλαμική οικογένεια έχει αυστηρά ανδροκρατική γραμμή. Η οικογένεια υπάγεται στην ευρύτερη συγγένεια της φυλής και καθορίζεται από τους άρρενες απογόνους. Ο σύζυγος υποστηρίζει την φυλή του και το γένος του. Η σύναψη γάμου σημαίνει την παραλαβή της γυναίκας και την προσχώρησή της στη συγγένεια του ανδρός. Η παραλαβή γίνεται με ορισμένη χρηματική αποζημίωση προς τη γυναίκα. Η λύση του γάμου σημαίνει την λύση των σχέσεων της με τη συγγένεια του ανδρός και την επιστροφή της στον δεσμό της πατρικής της συγγένειας. Έτσι είναι σαφής η θέση της γυναίκας στην ισλαμική οικογένεια. «Οι άνδρες», λέει το Κοράνιο, «είναι οι προστάτες και οι κύριοι των γυναικών, διότι οι άνδρες είναι ανώτεροι των γυναικών λόγω της ιδιότητος με την οποία ο Θεός ύψωσε τους μεν επί των δε, και διότι οι άνδρες προικίζουν τις γυναίκες από τις περιουσίες τους» (σούρα 4, 34).

Την δομή αυτή της ισλαμικής οικογένειας την παρέλαβε ο προφήτης του Ισλάμ από την αρχαία αραβική παράδοση. Φρόντισε όμως να μειώσει τη μεγάλη αυθαιρεσία του ανδρός που παρατηρούνταν στην ειδωλολατρική κοινωνία της Αραβίας, όπου η γυναίκα ήταν κτήμα του ανδρός και τα αρτιγέννητα θηλυκά ανεπιθύμητα. Υπήρχαν περιπτώσεις που ο πατέρας τους ευθύς μετά τη γέννησή τους τα έπνιγε στην άμμο της ερήμου. Το βάρβαρο αυτό έθιμο της προϊσλαμικής Αραβίας το κατήργησε ο Μωάμεθ: «Ω! πιστοί! δεν

σας επιτρέπεται να γίνεσθε κληρονόμοι των γυναικών (των πεθαμένων συγγενών σας) εναντίον της θελήσεως αυτών, ούτε να τις συμπεριφέρεστε, σκληρά...» (σούρα 4,19). Και από οικονομικής απόψεως ο προφήτης ελάφρυνε τις γυναίκες και τις έδωσε κληρονομικά δικαιώματα. Έτσι σε σχέση με την προϊσλαμική Αραβία βελτίωσε σημαντικά την θέση της. Δεν την απελευθέρωσε όμως από το έθιμο της πολυγαμίας του άνδρος, αν και το έθιμο αυτό το περιορίσε σημαντικά. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις που ορίζει το Κοράνιο (4,2-3) η πολυγαμία του άνδρος επιτρέπεται έως σήμερα. Ο άνδρας στην περίπτωση που μπορεί να μεταχειρίζεται «εξίσου και δικαίως» τις γυναίκες του επιτρέπεται να παίρνει μέχρι τέσσερις, άπαξ ή κατά διαστήματα ή σε περιόδους διαζυγίου από μια ή περισσότερες από αυτές. Η σύγχρονη νομοθεσία των μουσουλμανικών χωρών προσπαθεί είτε να περιορίσει το έθιμο της πολυγαμίας είτε να το καταργήσει παντελώς. Το ένα άκρο είναι ο νόμος της Τυνησίας του 1957, ο οποίος απαγορεύει την πολυγαμία απολύτως. Από την άλλη είναι ο νόμος του Μαρόκου του 1958, ο οποίος δίνει το δικαίωμα στη γυναίκα να εγείρει αγωγή διαζυγίου στην περίπτωση που ζημιώνεται λόγω της πολυγαμίας του άνδρος της. Η Συρία, το Ιράκ και το Πακιστάν υιοθέτησαν μια μέση οδό: την έγγραφη συγκατάθεση της συζύγου πριν συναφθεί νέα γαμική σύμβαση του άνδρος της. Οι μοντερνιστές νομοδιδάσκαλοι δικαιολογούν τις μεταρρυθμίσεις τους στο οικογενειακό δίκαιο με άμεση προσφυγή στο Κοράνιο και την επανερμηνεία των περί πολυγαμίας κορανικών χωρίων (4, 2-3 και 5,5), τα οποία επιτρέπουν μεν την πολυγαμία, αλλά συγχρόνως εκφράζουν και τον φόβο της αδικίας από την πολυγαμική σχέση. Σύγχρονοι μεταρρυθμιστές επιχειρηματολογούν ότι ο φόβος για αδικία σε πολυγαμικό γάμο είναι πάντοτε παρών και από αυτό συμπεραίνουν ότι η κατάργηση της πολυγαμίας είναι συνεπής με την κορανική θεία των πραγμάτων τάξη.

Ο γάμος της ανήλικης θυγατέρας βρίσκεται κατά το ισλαμικό δίκαιο στη δικαιοδοσία του πατέρα ή του νόμιμου κηδεμόνα της (wali). Όταν όμως ενηλικιωθεί, έχει το δικαίωμα της εκλογής. Συνήθως όμως το συμβόλαιο του γάμου συνάπτεται και υπογράφεται για λογαριασμό της νύφης από τον πατέρα της ή το νόμιμο κηδεμόνα της. Δίχως τη συγκατάθεση και τη μαρτυρία του πατέρα ή του άρρενος (συγγενούς) κηδεμόνα της, ο γάμος είναι άκυρος. Σε περίπτωση που η μέλλουσα νύφη είναι ορφανή και τυχαίνει να μην έχει συγγενή κηδεμόνα, το δίκαιο της κηδεμονίας το αναλαμβάνει ο κάδης (=δικαστής).

Του γάμου προηγείται η *μνηστεία*. Σε παλαιότερα χρόνια η μνηστεία της κόρης γινόταν συνήθως με δικαίωμα του πατέρα ή του κηδεμόνα, όταν η κόρη ήταν ακόμη επταετής ή οκταετής. Σήμερα τα όρια της ηλικίας αυτής έχουν αυξηθεί, αν και τον έθιμο δεν εξέλιπε τελείως.

Προϋπόθεση της μνηστείας και του γάμου κατά τον ισλαμικό νόμο είναι η προίκα (*μάχρ*), την οποία πρέπει να πληρώσει ο γαμπρός στη μέλλουσα νύφη. Η προίκα συνίσταται από σημαντική χρηματική ή άλλη περιουσιακή δωρεά που πρέπει να δώσει ο γαμπρός στη νύφη. Το ποσό συμφωνείται μεταξύ των συμβαλλομένων (για λογαριασμό της νύφης από μέρους του κηδεμόνα της) και περιλαμβάνεται στο συμβόλαιο του γάμου που υπογράφουν. Το έθιμο αυτό, που υπήρχε ήδη στην προϊσλαμική Αραβία, το επέβαλε ο προφήτης του Ισλάμ, για να διασφαλίσει τη γυναίκα σε περίπτωση διαζυγίου. Η προίκα ανήκει στη γυναίκα και αποτελεί προσωπική της περιουσία. Με την πάροδο όμως του χρόνου το έθιμο εξετράπη από τον αρχικό του αγαθό σκοπό και έγινε κατά κάποιον τρόπο τιμή εξαγοράς της νύφης, που προσφέρεται στον πατέρα ή τον μεγαλύτερο αδελφό ή τον κηδεμόνα της. Ωστόσο ο προφήτης τονίζει ρητώς ότι το ποσό αυτό πρέπει να δίνεται στη νύφη, για να είναι εξασφαλισμένη. «Δώσατε την υποσχθείσα περιουσία εις εκείνην με την οποία συζήσατε αυτό είναι ιερό καθήκον» (4, 28).

Ο νέος κατά τη διάρκεια της μνηστείας δεν έχει το δικαίωμα να βλέπει τη μνηστή του. Στα παλαιότερα χρόνια συνήθως την έβλεπε για πρώτη φορά στη συζυγική παστάδα. Εάν δεν του άρεσε, μπορούσε να την εξαποστείλει αμέσως στους γονείς της, με όλη όμως την προίκα που της έδωσε. Ο περιορισμός της γυναίκας στον γυναικωνίτη, το λεγόμενο *πουρντάχ*, ήταν παλαιότερα ο συνηθισμένος κανόνας της ζωής της μουσουλμανίδας γυναίκας. Ο περιορισμός παραμένει μέχρι σήμερα κανόνας σε πολλές μουσουλμανικές χώρες, ιδίως μεταξύ των κατοίκων της υπαίθρου.

Ο μόνος άνδρας που μπορεί να εισέλθει στο γυναικωνίτη είναι ο σύζυγος. Η είσοδος ξένου άνδρα στα δωμάτια της γυναίκας ή των γυναικών είναι απαγορευμένη (*χαράμ*). Το αντίθετο θεωρείται βεβήλωση του ιερού οικογενειακού ασύλου. Παλαιότερα το «πουρντάχ» ήταν αυστηρότατο. Κάθε φορά που ο σύζυγος έφερε φίλους στην οικία του, η γυναίκα ή οι γυναίκες του έσπευδαν να κλειστούν στον γυναικωνίτη τους. Δεν ήταν αυτές, αλλά το υπηρετικό προσωπικό που θα περιποιούνταν τους φίλους του. Και ήταν αδιανόητο η γυναίκα να παρακαθήσει στο τραπέζι του σπιτιού της παρουσία ξένων ανδρών. Στην ύπαιθρο τα έθιμα αυτά τηρούνται κατά κανόνα μέχρι σήμερα. Μέχρι σήμερα ακόμη, μεγάλος αριθμός γυναικών των μουσουλμανικών χωρών, όταν βγαίνει από το σπίτι φορά τον φερετζέ (ποδήρηνη μαύρο χιτώνα) και καλύπτει

με μανδήλα την κεφαλή και το πρόσωπο. Σήμερα βέβαια σε πολλές μουσουλμανικές χώρες τα πράγματα έχουν αλλάξει, ιδίως στις πόλεις. Πολλές γυναίκες υιοθέτησαν τον δυτικό τρόπο βίου και περιβολής. Παραταύτα τα προβλήματα για τη γυναίκα είναι ακόμη πολλά, ιδίως στην ύπαιθρο. Στους δημόσιους χώρους των μικρών αστικών κέντρων συχνάζουν μόνον οι άνδρες. Σπάνια μπορεί να βρει κανείς γυναίκες σε χώρους διασκεδάσεως χωρίς τη συνοδεία του ανδρός. Ακόμη και στην αγορά η γυναίκα αποφεύγει να περιφέρεται μόνη της. Τα ψώνια είναι γενικώς καθήκον του άνδρα. Με τη συνοδεία όμως του άνδρα και υπό την προστασία του η γυναίκα βγαίνει στην αγορά και στους δημόσιους χώρους. Ωστόσο η Βεδουίνα γυναίκα της ερήμου φαίνεται πιο ανεξάρτητη και περήφανη. Η έρημος έχει τους δικούς της νόμους που διέπουν τις σχέσεις των δύο φύλων. Οι σκληρές συνθήκες βίου επιβάλλουν επιμερισμό εργασίας και συνεργασίας. Εδώ επικρατεί ο νόμος της κάθε φυλής που επιβάλλει τους δικούς του κανόνες συμπεριφοράς. Η σημερινή όμως αναζωπύρωση του Ισλάμ φαίνεται να έχει τις επιπτώσεις της και στη ζωή των νομάδων.

Το *διαζύγιο* στην ισλαμική κοινωνία επικυρώνει την πρωτοκαθεδρία του ανδρός. Το διαζύγιο είναι εύκολη σχετικά υπόθεση στο Ισλάμ. Ο γάμος κατά το νόμο της Σαρί'α μπορεί να λυθεί είτε μονόπλευρα από το σύζυγο κατά τη θέλησή του, ή με αμοιβαία συγκατάθεση των συζύγων ή και με νομική απόφαση. Όλες οι σχολές της Σαρί'α αναγνωρίζουν το δικαίωμα του συζύγου για μονόπλευρη λύση του γάμου και αποπομπή της γυναίκας, που είναι γνωστή με τον όρο *talâq*. Το Κοράνιο ορίζει ότι το διαζύγιο δίνεται με την αποπομπή της γυναίκας από τον άνδρα. Η αποπομπή γίνεται με την απλή δήλωση του άνδρα μια ή τρεις φορές εις επήκοον μαρτύρων ότι την αποπέμπει. Αυτός είναι ο λεγόμενος τύπος του *talâq*. Ο νόμος των Σουννιτών δεν απαιτεί ιδιαίτερες διατυπώσεις ως προς τον τρόπο που πρέπει να απαγγελθεί το *talâq*. Ο σύζυγος που είναι ενήλικος και έχει σώας τας φρένας μπορεί να πραγματοποιήσει την αποπομπή εκφράζοντας προφορικώς ή γραπτώς το *talâq* δίχως να είναι υποχρεωμένος να αιτιολογήσει την αποπομπή. Κατά το νόμο των Σιιτών η αποπομπή πρέπει να εκφραστεί ενώπιον δύο μαρτύρων και πρέπει να χρησιμοποιηθεί ο ακριβής τύπος της. Κατά το Κοράνιο η αποπομπή πρέπει να γίνεται με ευγένεια εκ μέρους του ανδρός, ο οποίος πρέπει να αποδίδει στην γυναίκα του δικαίως όλη την περιουσία της και όλα τα δώρα που κατά καιρούς της εχάρισε (4, 24-25). Αν θελήσει, ο άνδρας μπορεί να πάρει πίσω τη γυναίκα του. Αυτό όμως μπορεί να γίνει, αν ομολογήσει μια ή δύο φορές την αποπομπή (*talâq*). Αν όμως την ομολογήσει τρεις φορές, τότε δεν μπορεί να την ξανανυμφευτεί, παρά μόνο αφού αυτή παντρευτεί άλλον, ο οποίος ακολούθως θα την χωρίσει και μετά τον χωρισμό της θα έχει περάσει ο ορισμένος χρόνος «ασφαλείας», ο οποίος ορίζεται σε τρεις περιόδους των εμμήνων της (σούρα 2, 229-232).

Η γυναίκα μπορεί να ζητήσει διαζύγιο μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις (4,127). Μερικοί από τους μουσουλμάνους νομοδιδασκάλους φρονούν ότι το διαζύγιο με θέληση της γυναίκας έχει ισχύ, εάν ο γάμος λυθεί εξ αιτίας της σκληρότητας και βαναυσότητας του συζύγου. Μπορεί επίσης η γυναίκα πετύχει διαζύγιο, αν αποδείξει ενώπιον των δικαστών ότι ο άνδρας της πάσχει από ανίατη νόσο ή είναι φρενοβλαβής.

Οι διαζευγμένες γυναίκες μπορούν να συνάψουν άλλον γάμο υπό την προϋπόθεση ότι θα έχουν περάσει τρεις περίοδοι των εμμήνων τους. Σε περίπτωση όμως που η γυναίκα είναι έγκυος, ο σύζυγος, λέει το Κοράνιο, πρέπει να ακυρώσει το διαζύγιο και να πάρει τη γυναίκα του πίσω, αν θέλει να είναι δίκαιος (2,228). Αν όμως δεν πραγματοποιηθεί αυτό και η διαζευγμένη γεννήσει, θα γαλουχήσει το τέκνο της επί δύο έτη, εφόσον ο πατέρας απαιτεί να συμπληρωθεί ο χρόνος αυτός. Στο διάστημα όμως αυτό ο πατέρας οφείλει να συντηρεί τη διαζευγμένη γυναίκα του. Αλλά κανένας δεν πρέπει να επιβαρύνεται πέρα από τις δυνάμεις του. Κανένας επίσης από τους γονείς δεν πρέπει να ζημιώνεται ως προς τα δικαιώματα που έχουν απέναντι των τέκνων τους (σούρα 2, 223).

Το δικαίωμα της ανατροφής των τέκνων το έχει η σύζυγος έως ορισμένον χρόνο· για τους γιους ως το έβδομο έτος της ηλικίας τους, για τις θυγατέρες, ως το ένατο έτος της ηλικίας τους. Έπειτα νομικώς τα τέκνα ανήκουν στον πατέρα τους, είναι περιουσία της συγγενείας του.

Στον ισλαμικό γάμο δεν υπάρχει συγχώνευση περιουσίας των συζύγων. Κυριαρχεί ο χωρισμός των αγαθών. Η γυναίκα διατηρεί το δικαίωμά της στα περιουσιακά της αγαθά, τόσο σε εκείνα που κατείχε πριν από το γάμο της, όσο και σε κείνα που με δική της εργασία απέκτησε.

Ένα άλλο γνώρισμα του ισλαμικού γάμου είναι ότι ο άνδρας νυμφεύεται τη γυναίκα την παντρεύουν. Στο δικαστήριο η μαρτυρία του άνδρα αντιστοιχεί προς τη μαρτυρία δύο γυναικών. Το κληρονομικό επίσης δικαίωμα του Ισλάμ είναι πολύπλοκο.

Σήμερα παρατηρείται αφ'ενός μεν μια απελευθέρωση, αφ'ετέρου δε μια επιστροφή της γυναίκας στις

καθιερωμένες διατάξεις της ισλαμικής παράδοσης. Πρόκειται για μια παλινωδία των ισλαμικών κοινωνιών, που οφείλεται στις παγκόσμιες και στις τοπικές πολιτικές συγκυρίες. Όταν ο λαός αισθάνεται πιεσμένος, μια μόνον διέξοδο έχει. Την στροφή προς τη θρησκεία και την παράδοση. Γι' αυτό είναι περίεργο ότι σε μεγάλες πόλεις ισλαμικές, όπου πριν από μια εικοσαετία έβλεπε κανείς λιγότερες γυναίκες να κυκλοφορούν με την παραδοσιακή ενδυμασία, σήμερα ακόμη και μεταξύ των φοιτητριών υπάρχει ένας «ζήλος» στροφής προς τα παλιά ισλαμικά έθιμα και την ισλαμική ενδυμασία. Το ίδιο βλέπει κανείς και ανάμεσα στο λαό που τηρεί με περισσότερο ζήλο τις διατάξεις του Ισλάμ από ό,τι παλαιότερα.

2. Κοινωνικο-θρησκευτικά ρεύματα στη σύγχρονη ισλαμική κοινωνία

Δύο κυρίως ρεύματα παρατηρούνται σήμερα στην ισλαμική κοινωνία: των αυστηρών ή «παραδοσιακών», οι οποίοι θέλουν να επιστρέψουν στις παλιές γραμμές του Ισλάμ, και των «προοδευτικών», κατοίκων κυρίως των μεγάλων αστικών και βιομηχανικών κέντρων, οι οποίοι στρέφονται προς την ιδέα ενός καινούργιου Ισλάμ που να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις των νέων καιρών.

Η μία τάση, των «προοδευτικών», εκπροσωπείται από ανθρώπους, οι οποίοι βρίσκονται κάτω από την επίδραση σύγχρονων ιδεών και ζητούν τη δημιουργία ενός κράτους, στο οποίο όλοι οι άνθρωποι θα έχουν τα ίδια δικαιώματα και τα ίδια καθήκοντα χωρίς να εξαρτώνται από τη θρησκεία. Το αίτημα αυτό πρακτικώς σημαίνει χωρισμό θρησκείας και πολιτείας, πράγμα που στους σημερινούς καιρούς δεν φαίνεται εφικτό και τέτοια αιτήματα δεν υποστηρίζονται εύκολα χωρίς φόβο και τίμημα.

Η άλλη κατεύθυνση είναι εκ διαμέτρου αντίθετη. Ζητεί να επιστρέψει στα παλαιά ισλαμικά ιδεώδη της πρώτης μουσουλμανικής κοινότητας. Το αίτημά της είναι ο ισχυρός ισλαμισμός της δομής του κράτους και η αποκατάσταση των παλαιών δομών και νόμων του Ισλάμ. Ανάμεσα στη μεταρρυθμιστική αυτή κίνηση υπάρχουν ποικίλες ιδεολογικές αποχρώσεις καθαρώς ισλαμικές. Ορισμένοι τείνουν προς τα παλαιά ιδεώδη και ζητούν να επιβάλουν μια «ισλαμική θεοκρατία» κατά τα πρότυπα των θεοκρατικών χαλιφάτων του απώτατου παρελθόντος. Άλλοι είναι πρόθυμοι για συμβιβασμούς, με την προϋπόθεση ότι οι θεμελιώδεις νόμοι του κράτους θα βασίζονται στους υπογραμμούς του Κορανίου και της Σούννα και θα εγγυώνται την τήρηση των βασικών κορανικών εντολών.

3. Ο ισλαμικός φονταμενταλισμός

Στο πλαίσιο των παραπάνω ρευμάτων της σύγχρονης ισλαμικής κοινωνίας κινείται και η θρησκευτική μισαλλοδοξία και ο λεγόμενος «ισλαμικός φονταμενταλισμός». Φονταμενταλισμός γενικά είναι η αντίδραση προς τον σύγχρονο εκκοσμικευμένο κόσμο και η στροφή προς τα θεμέλια (fundamenta) των αρχών της πίστης ή της πρεσβευόμενης ιδεολογίας, πράγμα που σημαίνει ότι ο φονταμενταλισμός δεν είναι φαινόμενο θρησκευτικό μόνο αλλά και ιδεολογικό, δηλαδή τυφλής και αδιάλλακτης προσκόλλησης σε κάποια ιδεολογία (πολιτική, κοινωνική, κ.λπ.). Ο όρος «φονταμενταλισμός» είναι χριστιανικής προελεύσεως.

Αποτελεί αυτοχαρακτηρισμό μιας συντηρητικής προτεσταντικής κίνησης του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, οι επιρροές της οποίας στην πολιτική της χώρας αυτής είναι αισθητές έως τις ημέρες μας. Σήμερα όμως ο όρος φονταμενταλισμός ταυτίστηκε με ορισμένα αντιδραστικά και τρομοκρατικά κινήματα ομάδων του Ισλάμ. Έτσι ένα από τα θλιβερά και ανησυχητικά φαινόμενα του καιρού μας, τα οποία παρατηρούνται όχι μόνο στο Ισλάμ αλλά και σε άλλες θρησκευτικές και ιδεολογικές κοινωνίες, είναι ο θρησκευτικός φανατισμός ή φονταμενταλισμός. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί σύνδρομο ημιμαθείας μάλλον και τυφλής προσκόλλησης στους τύπους παρά στην ουσία της θρησκείας, συνεργάζεται αδελφικά με τη βία και την απανθρωπιά και αποθαρρύνει την ελεύθερη συζήτηση και τον κριτικό στοχασμό που ελευθερώνουν το πνεύμα και κάνουν ειρηνική την καρδιά.

Ο ισλαμικός φονταμενταλισμός παρουσιάζει διάφορα πρόσωπα: σκληρά, αδιάλλακτα και ολοκληρωτικά, αλλά και λιγότερο αντιδραστικά και μαχητικά. Έτσι δεν πρέπει να νομίσουμε ότι όλος ο μουσουλμανικός κόσμος είναι φονταμενταλιστικός. Χρειάζεται επίσης να διακρίνουμε μεταξύ εκείνων που αγωνίζονται για κοινωνικές ελευθερίες, και εκείνων που ακολουθούν ολοκληρωτικές μεθόδους, οι οποίες βλέπουν ανεξαιρέτως μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους. Γενικώς οι φονταμενταλιστές είναι μειονότητα μέσα στον ισλαμικό κόσμο, αλλά και αυτοί διακρίνονται σε εκείνους που θέλουν να τηρήσουν τις αρχές της ισλαμικής πίστης, αλλά δεν υιοθετούν τη βία, και σε εκείνους που έχουν μίαν άκαμπτη, ολοκληρωτική και αδιάλλακτη προσήλωση στις θεμελιώδεις αρχές της μουσουλμανικής θρησκείας. Οι φονταμενταλιστές αυτοί είναι κλειστές θρησκευτικές και πολιτικές κινήσεις με ενιαίο πρόγραμμα και ακραίες θέσεις. Οι οπαδοί τους

δίνουν λίγο χώρο στον ανθρώπινο λόγο, προσκολλώνται και αυτοί, όπως και οι χριστιανοί φονταμενταλιστές, στην κατά γράμμα ερμηνεία του Κορανίου και των παραδόσεων του προφήτη (sunna, hadith), δεν επιτρέπουν καμία ερμηνεία της κορανικής αποκαλύψεως και απορρίπτουν τελείως κάθε νεωτερισμό και κάθε μορφή εκκοσμικεύσεως της μουσουλμανικής κοινωνίας. Κύριο αίτημά τους είναι η επιστροφή στις παλιές μορφές του ισλαμικού νόμου (shari'ah) και η δημιουργία ενός ισλαμικού κράτους που θα ρυθμίζεται τελείως από τον ισλαμικό νόμο. Πέραν τούτου τονίζουν την ισλαμική αδελφότητα και την ισότητα όλων των αδελφών μουσουλμάνων. Για τον διάλογο δεν ενδιαφέρονται σχεδόν καθόλου. Κύρια θέση του ισλαμικού φονταμενταλισμού προς την Δύση, είναι η απέχθεια προς κάθε τί το δυτικό. Ακραίοι φονταμενταλιστές κατηγορούν τη Δύση ότι συνωμοτεί κατά του Ισλάμ και επιδιώκει την καταστροφή του. Οι παλιές επίσης γραμμές μάχης μεταξύ Dar al-Islâm (οίκου του Ισλάμ) και Dâr al-harb (οίκου του πολέμου) αναβιώνουν και πάλι μεταξύ των ακραίων φονταμενταλιστών. Δεν ξεχνούν κυρίως τις σταυροφορίες και την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία.

4. Το τζιχάντ, ο «ιερός αγώνας»

Έτσι μπορούμε να κατανοήσουμε τον λεγόμενο «ιερό πόλεμο» (*jihâd*) του Ισλάμ, για τον οποίο πολύς λόγος γίνεται σήμερα. Τζιχάντ σημαίνει τον «έντονο ιερό αγώνα» και είναι για τους μουσουλμάνους ατομικό και συλλογικό καθήκον που αποσκοπεί στην εξάπλωση και την κυριαρχία των «δικαίων του Θεού» (στην πραγματικότητα του Ισλάμ) σ' όλη την γη. Πολλές φορές ερμηνεύεται ως μαρτυρία του μουσουλμάνου στον αγώνα της πίστης, είναι όμως καθήκον κάθε μουσουλμάνου, ιδιαίτερα όταν το Ισλάμ απειλείται.

Ενδιαφέρουσα είναι η ερμηνεία που δίνουν οι μυστικοί του Ισλάμ στον «αγώνα» αυτόν. Σύμφωνα με αυτούς τζιχάντ σημαίνει τον ακατάπαυστο εσωτερικό πνευματικό αγώνα εναντίον των παθών, τα οποία δεσμεύουν την ελευθερία του ανθρώπου. Ωστόσο στον κόσμο του Ισλάμ το τζιχάντ έχει μια δραστικότερη σημασία. Ο κάθε μουσουλμάνος οφείλει να αγωνίζεται για τα δίκαια της πίστης του. Βέβαια το τζιχάντ δεν σημαίνει ότι πρέπει αναγκαστικά ο μουσουλμάνος να διεξάγει πόλεμο με τους μη μουσουλμάνους, στην πράξη όμως πολλές φορές έτσι εφαρμόστηκε. Γενικώς πάντως το καθήκον αυτό είναι υποχρεωτικό για κάθε μουσουλμάνο μόνο όταν κινδυνεύει το Ισλάμ. «Ιερός πόλεμος» μέσα στην ισλαμική επικράτεια είναι αδιανόητος. Ωστόσο τέτοιοι πόλεμοι δεν έλειψαν εξ αρχής, μόνο που δεν ονομάζονται jihâd.

Ο στίχος του Κορανίου 2,190 είναι ο μόνος που αναφέρεται ρητά στο τζιχάντ, αλλά συμπληρώνεται και από τον 9,36 και από πολλά άλλα κορανικά χωρία, στα οποία στηρίχθηκε η ισλαμική παράδοση και η νομοθεσία της για να καθιερώσει τον τζιχάντ ως καθήκον (2,16. 9,24. 22,78. 25,52. Επίσης πόλεμος κατά των απίστων : 2,190-193 και 244. 4,84 και 95. 8,72 και 74,75. 9,12-16. 47,4. 61,11).

Στο τζιχάντ λοιπόν, που σημαίνει ιερός αγώνας, πόλεμος για χάρη του Αλλάχ (με όλη τη δύναμη των αριθμών και όπλων), δόθηκε από την ισλαμική θρησκεία η ύψιστη σπουδαιότητα και έτσι το τζιχάντ θεωρήθηκε ένας από τους «στύλους του Ισλάμ». Με το τζιχάντ, λένε οι μουσουλμάνοι, ιδρύθηκε το Ισλάμ, ο λόγος του Αλλάχ έγινε σεβαστός, και με το τζιχάντ διαδόθηκε η θρησκεία του. Παραλείποντας το τζιχάντ το Ισλάμ καταστρέφεται και οι μουσουλμάνοι περιέρχονται σε κατώτερη θέση· η τιμή τους χάνεται, οι χώρες τους λεηλατούνται και η εξουσία τους και η αυθεντία τους καταλύεται.

Γι' αυτό το τζιχάντ στο Ισλάμ είναι υποχρεωτικό καθήκον κάθε μουσουλμάνου, και κατά τον ισλαμικό νόμο, αυτός που προσπαθεί να ξεφύγει από το καθήκον αυτό ή δεν επιθυμεί στα ενδότερα της καρδιάς του να εκπληρώσει αυτό το καθήκον, πεθαίνει με την ιδιότητα του υποκριτή.

5. Η σύγχρονη πραγματικότητα της ισλαμικής κοινωνίας

Για να αντιληφθεί κανείς την πολιτική κρίση που διέρχονται σήμερα οι μουσουλμανικές χώρες πρέπει να αναχθεί στο παλαιότερο παρελθόν τους. Η ευρωπαϊκή επέκταση στην Ανατολή κατά την περίοδο της αποικιοκρατίας είχε σοβαρές επιπτώσεις στις χώρες του Ισλάμ. Κατέλυσε τις παλιές δομές του κράτους και του νόμου και στη θέση τους τοποθέτησε κρατικούς μηχανισμούς κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Η αναμόρφωση αυτή της ισλαμικής κοινωνίας προκάλεσε βαθιά πολιτική, κοινωνική και θρησκευτική κρίση.

Όταν στις δεκαετίες 1950-60 η αποικιοκρατία απεσύρθη, οι ελπίδες ότι τα ελεύθερα ισλαμικά κράτη θα προωθήσουν την κοινοβουλευτική δημοκρατία και την οικονομική και κοινωνική πρόοδο με τη χρήση της τεχνολογίας και της επιστήμης διαψεύστηκαν. Τα νέα κράτη δεν κατόρθωσαν ούτε την ανεξαρτησία τους από τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων να επιτύχουν, ούτε την εσωτερική

ανασυγκρότηση της χώρας να προωθήσουν. Δεν σημειώθηκε επίσης ομαλή πορεία στις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις. Έγιναν σχεδόν παντού προσπάθειες για κοινοβουλευτική δημοκρατία, αλλά μια πραγματική συμμετοχή όλου του λαού στις πολιτικές αποφάσεις δεν επετεύχθη. Το ίδιο συνέβη και με την οικονομία. Οι διαφορές μεταξύ φτωχών και πλουσίων αντί να σμικρύνουν μεγάλωσαν. Έτσι πολλοί μουσουλμάνοι σήμερα αδιαφορούν για τα προγράμματα της εθνικοποίησης του πλούτου, του φιλελευθερισμού ή του σοσιαλισμού. Πολλοί τα δέχονται με καχυποψία ως ξένα και επιζήμια για την παράδοση τους κακέκτυπα της Δύσης. Στα δύσκολα αυτά προβλήματα έρχονται να προστεθούν και τα πολιτικά γεγονότα των πρόσφατων δεκαετιών με την ισλαμική επανάσταση στο Ιράν, ιδιαίτερα μάλιστα τα θλιβερά γεγονότα του πολέμου του Περσικού Κόλπου, του πολέμου του Αφγανιστάν και της εισβολής στο Ιράκ με τα έως σήμερα επακόλουθά τους.

Έτσι καταλαβαίνουμε γιατί τα κηρύγματα των φονταμενταλιστών ασκούν επιρροή στις λαϊκές μάζες. Όταν τα οικονομικά προβλήματα είναι πειστικά και ο λαός πένεται, είναι φυσικό να παρασύρεται από φανατικούς μεσσίες και να ξεσπά. Ιδιαίτερα την περηφάνια του λαού πληγώνει το αίσθημα της άμεσης καταφρόνησης και εκμετάλευσης των ασθενών χωρών. Γενικώς πάντως οι κρίσεις τόσο στο Ισλάμ όσο και στην ανθρωπότητα είναι μεγάλες και το ερώτημα πού οδεύει το Ισλάμ, πού οδεύει ο κόσμος, τίθεται έντονα.

Z'

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΔΙΑΛΟΓΟ ΜΕ ΤΟ ΙΣΛΑΜ

Μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ παρατηρείται σήμερα μια προσπάθεια διαλόγου, ο όποιος οδηγεί στην αλληλογνωριμία και την άρση των εκατέρωθεν παρανοήσεων και δημιουργεί τις βασικές προϋποθέσεις για αλληλοσεβασμό και ειρηνική των λαών συνύπαρξη. Βασικές αρχές της ορθόδοξης Ανατολικής θεολογίας για συνεργασία με την μη χριστιανική ανθρωπότητα και συμμετοχή στη λύση των προβλημάτων του κόσμου είναι η πίστη στον Θεό, η σημασία του κόσμου και η αξία του ανθρώπου.

Όπως ήδη τονίσαμε, το βασικό και σπουδαίο θέμα για τη χριστιανική διδασκαλία και ζωή είναι αυτό του προσωπικού Θεού, ο οποίος κοινωνεί με τον κόσμο και αγαπά τον άνθρωπο, και όχι εκείνο του Θεού ως αφηρημένης φιλοσοφικής εννοίας. Το αίσθημα της άμεσης παρουσίας του Θεού και της κοινωνίας μαζί του πλουτίζει, υψώνει και ομορφαίνει τη ζωή του πιστού. Έτσι ο Θεός της Αποκάλυψης είναι κινητός, ιστορικός και κοινωνικός, γι' αυτό και τριαδικός. Υπό το πρίσμα αυτό έχει σημασία ο αγώνας του χριστιανού και της εκκλησίας στον χώρο των λαών, ώστε να καρποφορήσουν τα αγαθά του πολιτισμού και της θείας ζωής στην κοινωνία.

Το δεύτερο και σπουδαίο θέμα είναι ο κόσμος, η δημιουργία του Θεού. Ακριβώς επειδή ο κόσμος είναι έργο του Θεού, μέσα στο οποίο πραγματώνεται η τελείωση του ανθρώπου, γι' αυτό η χριστιανική διδασκαλία δίνει μεγάλη σημασία στον κόσμο. Επομένως η συνεργασία με πιστούς άλλων θρησκειών για την συντήρηση του κόσμου και την βελτίωση της κοινωνίας θεωρείται έργο θεάρεστο. Ο κόσμος είναι ο καθρέπτης της φυσικής αποκαλύψεως του Θεού. Ο Θεός με την παρουσία του δίνει ουσία στα πάντα, τα ζωοποιεί και τα ομορφαίνει.

Αν λάβουμε υπόψιν όλα αυτά, αν σκεφθούμε πόσο συνυφαίνεται το κτιστό με το άκτιστο, καταλαβαίνουμε ποια μεγάλη σημασία έχει για τον χριστιανό η δημιουργία και η ομορφιά του κόσμου. Ο χριστιανός θαυμάζει, συγκινείται και σέβεται τον κόσμο, το στολίδι του Θεού. Συνεπώς ανησυχεί για την καταστροφή του κόσμου, για την απειλή κατά της ζωής, την οποία απεργάζονται τα όπλα της μαζικής καταστροφής, για τις διαμάχες και θλίψεις στον κόσμο, που δημιουργούν οι φανατισμοί και οι ανταγωνισμοί των μεγάλων συμφερόντων. Ανησυχεί επίσης για την κρίση των αξιών και για το οικολογικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει σήμερα η υφήλιος. Επομένως το μήνυμα που έχει να δώσει η χριστιανική πίστη στον σύγχρονο άνθρωπο είναι να του μάθει να διαβάσει το «μεγάλο βιβλίο της φύσης» και να βρίσκει σ' αυτό τα «σημεία» της σοφίας του Θεού. Σ' αυτό υπάρχει ανεξάντλητο απόθεμα συμβόλων, με τα οποία μάς μιλά ο Θεός.

Το κεντρικό ενδιαφέρον της χριστιανικής διδασκαλίας και διδαχής είναι το ανθρώπινο πρόσωπο. Ο κόσμος είναι σπουδαίος, επειδή υπάρχει ο άνθρωπος, ο οποίος τον καταξιώνει λογικώς. Καταλαβαίνουμε λοιπόν ότι η ιερότητα του προσώπου και η διαφύλαξη της τιμής και της αξιοπρέπειάς του είναι θεμελιώδης αρχή της χριστιανικής πίστεως και αυτή ενέπνευσε τους πατέρες της εκκλησίας. Η χριστιανική αυτή διδασκαλία για το ανθρώπινο γένος αποτελεί πηγή για τους ευγενείς αγώνες προς περιφρούρηση της αξίας του ανθρωπίνου προσώπου και του αγαθού της ειρήνης στον κόσμο. Η κοινή με το Ισλάμ αποδοχή της μεγάλης αξίας του

ανθρώπινου προσώπου μπορεί να οδηγήσει σε δημιουργική συνεργασία. Η ορθόδοξη εκκλησία με τις κατά τόπους εκκλησίες δεν έπαυσε να εργάζεται σε όλη τη γη για τη συμφιλίωση και την επικράτηση της ειρήνης στον κόσμο. Η ειρήνη του σύμπαντος κόσμου είναι το βασικό αίτημα της ορθόδοξης χριστιανικής λατρείας. Η Εκκλησία προσεύχεται προς τον φιλάνθρωπο Θεό υπέρ της ειρήνης του σύμπαντος κόσμου, υπέρ της ατομικής και κοινωνικής ευημερίας και εργάζεται για να επικρατήσει σ' όλο τον κόσμο το πνεύμα της ειρήνης, της αγάπης και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Με αυτό το πνεύμα οι εκκλησίες καλούνται να συμβάλουν στη συνεννόηση και συνεργασία με τους λαούς του Ισλάμ, για τη συμφιλίωση των λαών και την επικράτηση των αγαθών της ελευθερίας και της ειρήνης. Η συνεργασία αυτή πρέπει να διέπεται από τον σεβασμό της ακεραιότητας κάθε θρησκείας. Δεν μπορεί να οδηγεί ούτε σε συγκρητισμό ούτε στην επιβολή της μιας θρησκείας επί της άλλης. Έτσι μπορούμε να διακονήσουμε την ανθρωπότητα. Ακριβώς με αυτό το πνεύμα καλείται η Εκκλησία να συμβάλει στην αλληλοκατανόηση και συνεργασία με τους λαούς του Ισλάμ, στη συμφιλίωση των εθνών και την επικράτηση των αγαθών της ειρήνης και της ελευθερίας στον κόσμο.

Χωρίς η επικοινωνία αυτή να σημαίνει παραχάραξη της πίστεώς μας, είναι σαφές ότι η αγάπη προς όλους τους ανθρώπους και η συμμετοχή του χριστιανού στη λύση των συγχρόνων προβλημάτων που πιέζουν τον κόσμο, είναι θεμελιώδεις αρχές της χριστιανικής διδασκαλίας. Ακριβώς, ό,τι η χριστιανική διδασκαλία έχει να προσφέρει στον κόσμο είναι η αγάπη. Η αγάπη αποτελεί την ουσία του μυστηρίου της θείας οικονομίας, του μυστηρίου της εν Χριστώ σωτηρίας, που πραγματοποιείται για όλη την ανθρωπότητα.

Όσον αφορά την ελληνική παράδοση, ας έχουμε υπόψη αυτό που ήδη τονίσαμε στην αρχή της μελέτης μας. Ότι δηλαδή από τα μέσα του 8^{ου} έως τα μέσα του 13^{ου} αιώνα σημειώθηκε στον αραβο-ισλαμικό κόσμο μεγάλη μεταφραστική δραστηριότητα, στη διάρκεια της οποίας μεταφράστηκαν στα αραβικά όλα σχεδόν τα έργα του Αριστοτέλη και πολυάριθμα έργα αρχαίων ελλήνων φιλοσόφων και ελληνοιστών λογίων. Τα έργα αυτά έθεσαν τις βάσεις για τη δημιουργία των αραβο-ισλαμικών επιστημών και της αραβο-ισλαμικής φιλοσοφίας (*φάλασαφα*). Έτσι, για την Ελλάδα, ο κόσμος του Ισλάμ δεν είναι μόνο κόσμος πολεμικών συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων, αλλά και κόσμος με τον οποίο αναπτύχθηκαν μακραίωνες πνευματικές επικοινωνίες και σχέσεις. Ο ελληνικός κόσμος είχε ανέκαθεν βαθιές τις ρίζες του στην Ανατολή και αποτελεί και σήμερα τη γέφυρα προσέγγισης και φιλίας μεταξύ Ανατολής και Δύσης, Βορρά και Νότου. Οι κοινές ρίζες των θρησκευτικών παραδόσεων μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ διδάσκουν ότι η επικοινωνία τους σήμερα δεν είναι μονάχα ανάγκη ενός αλλοτριωμένου κόσμου, ο οποίος μέσα στην δραματική πορεία και κακοήθεια του ιστορικού γίνεσθαι αναζητεί και πάλι τις χαμένες ρίζες του, αλλά κάτι πιο ουσιαστικό: είναι ανάγκη ειρήνης, σωτηρίας και επιβίωσης του ανθρώπινου γένους. Ας ελπίσουμε ότι χριστιανοί και μουσουλμάνοι θα κάνουν τις απαιτούμενες προόδους στην αλληλεπικοινωνία και στη βαθύτερη γνώση του ανθρώπου, έτσι ώστε τα κηρύγματα των σύγχρονων «προφητών» για σύγκρουση πολιτισμών και θρησκειών, που κινούνται στους δρόμους διαφόρων πολιτικών και οικονομικών σκοπιμοτήτων, να αποβούν μάταια.